

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดการเมืองภาคประชาชน หรือการเมืองภาคพลเมือง

1.1 การเมืองที่ไม่เรียกว่า "การเมือง"

คำว่า "การเมือง" (Politics) มีรากศัพท์มาจากคำว่า polis ซึ่งในกรีกโบราณ คำนี้แปลว่า เมือง ตัวอย่างเช่น กรุงเอเธนส์ เป็นเมือง (polis)

การเมือง คือ กิจกรรมที่ทำกันในเมืองเพื่อทำให้เกิดสิ่งที่ดีสำหรับชีวิตส่วนรวม การเมืองจะครอบคลุมทั้งกิจกรรมที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อแก้ไขปัญหาของสาธารณะ และการมีคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้น (<http://www.bloggang.com/>)

อริสโตเติล (Aristotle) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า "โดยธรรมชาติแล้วพวกเราล้วนแต่เป็นผู้สร้างการเมือง" เดวิด แมทธีว (David Mathew) อธิบายว่าในอเมริกา มีปฏิบัติการทางการเมืองอยู่ 2 ประเภท (Politics for People แปลโดย วีรบุรุษ วิศวกรทศกุล)

- ประเภทแรก คือ การเมืองแบบเลือกตั้ง (รัฐบาล) และ
- ประเภทที่สอง เป็นการเมืองภาคประชาชน หรือการเมืองภาคพลเมือง หมายถึง การเมืองแบบมีส่วนร่วมของพลเมือง ในการกำหนดนโยบายสาธารณะ เพื่อแก้ไขปัญหาสาธารณะ และการมีคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้น ซึ่งครอบคลุมในหลายมิติ คือ การเคลื่อนไหวของประชาชน เพื่อแสดงความเห็นเกี่ยวกับนโยบาย หรือกิจกรรมสาธารณะ การเคลื่อนไหวของประชาชนเพื่อสิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง และการเคลื่อนไหวของประชาชน เพื่อยับยั้งการกระทำของรัฐฯ ที่ส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์ของพวกเขา หรือชุมชนที่พวกเขาอาศัยอยู่ หรือคือ การสร้างพื้นที่ทางการเมืองที่ให้ประชาชนธรรมดาามีบทบาทอย่างเข้มแข็ง ในรูปแบบของกระบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชน โดยไม่มุ่งเน้นการยึดกุมอำนาจรัฐ แต่เป็นการจำกัดขอบเขตการใช้อำนาจรัฐให้ลดน้อยลง หรือเป็นการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับสังคม เพื่อให้สังคมเป็นฝ่ายกำหนดตัวเองได้มากขึ้น และสามารถกำหนดอำนาจรัฐได้มากกว่าเดิม เพื่อให้เกิดความสมดุลในการพัฒนาที่ยั่งยืน

แบบแรกนั้นถูกควบคุมโดยนักการเมือง นักลือบปี่ และข้าราชการ ส่วนแบบหลังคือการเมืองที่ประชาชนไม่อยากจะเรียกว่า "การเมือง" เราจะเห็นการเมืองในแบบแรกจากการรณรงค์หาเสียง หีบบัตรเลือกตั้ง และ วาทะทางการเมืองของนักการเมือง และจะพบการเมืองในลักษณะที่สองในรูปของสมาคม กลุ่มต่างๆ ในชุมชน การประชุมสาธารณะ และองค์กรเพื่อสาธารณะประโยชน์

การเมืองทั้งสองรูปแบบ ไม่เหมือนกันและไม่สามารทดแทนกันได้ ความพยายามของประชาชนที่จะเปลี่ยนไปสู่การเมืองที่ไม่เป็นทางการ ไม่ได้เป็นการโต้ตอบอำนาจที่เป็นอันตรายที่ผลักดันประชาชนให้ออกห่างจากคูหาลงคะแนน และที่ทำให้เขาถูกเหยียดเย้ยเกี่ยวกับรัฐบาล ที่เขาเลือก การเมืองทั้ง 2 รูปแบบก็มีใช้การโต้ตอบทางจริยธรรมต่อกัน การเมืองของนักการเมืองและรัฐบาล ไม่ได้เป็นการเมืองที่เลว แม้ว่าประชาชนจะไม่สามารถเข้าถึง และการเมืองภาคพลเมือง ก็มีใช้ชนิดของการเมืองที่ดี แม้ว่าประชาชนจำนวนมากจะใช้มันอย่างคั่นเคย การเมืองทั้ง 2 รูปแบบนี้ต่างก็มีการคอร์รัปชัน และสร้างรูปแบบการทำลายตัวเองด้วย

เดวิด แมทธีว (David Mathew) กล่าวไว้ว่า เมื่อพลเมืองพบว่าตนเองเบื่อหน่ายจากการเมืองแบบปกติ บ่อยครั้งที่พวกเขาหันกลับไปทำเรื่องที่สำคัญด้วยตนเอง อาจพูดได้ว่าเป็นสิ่งที่เขาสามารถทำได้โดยตัวเองเขากำลังฝึกหัดการทำการเมืองภาคพลเมือง

ชาวอเมริกันจำนวนมาก ซึ่งเป็นพวกเบื่อการเมืองในระบบ ได้มาเป็นอาสาสมัครในกิจกรรมเพื่อสาธารณะประโยชน์ที่หลากหลาย และการสนับสนุนเพื่อแก้ปัญหาชุมชน แม้ว่าในทศวรรษที่ผ่านมา จำนวนผู้ที่มาลงคะแนนเสียงจะลดลงก็ตาม แต่งานอาสาสมัครกลับมีจำนวนมากขึ้น แม้ว่า ปฏิบัติการทางสังคมส่วนใหญ่ จะเป็นมิติหนึ่งของเรื่องทางการเมือง แต่พลเมืองจะไม่เรียกสิ่งที่คุณเขาทำเพื่อส่วนรวมว่า "การเมือง" แต่ถ้าเป็นการผ่านกฎหมายเกี่ยวกับอาชญากรรม หรือเรื่องปัญหาคุณภาพน้ำ จะเป็นเรื่องทางการเมืองเป็นการยากที่จะพูดว่า การที่พลเมืองพยายามทำให้อาชญากรรมในชุมชนหมดไป หรือทำให้น้ำสะอาดดื่มได้นั้น ไม่ใช่เรื่องการเมือง

การที่กลุ่ม สมาคมต่างๆ ในชุมชนพยายามที่จะฟื้นฟูชุมชนให้ดีขึ้นเป็นเรื่องการเมือง เครื่องข่ายพลเมืองที่ทำงานเพื่อสิ่งแวดล้อมที่ดีก็เป็นการเมือง คณะกรรมการบริหารโรงเรียนตัดสินใจเรื่องการใช้งบประมาณ ก็เป็นการเมือง และประโยชน์ทั้งหลายที่เป็นไปเพื่อประเทศ หรือชุมชนที่เขาอาศัยอยู่ ล้วนแต่เป็นเรื่องประโยชน์ทางการเมืองทั้งสิ้น การเมืองจึงเป็นกิจกรรมธรรมชาติเพื่อมนุษยชาติ รัฐบาลเป็นเพียงส่วนหนึ่งของการเมืองเท่านั้น

เมื่อชาวอเมริกันปฏิบัติการทางการเมืองในทุกๆ วัน พวกเขาทำกันอย่างเปิดเผย และดำเนินการด้วยกันเพื่อให้โรงเรียนปลอดยาเสพติด ปกป้องอากาศที่หายใจให้บริสุทธิ์ และช่วยให้เยาวชนมีการศึกษาที่ดี แต่ก็ไม่แปลกใจที่คนส่วนใหญ่ไม่คิดว่า รูปแบบของกิจกรรมเหล่านี้ เป็นเรื่องทางการเมือง หรือแม้แต่เป็นส่วนหนึ่งของการเมืองภาคพลเมือง

ตามหลักแห่งเหตุและผลแล้ว ถ้าการเมืองเป็นเรื่องของนักการเมืองและรัฐบาลแล้ว พลเมืองก็เป็นแค่ผู้หย่อนบัตรเลือกตั้ง และทำตามกฎหมาย มีนักการเมืองหรือข้าราชการบางส่วน ที่เกี่ยวข้องทำกิจกรรมที่เรียกว่าการเมืองอยู่แล้ว ด้วยการคิดแบบนี้ การที่ประชาชนทำอะไร ร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน จึงไม่เป็นเรื่องทางการเมือง

ชาวอเมริกันจำนวนมากเชื่อว่า พลเมืองมีหน้าที่ที่จะต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในทางการเมือง ที่หมายถึงการช่วยเหลือคนอื่นและทำบางอย่างในชุมชน ไม่ว่านี่จะเป็นความคิดปกติในการทำหน้าที่ของพลเมือง หรือเป็น การทำงานอาสาสมัครที่มากกว่าการเป็นพลเมืองที่ดี ก็มีใช้ ประเด็นสำคัญ เพราะกิจกรรมเหล่านี้เป็นมากกว่าการหย่อนบัตรหรือการเชื่อฟังกฎหมาย ซึ่งเป็น เรื่องของส่วนรวม และเป็นเรื่องทางการเมือง ประเด็นสำคัญก็คือ ประชาชนจำนวนมากได้เข้าไปมีส่วนร่วมกับการเมืองในความหมายกว้าง และมีได้เข้าไปในลักษณะแบ่งแยกด้วย แม้ว่าทุกอย่างจะ ไม่ใช่เรื่องทางการเมือง แต่มิติที่เป็นเรื่องทางการเมืองมากก็เป็นมากกว่าสิ่งที่ทำกันอยู่ พวกเขาอาจ เรียนรู้สิ่งที่ยิ่งใหญ่จากการเมืองภาคพลเมือง เกี่ยวกับแนวทางการจะแก้ปัญหาคความเห็นห่างระหว่าง อเมริกันชนกับการเมืองของรัฐบาล กลยุทธ์โดยทั่วไปที่จะนำประชาชนเข้าสู่การเมือง อาจจะ นำไปสู่ปัญหาในภายหลัง หากประชาชนได้ผูกพันกับการเมืองชนิดใดแล้ว ความท้าทายจึงไม่ได้ อยู่ที่การดึงประชาชนออกจากความเบื่อหน่ายการเมืองแบบที่คุ้นเคย แต่หากอยู่ที่การเชื่อมต่อกับการเมืองแบบที่เขาคุ้นเคย (การเมืองแบบที่หนึ่ง) เข้ากับการเมืองที่เขาได้ปฏิบัติอยู่แล้ว (การเมืองภาคพลเมือง)

ทั้ง ๆ ที่เป็นเรื่องยุ่งยาก แต่ก็พบว่าธรรมชาติของการเมืองภาคพลเมือง เป็นกิจกรรมชนิดที่ทุกคนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ มากไปกว่านั้นการเมืองที่ประชาชนจะไม่ เรียกว่าการเมืองนั้น เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า อย่างเช่น การให้โอกาสประชาชนที่จะได้เรียนรู้ว่า ความหมายที่แท้จริงของพลเมืองคืออะไร ซึ่งมีใช้หมายถึง ผู้บริโภค การให้บริการ หรือ การวิพากษ์วิจารณ์ข้าราชการ และบางทีระบบการเมือง ซึ่งควรจะต้องตั้งคำถามกับคุณภาพของการเมืองภาคพลเมืองด้วยเช่นกัน

1.2 ลักษณะของการเมืองภาคประชาชนหรือการเมืองภาคพลเมือง

ความรู้แบบเก่า ไม่ได้ตระหนักถึงการเมืองภาคพลเมือง เนื่องจากเราไม่สามารถพบเห็นการเมืองภาคพลเมืองได้ในสถานที่ที่เรามองหา "การเมือง" แบบเดิม อีกทั้งการเมืองภาคพลเมือง ก็ไม่ได้มีลักษณะที่การทำความเข้าใจในการเมืองแบบเดิมจะเข้าใจได้ พลเมืองที่มีความมุ่งมั่นในการทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวมนั้น ไม่สามารถประเมินได้ในแบบเดียวกับที่เราใช้ในการประเมินคำมั่นสัญญาทางการเมืองในวันเลือกตั้ง ดังนั้น พวกเราจึงไม่สามารถพบการเมืองภาคพลเมืองที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในหอประชุมเมือง เท่ากับที่เราพบในโบสถ์ ห้องนั่งเล่น และร้านอาหารท้องถิ่น บางทีสถานที่เหล่านี้เราอาจเรียกได้ว่าเป็น "พื้นที่สาธารณะ"(Public space) เพราะว่ามันถูกสร้างขึ้นมาจากพลเมือง ประชาชนได้แยกชัดเจนระหว่าง "กิจกรรมเพื่อส่วนรวม" จาก "การเมือง" เพราะว่า เขาไม่ได้มีความรู้สึกถึงเรื่องการเมือง การเมืองสำหรับพวกเขานั้น เป็นสิ่งสกปรก ยุ่งเหยิง เป็นราชการ และเป็นเรื่องของมืออาชีพ สิ่งเหล่านี้ตรงกันข้ามกับสิ่งที่เขาทำในกิจกรรมเพื่อส่วนรวม "การเมือง" เป็นเรื่องของหลักการ ระเบียบ กฎหมาย และนโยบาย การเมืองถูกมองอย่างแคบๆ และถูกกำหนดทิศทางโดยบางคนเท่านั้น ประชาชนจะพบเพียงบางอย่างหรือก็ไม่พบอะไรเลยในสถานที่เช่นนี้ไม่มีสถานที่ที่เขาจะริเริ่ม และลงมือทำงาน ในอีกด้านหนึ่งกิจกรรมเพื่อสาธารณะประโยชน์หนุนให้ปัจเจกชนสามารถริเริ่ม และปฏิบัติการได้ซึ่งเชื่อว่าปัญหาของสาธารณะนั้น สามารถแก้ไขได้โดยการทำงานร่วมกันของประชาชน ในขณะที่ ปัญหาทางการเมืองไม่สามารถทำได้ " การมีส่วนร่วมของชุมชนนั้นนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลง แต่การเมืองนั้นไม่สามารถทำได้"

บางคนหวังว่า การเมืองที่เราคุ้นเคยจะสามารถทำให้มีลักษณะเหมือนงานสาธารณะได้ เขาบอกว่า "มันควรจะถูกพิจารณาว่าเป็นการเมือง แต่ทำไม่ได้" เมื่อเปรียบเทียบการเมืองภาคพลเมือง กับการเมืองที่เราคุ้นเคยกัน บางคนแนะนำไปไกลกระทั่งว่า "มันเป็นการเมืองในเส้นทางที่เป็นจริง ที่ประชาชนจัดการเพื่อทำให้ดีขึ้น และนี่คือการเมืองที่แท้"

ดังนั้น จึงเป็นการง่ายที่จะเห็นการเมืองภาคพลเมืองเกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชน บางคนเลยเข้าใจผิดไปว่า การเมืองภาคพลเมืองเกิดขึ้นเฉพาะในระดับที่ประชาชนสามารถทำงานร่วมกับเพื่อนๆ และชุมชนที่เขาอาศัยอยู่ การเมืองภาคพลเมืองเป็นแบบจำลองของประชาธิปไตยโดยตรง ซึ่งไม่เคยถูกยอมรับว่าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับรัฐบาลแบบตัวแทน

ภารกิจของพลเมืองในการแก้ไขปัญหาในชุมชน เป็นเหมือนภารกิจของพลเมืองที่เผชิญอยู่กับการให้ความหมายของประโยชน์สาธารณะในระดับชาติ เพื่อแก้ปัญหาบางอย่าง สิ่งแรกที่พลเมืองทำ คือ การทำความเข้าใจปัญหาและแบ่งปันความรู้สึกถึงประโยชน์และเป้าหมายร่วมกันว่าคืออะไร จากนั้นพวกเขาจะต้องทำทางเลือกที่เกี่ยวข้องกับทิศทางที่จะเคลื่อนต่อไป ซึ่งเป็นสิ่งที่

จะต้องพิจารณาถึงคุณค่า ซึ่งอยู่ในกิจกรรมต่างๆ ที่พวกเขาจะทำ การตัดสินใจทางเลือกต่างๆ ร่วมกันและทำงานร่วมกันนั้น ต้องการการพิจารณาไตร่ตรองที่ถี่ถ้วน จริงจัง ซึ่งทำให้เกิดเป็นความต้องการนโยบายในระดับชาติ เหตุที่ผู้คนหันกลับมาสนใจการเมืองภาคพลเมืองและเข้าร่วมในการแก้ไขปัญหาของส่วนรวม เพราะว่า มันเป็นเรื่องความสะดวก ไม่มีเรื่องที่ต้องโต้เถียงกันมากนัก และเป็นเรื่องง่ายๆ พวกเขาถูกผลักเข้าสู่การเมืองในรูปแบบนี้ โดยแรงบีบบังคับให้พวกเขาต้องทำในสิ่งที่คิดว่า

1.3 แรงแผลกเบื้องหลังการเมืองภาคประชาชน

1.3.1 การแก้ปัญหาเพื่อนำไปสู่การควบคุมอนาคต

ประชาชนต้องการแก้ไขปัญหาที่มีผลต่อชีวิตของพวกเขา หรืออาจทำให้ออนาคตของพวกเขาตกอยู่ในความเสี่ยง ความรู้สึกที่ว่าอนาคตตกอยู่ในความไม่แน่นอน กระตุ้นให้เกิดพลังที่จะแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ชาวอเมริกันทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับส่วนรวมต่างมีประสบการณ์ ต่อความสูญเสียการควบคุม และถูกคุกคามโดยปัญหาขนาดใหญ่ โดยส่วนตัวแล้ว ประชาชนรู้สึกว่ามีอำนาจในการควบคุมชีวิตตัวเองได้น้อยลง ตัวอย่างเช่น มื่ออเมริกันชนจำนวนน้อยที่เชื่อว่า งานหนักนำไปสู่ความสำเร็จ ซึ่งต่างจากในช่วงเวลาที่ผ่านไป ประชาชนในหลายเมือง ต่างก็กังวลเกี่ยวกับอนาคตที่เขาควบคุมได้น้อยลง ด้วยรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปทางธุรกิจ เขากังวลว่าเขากำลังสูญเสียความสามารถในการควบคุมเศรษฐกิจ ซึ่งมักจะตัดสินใจมาจากห้องประชุมที่อยู่ไกลออกไป

ชาวอเมริกันยังคงต้องการแก้ปัญหา เพราะว่าปัญหาที่รุนแรงบางปัญหายังไม่ดีขึ้น ใดๆ ที่พวกเขาได้พยายามอย่างที่สุดแล้ว นี่เป็นปัญหาที่สะท้อนถึงความรู้สึกที่ว่าความเป็นชุมชนกำลังหดหายไป และในอนาคตชุมชนก็จะสูญเสียแรงยึดเหนี่ยวต่อกัน "อาชญากรรม" คือตัวอย่าง ที่ดี ที่นักอาชญาวิทยาจะใช้เป็นสัญญาณ ชี้บอกว่า ความเป็นชุมชนกำลังอ่อนแอ เศรษฐกิจเคลื่อนกราด ชีเมตามท้องถนน และหน้าต่างบ้านร้างที่แตก ได้สร้างสภาพแวดล้อมที่ก่อให้เกิดอาชญากรรมที่รุนแรง เช่น การลักขโมย การค้ายาเสพติด และแม้แต่การฆาตกรรม เหมือนกับที่จอห์น การ์ดเนอร์ บันทึกรว่า ชุมชนที่พังทลายกำลังมีปัญหามีผลกระทบต่อพฤติกรรมของปัจเจก พวกเราสังเกตเห็นผลที่ตามมาจากการสูญเสียความเป็นตัวตน และสังคมที่กำลังล่มสลาย จำนวนผู้บาดเจ็บที่พุ่งสูงขึ้น ซึ่งสัมพันธ์กับศาลเยาวชน และเจ้าหน้าที่ด้านโรคจิต และคลินิกบำบัดผู้เสพยา มีการพูดกันมากถึงครอบครัวเดี่ยวที่ไม่ได้ทำหน้าที่เลี้ยงดูเด็กๆ พวกเราต้องคอยเตือนตัวเองว่า ในอดีตการดูแลเด็ก มิได้มาจากครอบครัวเดี่ยวเพียงอย่างเดียว แต่มาจากเครือญาติและชุมชนด้วย

ซึ่งทำให้เด็กๆ อยู่ในสภาพแวดล้อมที่คนอื่น ๆ คำนึงถึงอนาคตของพวกเขา แต่ปัจจุบันเขาอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่มีใครสักคนสนใจ แม้ว่าเขาจะทำผิดกฎหมาย

ปัญหาอาชญากรรมและปัญหาอื่น ๆ ในชุมชน ถ้าเราไม่สามารถที่จะต่อสู้กับปัญหาเหล่านี้ได้ แสดงว่าเราอยู่ในภาวะเสี่ยง ความโน้มเอียงของสังคมซึ่งเกิดขึ้นกับประเทศเรา "แรงของปัจเจกชนที่เป็นแรงย่อย ๆ แบบรวมหมู่ที่ไร้ทิศทาง ไม่มีความเชื่อมโยงหรือความรับผิดชอบต่อกัน" แรงทางสังคมที่มีก็เป็นสังคมที่แตกเป็นส่วนๆ จริยธรรมในการทำงานก็ถูกกัดกร่อน ทำให้เศรษฐกิจไม่มีการแข่งขัน และประชาชนก็ไม่ให้ความร่วมมือกัน และไม่สามารถจัดการกับความขัดแย้งทางสังคมและการเมืองที่แยกขั้ว ความรู้สึกเช่นนี้ถูกทำให้สูงค่าด้วยวิธีคิดที่ว่า ประเทศอยู่ในการแข่งขันกับประเทศที่ประชาชนทำงานด้วยกันอย่างใกล้ชิด ดังที่ เบนจามิน บาร์เบอร์ เขียนไว้ว่า "พวกเรากังวลว่า การคอร์รัปชันมีความสัมพันธ์กับแอลกอฮอล์และยาเสพติด ความใจเย็นและไม่เอาใจใส่ การแบ่งแยก กีดกัน ดันทุรัง ความรุนแรง ความแตกแยกคือ ความป่วยไข้ของชุมชน ทั้งการคอร์รัปชัน การบาดหมาง การแตกแยก สุดท้ายนำไปสู่การทำลายและไม่มีตัวตน"

1.3.2 การสร้างความรู้สึกลึกถึงความเป็นชุมชน ให้เข้มแข็ง

ถ้าประชาชนไม่มีความรู้สึกถึงความเป็นชุมชน ก็คงเป็นเรื่องยากที่จะทำให้เกิดการแก้ปัญหาสาธารณะ การเมืองในมิติที่เป็นเครื่องมือที่ดีที่สุด ก็ไม่เพียงพอจะแก้ปัญหาสาธารณะได้ ประชาชนในชุมชนมีจิตวิญญาณสาธารณะ และความรู้สึกถึงความสัมพันธ์ พวกเขาต้องการที่จะมีความผูกพันที่สร้างสรรค์ ไม่ใช่เพียงแค่เข้าไปทำความรู้จักกับคนอื่น ๆ เท่านั้น ปัญหา นั้นสามารถแบ่งแยกประชาชนได้ ดังนั้น ถ้าพวกเขาไม่สามารถสร้างความสัมพันธ์ให้เข้มแข็ง ก่อนที่จะเริ่มเผชิญอุปสรรค ก็มีทางเป็นไปได้ไม่น้อยมากที่ความรู้สึกถึงความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งจะถูกสร้างขึ้นได้ในท่ามกลางการเผชิญหน้ากับอุปสรรค

แรงผลักดันที่สร้างความเป็นเจ้าของ และการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน คือ แรงผลักดันของมนุษยชาติที่เก่าแก่และลึกซึ้งที่สุด โดยข้อเท็จจริงความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในครอบครัวและชุมชนทางการเมือง เป็นส่วนหนึ่งของความหมายของการเป็นมนุษย์ พวกเราต่างเห็นแรงกระตุ้นอยู่รอบๆ ตัวเราทุกวัน ลองดูที่ หนังสือนามสงเคราะห์ของหอการค้าในท้องถิ่น และคู่มือที่จำนวนองค์กรที่มีความรู้สึกถึงความเป็นชุมชน ทั้งกลุ่มสาธารณะ สมาคม และองค์กรศาสนา ประชาชนต่างระบุว่าเราเป็นใคร โดยเชื่อมโยงว่าสัมพันธ์กับองค์กรเหล่านี้ เช่น "ผมเป็นโรตาเรียน" "ผมเป็นแบบดิซัสต์" "ผมเป็นสมาชิกของกลุ่มสวน" เราระบุคนอื่นด้วยการระบุถึงชุมชน

ของเขา "ผมเป็นคนเบอร์ลินคนหนึ่ง" เป็นคำพูดที่อดีตรัฐมนตรีจอห์น เอฟ. เคนเนดี (John Fitzgerald Kennedy) กล่าวกับคนเยอรมันตะวันตกในระหว่างที่มีความขัดแย้งอย่างสูงในเรื่องกำแพงเบอร์ลิน เพราะว่าคำว่า "ชุมชน" โดยทั่วไปมีความหมายในทางบวก ประชาชนรู้สึกเสียใจที่สูญเสียความรู้สึกถึงความเป็นชุมชนไป มีพลเมืองที่มีชีวิตอย่างแตกกระจาย พวกเขาต่างกังวลว่าประชาชนจะมีความห่างเหินจากคนอื่นๆ และจากชุมชนมากขึ้น "พวกเราไม่มีเพื่อนบ้าน" ผู้หญิงคนหนึ่งจาก ริชมอนด์ กล่าวอย่างเศร้าๆ "คุณสามารถ กล่าวสวัสดิ์คนอื่น แต่ไม่รู้จักพวกเขาจริงๆ" เราต่างสูญเสียทั้งการแบ่งปัน และการเข้าถึงซึ่งกันและกัน ผู้ชายคนหนึ่งจาก ฟิลลาเดเฟีย ให้เหตุผลว่า "พวกเราต่างเคลื่อนย้ายอยู่ตลอดเวลา เมื่อสามเดือนที่แล้ว บ้านสามหลังในลอสแอนเจลิส ถูกขายไป" เมื่อเพื่อนบ้านเปลี่ยนไปอย่างต่อเนื่อง พอมีดงก็ปิดประตูเข้าบ้านกันหมด พวกเขากลัว และยังไม่มียะไรต้องสนใจในคนอื่น ๆ

การขาดซึ่งความเป็นชุมชน เป็นการทำลายล้างทางการเมือง การแก้ปัญหาชุมชนที่มีประสิทธิผล ต้องการสถานที่ที่พลเมืองจะสามารถมาร่วม และจัดการกิจกรรมร่วมกัน เหมือนกับที่ชายคนหนึ่งตั้งข้อสังเกตว่า "หนทางที่มีอิทธิพล คือ การรวมกลุ่มด้วยกัน" แต่เขาก็สรุปอย่างเศร้าๆ ว่า "พวกเราขาดความรู้สึกถึงความเป็นชุมชน พวกเรายุ่งมากไปกับชีวิตข้างนอก และพวกเราไม่เคยรวมกลุ่มทำงานร่วมกัน พวกเรามีปัญหาที่ใหญ่" นักวิชาการพูดภาษาที่แตกต่างออกไป แต่ในความหมายเดียวกันว่า "ความผูกพันกับชุมชน คือ สาระสำคัญของการปกครองดูแลตนเอง เพราะว่า มันผูกพลเมืองให้มีวิถีชีวิตร่วมกัน มากกว่าการทำงานส่วนตัว" และเพราะว่ามันบ่มเพาะ "นิสัยของการเข้าร่วมเรื่องส่วนรวม" ทั้งที่ความกังวลเกี่ยวกับการสูญเสียความเป็นชุมชน เกิดขึ้นอย่างแพร่หลาย พลเมืองบางคนกำลังค้นพบความสำเร็จของการทำงานร่วมกันในประเด็นสาธารณะ ในข้อเท็จจริงก็คือ ประชาชนจำนวนมากที่กังวลเกี่ยวกับชุมชนที่กำลังล่มสลาย ต่างเป็นพยานถึงการมีส่วนร่วมในงานในชุมชนของเขาเอง

1.3.3 ชุมชนและการแก้ปัญหา

การมีอยู่ของชุมชนที่ปรองดองสามัคคี เป็นพวกเดียวกัน มันเป็นเพียงนิยายเพื่อฝันใช้หรือไม่ ไม่เคยมีอยู่จริงในสังคมที่มีหลายกลุ่มหลายพวก และสังคมที่แข่งขัน เมื่อประชาชนพูดถึงความต้องการที่จะสร้างความเข้มแข็งในความรู้สึกถึงความเป็นชุมชน พวกเขาหมายถึงการย้อนยุคกลับไปยังสถานที่เฉพาะหนึ่งๆ ทางกายภาพหรือเปล่า แน่นนอนย่อมมีคนพูดอย่างนั้นแน่ บางคนแย้งว่า ทางเดียวที่จะทำให้เมืองทำงานได้คือ ต้องทำให้มีรัฐบาลของชุมชนขนาดเล็ก เล็กพอที่เราจะสามารถตัดสินใจในประเด็นสำคัญที่สุดด้วยการออกเสียงโดยตรง ประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นแล้วว่า เล็ก ๆ นั้นสวยงาม (small is beautiful) สำหรับบางคนแล้ว

"ชุมชน" มีความหมายแตกต่างออกไปเล็กน้อย การเป็นชุมชนไม่ได้หมายถึง การอยู่อย่างโดดเดี่ยวคนเดียว แต่ต้องสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ สิ่งที่ประชาชนต้องการมิใช่ความเข้ากันได้เป็นเนื้อเดียว หรือควรมีความแตกต่าง แต่เป็นเรื่องของการมีความเอาใจใส่และเข้าใจกันและกัน พวกเราชอบความสัมพันธ์แบบรวมหมู่ เพราะว่า การติดต่อสื่อสารระหว่างพวกเรานั้นเป็นแบบเห็นหน้าเห็นตากัน และเป็นส่วนตัว มิใช่เป็นไปรูปแบบราชการที่อยู่ในรูปของสถาบัน บางคนก็มีปฏิริยาทางลบกับ "ชุมชน" ชุมชนคือเมืองเล็กๆ ซึ่งเติบโตใหญ่ขึ้น และมีการอพยพออกไป หรือไม่ว่า ชุมชนเป็นเรื่องหลอกลวงที่เข้ามาขี้อแย่งเสรีภาพของปัจเจก หรือ ไม่ก็ ชุมชนอาจหมายถึง กลุ่มคนที่มีลักษณะเหมือนกัน และปฏิบัติคล้าย ๆ กัน ชุมชนอาจหมายถึงเรื่องที่แคบระดับตำบล ในความเห็นของดาเนียล บูนี อเมริกันชนบางคนเป็นปัจเจกนิยม พวกเขาต้องการอยู่คนเดียวเพื่อตามหาสิ่งที่พวกเขาสนใจ พวกเขาเป็นคนที่น่านับถือ และชุมชนไม่ได้เป็นสิ่งสำคัญของพวกเขา จริงๆ แล้ว ความรู้สึกเป็นชุมชนไม่ได้เป็นสิ่งสร้างสรรค์ในทางการเมือง บางชุมชนรวมตัวกันเป็นหนึ่งเพื่อต่อต้านการรุกรานจากภายนอก ทุกๆ วันเราอ่านข่าวสารเกี่ยวกับชุมชน ที่พวกเขาพบความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวจากการร่วมกันต่อสู้ทั้งในเรื่องที่กลบฝังขยะ หรือ ลูก ลักษณะเช่นนี้เป็นปฏิบัติการของชุมชนที่เรียกว่า ปฏิบัติการแบบคุ้มครองในความรู้สึกเช่นนี้ชุมชนมีขนาดเล็ก มีการบริการตัวเอง และมีการป้องกันตัว

ชุมชนมีกลุ่มผลประโยชน์ที่จะลำเอียงเฉพาะเรื่องที่จะมีผลกระทบต่อสมาชิก หรือมีประโยชน์ตามสายตาของพวกเขา ชุมชนสามารถหมายถึง ผม และของผม ที่เป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อปกป้องพวกเรา จาก คุณ และพวกของคุณ พวกเราส่วนใหญ่อาจมีประสบการณ์เกี่ยวกับชุมชน ซึ่งมีทั้งเรื่องอยากที่จะหลีกเลี่ยง และเรื่องอยากที่จะเข้าร่วม เราไม่เลือกอยู่ข้างใดข้างหนึ่ง และนี่แหละอเมริกันชนที่ภูมิใจในความเป็นปัจเจกชน นอกจากนี้ พวกเขายังชอบที่จะเป็นเจ้าของบางอย่างที่ใหญ่กว่าเขา แต่มิใช่เพื่อการปกป้องเขาจากภายนอก ความรู้สึกของชุมชนที่สร้างสรรค์อย่างที่สุดของพวกเรา ดูเหมือนจะเป็นหนทางเฉพาะที่จะสัมพันธ์กับคนอื่น มิใช่เกิดเฉพาะเมืองใดเมืองหนึ่ง บ่อยครั้ง นี้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ดังนั้นที่ตั้งของ "ชุมชน" จึงเป็นพื้นที่ที่พวกเราไปพูดคุยกันถึงปัญหาาร่วมกัน มีชนิดของสมาคมที่หลากหลาย และในความสัมพันธ์ที่เรานั้นนั้นเป็นเรื่องทางการเมือง (เรื่องของส่วนรวม) มากกว่าเรื่องส่วนตัว ซึ่งนั่นหมายถึงเรากำลังพูดถึง "ชุมชนในทางการเมือง"

สมาคมของพลเมือง ก็คือการที่พลเมืองเข้าร่วมแก้ปัญหาร่วมกัน ซึ่งเป็นชุมชนทางการเมืองรูปแบบหนึ่ง และก็ไม่เหมือนกับสิ่งที่ เอ็ดมันด์ เบิร์ก (Edmund Burke) กล่าวว่า เป็นหมวดทหารเล็กของครอบครัวและของละแวกชุมชน ขณะเดียวกันก็ไม่ได้เป็นกลุ่มที่มีความสนใจเฉพาะเรื่อง แต่ประกอบด้วยประชาชน ซึ่งมีมุมมองที่หลากหลายที่ต้องการให้ชีวิตของชุมชน

ดีขึ้น สมาคมเหล่านี้มีชื่อคล้ายกับ "ชุมชนคน St. Louis" "เปลี่ยนแปลงเป็นหนึ่งเดียว" และ "มิสซิสซิปปีต้องมาก่อน" พวกเขาอยู่ในชุมชนที่มีประวัติศาสตร์และกายภาพ ไม่ว่าจะเป็นย่าน ทะแวก เมือง รัฐ หรือประเทศ และข้อเท็จจริงก็คือ เมืองและรัฐของเราที่เข้มแข็ง คู่มือนี้จะประกอบด้วย เครือข่ายของสมาคม ซึ่งเครือข่ายเหล่านี้ได้สร้างระบบการแผ่ฐานของการเมืองภาคพลเมือง

1.4 ทำไมประชาชนต้องมีส่วนร่วม

ประชาชนต้องเข้าร่วมในการเมืองภาคพลเมืองเพื่อการแก้ไขปัญหาสาธารณะ ในเมื่อพวกเขาเบื่อหน่ายและพยายามหลีกเลี่ยงการเมืองของรัฐบาล ผู้เข้าร่วมในการเมืองภาคพลเมืองก่อนข้างชัดเจนในเหตุผลของตัวเอง เขากล่าวว่า "เมื่อผมเข้าไปมีส่วนร่วม อย่างน้อยที่สุด สิ่งที่จะเกิดขึ้นจะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลง" ดังรายงานที่กล่าวถึง ความรู้สึกถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นได้ ไม่ได้มีมากไปกว่า ความรู้สึกว่ามีโอกาสที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

1.4.1 พลังของสิ่งที่อาจเป็นไปได้

ประชาชนสามารถทำได้มากกว่าการเป็นผู้สังเกตการณ์ของระบบการเมือง พลเมืองต้องการมีพันธะทางการเมือง พวกเขาต้องการมีส่วนร่วมในการระบุประเด็นที่มีผลต่อชีวิต และต้องการได้ยินสิ่งที่คนอื่นคิดเกี่ยวกับในประเด็นนี้ พวกเขาต้องการนั่งคุยอย่างใกล้ชิดกับคนเหล่านี้ พวกเขาต้องการทำมากกว่าการเขียนจดหมาย การสำรวจ หรือการลงคะแนนเสียงในวันเลือกตั้ง ความรู้สึกถึงสิ่งที่อาจเกิดขึ้นได้พัฒนาประเด็นที่จะปลุกเร้า ซึ่งมีความหมายต่อการดำเนินชีวิตในทุกๆ วัน ประเด็นเหล่านี้เป็นประเด็นที่ประชาชนมีส่วนร่วมได้ส่วนเสีย บางครั้งประเด็นทางนโยบายก็พูดอย่างมั่วๆ ด้วยภาษาทางเทคนิค หรือวิสัยแบบราชการ ซึ่งประชาชนต้องแปลภาษาเหล่านี้ให้อยู่ในภาษาที่จะเข้าใจได้ เพื่อที่จะหาว่ามันมีคุณค่าอย่างไรต่อพวกเขา ถ้าพวกเขาสามารถทำได้ พวกเขาจะเข้าไปมีส่วนร่วมมากขึ้น ประชาชนเห็นถึงสิ่งที่อาจเป็นไปได้เช่นกัน เมื่อพวกเขาเชื่อว่าเขามีสิทธิมีเสียง แม้ว่าอเมริกันชนจะเห็นโอกาสเพียงเล็กน้อยของการมีสิทธิมีเสียงในการเมืองรูปแบบปกติ ในการทำ focus group ของ ฮาร์ดวูด (Hardwood) หลายคนกล่าวว่า พวกเขาเลือกที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาชุมชน เพราะว่าสิ่งที่พวกเขาพูดมีน้ำหนักและมีคุณค่า ประชาชนยังเห็นสิ่งที่อาจเป็นไปได้ในทางการเมือง เมื่อพวกเขาได้สัมผัสกับปัญหาอย่างแท้จริง พวกเขาไม่ได้ถูกจำกัดอยู่เฉพาะเรื่องการออกเสียงเลือกตั้งที่ทำให้เขากังวลว่าจะไม่มีผลอะไรเกิดขึ้น หรือต้องส่งจดหมายร้องเรียน เมื่อกล่าวว่าไม่มีใครเอาใจจริงเอาใจกับปัญหาที่เกิดขึ้น ประชาชนสามารถลงมือทำได้โดยตรง พวกเขาสามารถสร้างแผนงานการเรียนรู้เพื่อช่วยโรงเรียน พวกเขาสร้างและจัดการทีมเบสบอลเพื่อเยาวชนที่ต้องการให้ผู้ใหญ่ชื่นชม พวกเขาสามารถทำโครงการถึงเก็บขยะที่จะนำมาใช้ใหม่ พวกเขาสามารถขยายอิทธิพลส่วนตัวด้วยการดึงคนอื่นเข้ามาร่วมทำงานในโครงการเพื่อส่วนรวม เมื่อพวกเขาขึ้นมือเข้ามาในการเมืองก็จะยิ่งเพิ่มความรู้สึกถึงการ

ควบคุมได้ พวกเราต่างมีความเชื่อว่า พวกเราสามารถสร้างผลกระทบได้ ถ้าเราสามารถเข้าถึงปัญหาที่กระทบเราได้ อะไรคือสิ่งที่มีมากขึ้น เมื่อมือเราสัมผัสกับปัญหาที่นำเราให้เข้าไปใกล้มันมากขึ้น เหมือนกับที่พลเมืองท่านหนึ่งกล่าวว่า "มองที่ประสิทธิผลในงานของพวกเรา ในขณะที่พวกเราทำมัน" นี่คือนี่ที่บอกถึงความรู้สึกว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปได้

1.4.2 การเมืองด้วยความเข้มแข็งที่หลากหลาย

ความรู้สึกถึงความเป็นไปได้ที่จะเปลี่ยนแปลง (สังคมให้ดีขึ้น) ได้เติบโตขึ้นท่ามกลางการทำงานร่วมกัน ซึ่งเกิดขึ้นในพื้นที่ทางการเมืองของพลเมือง การเป็นสมาชิก และมีข้อผูกพัน ทำให้คนทั่วไปรู้สึกที่พวกเขาสามารถจัดการกับปัญหานั้นได้ คนที่รู้สึกว่าโดดเดี่ยวจะรู้สึกไม่มีความหวัง การเมืองภาคพลเมืองเป็นพื้นที่ที่เปิดกว้างสำหรับการปฏิบัติการร่วมกัน และรู้สึกว่าการปฏิบัติการร่วมกันนั้นเกิดประสิทธิผล การทำอะไรแบบต่างคนต่างทำจะไม่สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงอะไรได้ "การรวมกลุ่มนั้น ทำให้มีเสียง" การทำงานที่ร่วมไม้ร่วมมือกับคนอื่น ๆ จะช่วยกระตุ้นคนทั่วไปด้วย เมื่อถูกถามว่า ทำไมจึงเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการที่เป็นสาธารณะ จะได้รับคำตอบเช่น "ผมมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น" "ผมทำกิจกรรมร่วมกับบางคน" "คุณจะรู้สึกว่าคุณเป็นส่วนหนึ่งของสรรพสิ่ง"

ความพยายามที่จะเชื่อมโยงประเด็นระหว่าง ความรู้สึกถึงความเป็นไปได้ ความรู้สึกถึงการเป็นชุมชน และกิจกรรมเพื่อการแก้ไขปัญหา การได้แก้ไขปัญหาร่วมกันจะทำให้เกิดความรู้สึกถึงการเป็นชุมชน แม้ว่าคนที่ทำงานด้วยจะไม่ใช่คนในละแวกบ้านก็ตาม พวกเราอาจจะไม่มีความรู้สึกว่าเป็นหนึ่งเดียวกันทางสังคม แต่พวกเราสามารถมีความรู้สึกของความเป็นเอกภาพทางการเมือง เริ่มจากสิ่งที่สามารถทำได้ก่อน การได้ลงแรง ลงทุน ในการแก้ไขปัญหาชุมชน จะช่วยสร้างผู้ประกอบการในการสร้างชุมชนขึ้นเอง

1.5 การเมืองภาคประชาชน หรือการเมืองภาคพลเมืองกับสังคมไทย

การเมืองภาคประชาชน หรือการเมืองภาคพลเมืองที่ผ่านมาไม่เคยเกิดขึ้นในสังคมไทยอย่างแท้จริง ทุกวันนี้เกิดการเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทน ซึ่งมักจะเป็นประชาธิปไตยของชนชั้นนำ หรือเป็นพื้นที่ของคนร่ำรวย ประชาชนจึงไม่มีบทบาทต่อกระบวนการใช้อำนาจของรัฐ หรือไม่มีพื้นที่ให้ประชาชนธรรมดาเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมือง ทำให้ประชาชนเป็นเพียงเครื่องมือของการขึ้นสู่อำนาจของคนชั้นนำ ประชาธิปไตยแบบตัวแทนไม่สามารถรองรับ หรือดูแลผลประโยชน์ของประชาชนที่หลากหลาย และขัดแย้งกันเองได้ แต่กลับเป็นตัวแทนของคนบางกลุ่มที่ยึดครองอำนาจรัฐ แนวความคิดเกี่ยวกับการเมืองภาคพลเมือง คือ การขยายสิทธิของประชาชน ในการมีส่วนร่วมทางการเมือง ซึ่งเป็นประชาธิปไตยทางตรงที่ประชาชนใช้อำนาจทางด้านได้ โดยไม่ต้องผ่านตัวแทน ไม่ต้องดำรง

ตำแหน่งทางการเมือง หรือตำแหน่งสาธารณะใดๆ ไม่ต้องตั้งพรรคการเมือง เพื่อชิงอำนาจในรัฐสภา แต่มีสิทธิในการกำหนดวิถีชีวิต สิทธิในการพัฒนา สิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หรือสิทธิการสืบทอดวัฒนธรรมพื้นบ้าน เพื่อให้ประชาธิปไตย เป็นพื้นที่เปิดกว้างสำหรับคนทุกเพศ ทุกวัย การเปลี่ยนแปลงการใช้อำนาจโดยการสร้างความเห็นพ้องต้องกันในการใช้อำนาจ ในการกำหนดนโยบาย หรือกิจกรรมสาธารณะที่สำคัญ เพื่อความชอบธรรมในกระบวนการใช้อำนาจ แทนที่จะอ้างความชอบธรรมจากการใช้อำนาจที่มาจาก การเลือกตั้งเพียงอย่างเดียว การยกเลิกการใช้อำนาจรวมศูนย์ กำหนดแนวทางการพัฒนาพื้นที่ สำหรับทางเลือกที่แตกต่างหลากหลายในสังคม โดยการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีแนวทางการพัฒนามากขึ้นกว่าเดิมเพื่อสนองความเป็นตัวตน และความแตกต่างหล่อมล้าในหมู่ประชาชน (สถาบันพระปกเกล้า , 2550)

ประเวศ วะสี กล่าวว่า กว่า 75 ปีแล้ว ที่การพัฒนาการเมืองอย่างไรๆ ก็ไม่สำเร็จ เพราะโครงสร้างของประเทศไม่เป็นประชาธิปไตย เราจึงมีวิกฤตการณ์ทางการเมืองถาวร เป็นอุปสรรคต่อความเจริญของประเทศ ควรที่คนไทยจะให้ความสนใจ เรื่องความเป็นพลเมืองกับโครงสร้างประชาธิปไตยกันอย่างจริงจัง โครงสร้างอำนาจรัฐเป็นโครงสร้างอำนาจรวมศูนย์หรือโครงสร้างรัฐเผด็จการที่เป็นแห่งคำ การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเป็นแต่การเปลี่ยนแปลงผู้ถืออำนาจรัฐสูงสุด จากพระมหากษัตริย์ คณะราษฎร กองทัพ นักการเมือง/นายทุน แต่โครงสร้างอำนาจทางดั้งเดิมยังคงอยู่เหมือนเดิม ประชาธิปไตยจึงไม่เกิด แม้ว่าจะมีการเลือกตั้งก็เป็นเพียงพิธีกรรมใช้เงินเข้าสู่การมีอำนาจรัฐสูงสุด เป็นเพียงรูปแบบไม่ใช่สาระ โครงสร้างเผด็จการยังดำรงอยู่ เมื่อไม่มีประชาธิปไตยโดยสาระก็แก้ปัญหาของประเทศไม่ได้ และมีวิกฤตการณ์ทางการเมืองอยู่เรื่อยไปอำนาจรัฐ โดยกระทรวงและกรมต่างๆ นั้นยื่นไปครอบคลุมทุกปริมณฑลของพื้นที่ โดยรวมศูนย์บังคับบัญชาไว้ที่ข้างบน นี่คือนิยามอำนาจรวมศูนย์แนวดิ่ง ระบบอำนาจเช่นนี้คับแคบและไม่สามารถทำงานให้ได้ผลในสังคมปัจจุบันซึ่งกว้างใหญ่ไพศาล หลากหลาย ซับซ้อน และเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

นี่คือความไม่สมเหตุสมผลในประเทศไทย นั่นคือ สังคมสมัยใหม่ที่เติบโตกว้างใหญ่ไพศาล มีความหลากหลาย ซับซ้อน และเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วกับกลไกของรัฐเชิงอำนาจที่รวมศูนย์คับแคบ มีสมรรถภาพน้อย เพราะในระบบอำนาจใดๆ จะมีการเรียนรู้ น้อย เนื่องจากใช้อำนาจจนเคยชิน ความลุ่มเหลวของกลไกรัฐจึงเป็นปัญหาใหญ่ของชาติ ปัญหาต่างๆ ในปัจจุบันเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่ซับซ้อนยากต่อการเข้าใจและการแก้ไข กลไกของรัฐจึงแก้ปัญหาอะไรๆ ไม่ได้เลย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความยากจน ความอยุติธรรมในสังคม ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้

โครงสร้างอำนาจรัฐรวมศูนย์ เมื่อการเมืองเข้ามาสวมอำนาจสูงสุดจึงควบคุมเบ็ดเสร็จ มีอำนาจสมบูรณ์ อำนาจสมบูรณ์นำไปสู่คอร์รัปชันสมบูรณ์ (Absolute power leads to absolute corruption) ประเทศไทยจึงเป็นประเทศคอร์รัปชันสูงติดอันดับโลก ด้วยเหตุโครงสร้างอำนาจที่สมบูรณ์ ซึ่งเป็นระบอบเผด็จการ ฉะนั้น ประชาธิปไตยจึงไม่ใช่การเลือกตั้งเท่านั้น แต่จะต้องทำทั้งรูป และนามให้เป็นประชาธิปไตย ในทางพระพุทธศาสนารูปกับนามหรือกายกับใจ เป็นของที่เชื่อมโยงกันจะขาดอันใดอันหนึ่งไม่ได้ ถ้าขาดรูปหรือกายก็ไม่มีใจ ถ้าขาดใจรูปก็ดำรงอยู่ไม่ได้ รูปคือโครงสร้าง ใจคือความรู้สึกลึกซึ้งนึกคิด เราคงจะต้องสนใจทั้งโครงสร้าง และจิตของประชาธิปไตย ความเป็นพลเมือง จะสร้างกายและจิตของประชาธิปไตย ต้องเอาใจใส่ความแตกต่างของคำว่าประชาชน และคำว่าพลเมือง คำว่าประชาชนไม่ได้บอกคุณภาพ อาจจะเป็นประชาชนที่เป็นทาส อยู่ในระบบอุปถัมภ์ หมอบราบคอบแก้ว ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน แต่คำว่าพลเมือง (Citizen) บ่งบอกถึงคุณภาพ พลเมืองหมายถึงคนที่มีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน มีอิสระ มีความรู้ มีเหตุผล มีส่วนร่วมในกิจการของส่วนรวม หรือกระบวนการทางนโยบาย จะดีเพียงใด ถ้าเรามีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน มีอิสระ มีความรู้ มีเหตุผล มีส่วนร่วมในกิจการของส่วนรวม คำว่าพลเมืองจึงไม่ได้แยกพวก ใครๆ ก็ควรเป็นไม่ว่าจะเป็นประชาชน ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ นักธุรกิจ สื่อมวลชน นักวิชาการ ด้วยความสมัครใจ ความเป็นพลเมือง คือหัวใจของประชาธิปไตย เมื่อในประเทศไทยมีความเป็นพลเมืองกันมากๆ จะเกิดโครงสร้างและจิตใจของประชาธิปไตยขึ้น ดังนี้

- แต่ละบุคคลมีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน พากันทำเรื่องดี ๆ
- มีการรวมกลุ่มกันค้นคว้าหาความรู้ ทำเรื่องดี ๆ
- มีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย เกิดโครงสร้างใหม่ในสังคม ซึ่งเป็น

โครงสร้างทางราบ

ประชาสังคม เมื่อมีการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำด้วยความเสมอภาค และภราดรภาพ ในรูปต่างๆ สังคมจะเกิดโครงสร้างใหม่เป็นโครงสร้างทางราบที่ไม่ใช่โครงสร้างอำนาจ แต่เป็นสัมพันธภาพด้วยใจ ด้วยการเรียนรู้ ด้วยความร่วมมือตามหลักอุปนิทานธรรม หรือธรรมะเพื่อความเจริญถ่ายเดียว สังคมที่มีโครงสร้างทางราบนี้เรียกว่า Civil society หรือ สังคมแห่งความเป็นพลเมือง หรือประชาสังคม หรือสังคมสันติประชาธิปไตย หรือมีความเป็นประชาธิปไตยโดยสาระ สังคมใดเป็นสังคมแห่งความเป็นพลเมือง เศรษฐกิจจะดี การเมืองจะดี และศีลธรรมจะดี สังคมใดที่มีความสัมพันธ์ทางดิ่ง เศรษฐกิจจะไม่ดี การเมืองจะไม่ดี และศีลธรรมจะไม่ดี ทำอย่างไรก็ดีไม่ได้ ในโครงสร้างแบบนี้ ฉะนั้นการส่งเสริมความเป็นพลเมือง และสังคมแห่งความเป็นพลเมือง คือ ระเบียบวาระและอนาคตของชาติ การเมืองภาคพลเมือง ก็คือ ความเป็นสังคมพลเมือง กล่าวคือ คนที่มีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน มีอิสระ มีการรวมตัวกันทำเรื่องดี ๆ มีส่วนร่วมในการกำหนด

นโยบาย ในการวางแผนการพัฒนา ในการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ ทั้งนี้ตามที่รัฐธรรมนูญบัญญัติไว้นั่นเอง

การเมืองภาคประชาชน เป็นหัวใจของประชาธิปไตยที่จะทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างดีขึ้น และเกิดความถูกต้องที่ทุกฝ่ายควรจะส่งเสริมสนับสนุน และช่วยกันขับเคลื่อนด้วยสันติวิธี ภายในขอบเขตของกฎหมายด้วยความเมตตา ด้วยความอดทน ด้วยการใช้ปัญญา ทั้งหมดนี้เป็นอริยวิถี เราคนไทยต้องเป็นคนที่ดีริยและใช้อริยวิถี ซึ่งจะทำให้เกิดอริยสังคม

ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น และของการเมืองภาคประชาชนจะทำให้เกิดประชาธิปไตยระดับชาติที่มีคุณภาพ และวิกฤตการณ์ทางการเมืองหมดไป ทำให้ประเทศตั้งต้นไปสู่ความเจริญอย่างแท้จริงได้ ทุกภาคส่วนในสังคมจึงควรร่วมขับเคลื่อนเรื่องความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นและการเมืองภาคประชาชนหรือการเมืองภาคพลเมือง

ขวัญสรอง อติโพธิ (2548) กล่าวว่า การเมืองไม่ใช่เรื่องที่จะให้นักการเมือง ตัวแทนในภาครัฐ เอาไปเล่นอยู่คนเดียวสี่ปีเต็ม ภาคสาธารณะที่ถูกขึ้นมาดำเนินชีวิตสาธารณะเป็นธุระทำเรื่องราวใหญ่น้อยของส่วนรวมต่างๆ เป็นกิจวัตร อย่างกรณีที่ผู้คนพลเมืองเข้าชื่อรวมเสียง 50,000 ชื่อขอเข้าตรวจสอบกรณีทุจริตยา ในกระทรวงสาธารณสุขก็เป็นเรื่องการเมือง กระทั่งเหล่าแม่บ้านผู้ปกครองที่อาสาร่วมกันมาช่วยทำอาหารกลางวันเลี้ยงนักเรียนในโรงเรียนของหมู่บ้าน ก็เป็นเรื่องการเมืองเช่นกัน เพราะนี่คือการลุกขึ้นมาทำอะไร เพื่อส่วนรวมของพลเมืองอาสา (Active citizens) การเมืองที่ทำกันในภาคสาธารณะนี้เอง ที่ถูกเรียกกันเป็นพื้นว่า "การเมืองภาคพลเมือง" (civil politics) มีหลายสังคมที่ภาคสาธารณะและภาครัฐเขาร่วมมือร่วมงานกันอย่างแข็งขัน ฝรั่งเศสมีกลุ่มพลเมืองอาสาที่เข้าๆ ออกๆ ทำงานร่วมกับเทศบาล หรือผู้บริหารเมืองในท้องถิ่นได้สารพัดนับเป็นหมื่นๆ กลุ่ม มีสังคมอีกมากมายที่ภาคเอกชนเขาสันับสนุนปัจจัยให้องค์กรภาคสาธารณะ ได้มีโอกาสทำงานเพื่อส่วนรวมกันได้หลายรูปแบบ ยกตัวอย่างเช่น มูลนิธิ และสถาบันมากมายในภาคสาธารณะของสังคมอเมริกัน ความจริงกับความถูกต้องเฉพาะตัวที่ไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน สุดท้ายนี้จะเห็นได้ว่าหากมองอย่างที่ ฮาเบอร์มาส (Habermas) มองรูปแบบของการเข้าเชื่อมโยงสัมพันธ์กันของภาคชีวิตต่างๆ ในสังคมสมัยใหม่จึงเป็นสภาพเป็นความจริงที่คิดสังคมอยู่อย่างใดก็ได้ มันเป็นเรื่องของมันอยู่อย่างนั้น ยกตัวอย่างเช่น สังคมเผด็จการ ก็จะมีภาครัฐกำปั้นหนักที่ทรงพลังแผ่ขยายปริมณฑลเข้าบังคับครอบงำภาคอื่นๆ ได้แน่นอน สังคมที่เป็นประชาสังคม (Civil society) ก็จะมีภาคสาธารณะที่เข้มแข็งเชื่อมโยงกับภาคปัจเจกได้แน่นแฟ้น มีองค์กรและพลเมืองอาสาที่คึกคักเข้มแข็ง ในระยะใกล้ๆ อะไรที่ทำกันเองได้ก็ถือเป็นธุระ อะไรที่ทำงานกันกับภาครัฐได้ก็ยินดี หรือถ้าเป็นเรื่องของส่วนรวมที่ห่างไกล

ก็ผลักดันขึ้นแตงนโยบายสาธารณะเข้าไป ห้อมล้อม หรือส่งปริมาณผลการทำงานเข้าไปตรวจสอบดูแลการทำงานของภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชน ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

หลักสำคัญของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม คือ การที่ทุกคนมีส่วนเกี่ยวข้องกับทุกขั้นตอนของกระบวนการตัดสินใจอย่างเต็มที่ และใช้วิธีการประชุมแบบหันหน้าเข้าหากันโดยไม่จำกัดเวลาในการถกเถียง เพื่อให้บรรลุการตัดสินใจแบบฉันทานุมติ การบรรลุจุดประสงค์ดังกล่าว จะช่วยให้กลุ่มสามารถรักษาความเสมอภาค และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้นอกจากนั้น วิธีการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมยังก่อให้เกิดข้อดีอีกข้อหนึ่ง นั่นคือ มีส่วนช่วยให้แต่ละปัจเจกชนสามารถเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศได้ และเป็นที่ยอมรับว่าการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเป็นพื้นฐานของการฝึกการเรียนรู้ให้เห็นถึงความแตกต่างของบุคคลได้เป็นอย่างดี และในทางปฏิบัติของการมีส่วนร่วมนั้น บุคคลในกลุ่มสามารถมีอิทธิพลและควบคุมสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยตัวของพวกเขาเอง ความรู้สึกแบบนี้จะทำให้พวกเขารู้สึกว่า ตนเองเป็นคนที่มีประสิทธิภาพทางการเมือง (Political efficacy) และจะทำให้ความรู้สึกแปลกแยกทางการเมืองลดน้อยลงไป (Political alienation) จนทำให้เกิดความปรารถนาที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในชุมชนทางการเมืองของตนเอง อย่างตื่นตัวมากขึ้น โดยทางหนึ่งที่ทำให้ คือ การเข้าเป็นสมาชิกขององค์กรพัฒนาเอกชน

ความเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจสังคม โดยเฉพาะการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ การสื่อสารคมนาคมกว้างขวางและกว้างไกล ทำให้มีการเข้าถึงข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ ของประชาชนมากขึ้น รวมถึงระดับของประชากรที่ได้รับการศึกษาและอัตราการเรียนรู้หนังสือเพิ่มสูงขึ้น จึงทำให้ประชาชนรวมกลุ่มหรือระดมคนเพื่อจัดตั้งเป็นกลุ่มหรือองค์กรได้ง่ายขึ้น บทบาททางการเมืองขององค์กรภาคประชาชนนั้น นับได้ว่าเป็นพลังที่สำคัญยิ่งต่อการสร้างประชาธิปไตย และการปฏิรูปการเมือง ตลอดจนสร้างการขยายตัวของแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมของไทย รวมทั้งการสนับสนุนกระบวนการให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่การเลือกตั้งผู้บริหารประเทศ การกำหนดนโยบายของรัฐ ไปจนถึงการปฏิบัติตามนโยบายต่าง ๆ นับเป็นบทบาทที่สำคัญยิ่งขององค์กรภาคประชาชนของไทย ในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา โดยที่ประชาธิปไตยในทัศนะขององค์กรภาคประชาชนนั้น ไม่ได้จำกัดเฉพาะแค่การไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้งทุก 4 - 5 ปี เพื่อเลือกตัวแทนที่จะเข้าไปทำหน้าที่ตัดสินใจแทนประชาชนเท่านั้น แต่ประชาธิปไตยยังหมายถึง ความเป็นธรรม ความเสมอภาค และสังคมที่ยั่งยืน ดังนั้น องค์กรภาคประชาชนเหล่านี้ จึงสนับสนุนกระบวนการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมหรือ “การเมืองภาคประชาชน” ที่ประชาชนระดับล่างสามารถมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ โดยเฉพาะสิ่งที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของพวกเขา

การเมืองภาคพลเมือง (Civil politics) คือการเมืองที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง อันเนื่องมาจากการเพิ่มอาณาบริเวณของภาคประชาชนในสังคมการเมือง ยังส่งผลให้เนื้อหาของสาระของความเป็นการเมืองขยายมิติที่กว้างขวางขึ้นด้วย การเมืองในมิติที่กว้างขึ้นเรียกว่า “การเมืองใหม่” (New politics) หรือที่เรียกว่า การเมืองภาคประชาชน (Civil politics) ซึ่งเป็นการเมืองที่เน้นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (The politics of social movement)

การเมืองใหม่ (New politics) หรือการเมืองภาคประชาชน (Civil politics) จะครอบคลุมประเด็นต่างๆ ดังนี้

- การเมืองเป็นเรื่องของพลเมืองทุกคนในสังคมไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะโครงสร้างและสถาบันที่เป็นทางการเท่านั้น เนื้อหาและประเด็นทางการเมืองมีความหลากหลายขึ้น ไม่ได้เกี่ยวข้อง เฉพาะเรื่องของการปกครอง อำนาจอรัฐ และระบบราชการเท่านั้น แต่ครอบคลุมประเด็นสาธารณะใหม่ เช่น สิทธิมนุษยชน สิ่งแวดล้อม ชนกลุ่มน้อย

- การเมืองใหม่ให้ความสำคัญกับพลัง และบทบาทที่เข้มแข็งของภาคเอกชน (Private sector) ขบวนการภาคประชาชน (Popular sector) มากกว่าภาครัฐ (State sector)

- การเมืองใหม่เน้นความต้องการของประชาชน และท้องถิ่น มากกว่าการสั่งการจากส่วนกลาง การเมืองจึงเป็นเรื่องของชุมชน (Local politics or grassroots politics) เน้นการกระจายอำนาจให้กับท้องถิ่นให้สามารถพึ่งตนเองได้ ให้ความสำคัญ และบทบาทของคนกลุ่มน้อยของสังคม และกลุ่มคนที่อยู่ชายขอบของสังคม (Marginal groups) เช่น คนพิการ มีชนชั้นอำนาจใหม่ หรือที่เรียกว่า Knowledge class เวทีและช่องทางในการเรียกร้อง และแสดงออกทางการเมือง (Political articulation) เปลี่ยนจากองค์กรของรัฐมาเป็นองค์กรเอกชน

ประชาธิปไตยแบบตรวจสอบ เริ่มเป็นแนวคิดใหม่ที่จะทำให้การเมืองไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงจริยธรรมแบบพลเมือง (Civic virtue) คือคุณธรรมของความเป็นพลเมืองเป็นแนวความคิดที่มีมานานแล้ว โดยไม่รู้ว่ามีใครกล่าวไว้คนแรกแต่ อเนก เหล่าธรรมทัศน์ ได้ดึงมาให้เห็นใหม่ว่า ในท่ามกลางที่เราต้องการการเมืองภาคประชาชน หรือภาคพลเมืองโดยพลเมืองไทยทุกคนนอกจากจะปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองตามที่กฎหมายกำหนดแล้ว ยังต้องมีในเรื่องคุณธรรมหรือจริยธรรมของความเป็นพลเมืองด้วย Civic virtue ประกอบด้วย 3 ด้าน

1. Citizenship ความเป็นพลเมือง สิทธิหน้าที่ตามกฎหมาย เป็นสิทธิตามที่กฎหมายกำหนดให้ต้องปฏิบัติ

2. สิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐ (Disobedience right) ชุมชนสามารถเลือกและตัดสินใจการดำรงชีวิตของตนเอง

3. สำนักสาธารณะ (Public mind) ก็จะต้องมีจิตใจที่มุ่งถึงประโยชน์ของส่วนรวมเป็นหลัก

อนึ่ง เหล่าธรรมทัสน์ สรุปว่าการพัฒนาทางการเมืองไทยจะก้าวต่อไปต้องส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองให้มองเห็นคุณค่าทางการเมือง ให้เห็นว่าเป็นเรื่องของประชาชนทุกคนที่จะช่วยกันแก้ไขปัญหาของประเทศ

การเมืองเรื่องสาธารณะ หมายความว่า ขอบเขตของการเมืองไม่ควรอยู่ที่พรรคการเมือง และนักการเมืองเท่านั้น ในขณะที่ประชาชนถูกกันออกมาเป็นตัวประกอบ การเมืองน่าจะเป็นเรื่องของคนทุกคน อะไรก็ตามที่กระทบกับคนส่วนใหญ่ นั่นคือการเมือง การเมืองไม่ใช่เรื่องของครอบครัวหรือเรื่องส่วนตัวของใคร

การเมือง เป็นเรื่องของกลุ่ม และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เวทีทางการเมืองจะต้องเปิดโอกาสให้แต่ละกลุ่มแต่ละขบวนการมีโอกาสเสนอข้อเรียกร้องได้อย่างอิสระ เพื่อแสดงให้เห็นว่ากลุ่มตนก็มีผลประโยชน์เฉพาะ

การเมือง เป็นเรื่องของชาวบ้าน และชุมชน ประชาชนในชนบทน่าจะได้รับการเอาใจใส่มากที่สุด เพราะไร้ซึ่งอำนาจเศรษฐกิจ อำนาจทุน และการต่อรองใด ๆ การเมืองจึงควรเปิดโอกาสให้คนกลุ่มนี้ได้มีโอกาสแสดงความต้องการ

การเมืองต้องเสริมให้ทุกคนตระหนักในสิทธิ และคุณธรรมของพลเมือง (Civic virtue) จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนระหว่างประชาธิปไตยแบบเก่ากับแบบใหม่ ซึ่งแบบเก่าไม่ใช่เรื่องเลวร้ายแต่เมื่อมาใช้ในประเทศไทยแล้วกลับกลายเป็นสิ่งสกปรกทำให้ประชาชนไม่อยากเข้าไปยุ่ง

สรุป การเมืองจะก้าวหน้ามีการพัฒนาจะต้องส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองให้มากที่สุดโดยการสมัครใจ

แนวคิดการเมืองภาคประชาชน หรือ ประชาธิปไตยทางตรง คือ การเคลื่อนไหวของประชาชนเพื่อกำหนดนโยบายสาธารณะโดยตรง โดยไม่ผ่านทางตัวแทนของพรรคการเมือง หรือหน่วยงานราชการ การเมืองภาคประชาชนเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการดำเนินกิจกรรมทางการเมือง ซึ่งย้าแนวคิดที่ว่า “การเมืองไม่ใช่แค่การเลือกตั้ง” แบ่งพิจารณาได้ 3 แนวทางปฏิบัติ ดังนี้ การริเริ่มกฎหมาย การลงประชามติ การถอดถอน (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2548)

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล ได้ให้คำนิยามอย่างแคบ การเมืองภาคประชาชนหมายถึง การเคลื่อนไหวอย่างมีจิตสำนึกทางการเมืองของกลุ่มประชาชน เพื่อลดฐานะครอบงำของรัฐรวมทั้งเพื่อโอนอำนาจบางส่วนมาให้ประชาชนใช้ดูแลชีวิตตนเองโดยตรง ส่วนคำนิยามอย่างกว้าง

การเมืองภาคประชาชนคือ ปฏิบัติการโต้ตอบการใช้อำนาจของรัฐ และเป็นกิจกรรมถ่วงดุลอิทธิพล การครอบงำของระบบตลาดเสรีในภาคประชาชน

แก่นสารของการเมืองภาคประชาชน คือกระบวนการใช้อำนาจโดยตรง โดยประชาชนหมู่เหล่าต่างๆ ซึ่งมากกว่าการเลือกตั้ง และไม่น้อยไปกว่าการมีส่วนร่วมกำหนด นโยบาย ตลอดจนตัดสินใจเรื่องที่ส่งผลกระทบต่อตน

สถานะของการเมืองภาคประชาชน คือการเมืองภาคประชาชนเป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวในประชาสังคม โดยเทียบเท่ากับส่วนที่เป็นรัฐ ขณะที่ประชาสังคมรวมทุกส่วนที่ไม่ใช่ภาครัฐไว้ด้วยกัน จึงมีทั้งสถาบันของประชาชนธรรมดา พ่อค้ายาทุน และกลไกตลาด

จุดหมายของการพัฒนาการเมืองคือลดระดับการปกครองโดยรัฐลง (Less government) และให้สังคมดูแลตนเองมากขึ้น โดยในสถานการณ์หนึ่งๆ จะมุ่งแสวงหา ความสมดุลลงตัวในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม บนพื้นฐานระดับการแทรกตัวของรัฐเข้าไป ในสังคมดังที่เป็นอยู่ และขีดความสามารถของประชาชนในการจัดการดูแลแก้ปัญหาของตนเอง ที่เป็นจริง

เนื้อหาของการเมืองภาคประชาชน คือประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองเพื่อจำกัด ขอบเขตการใช้อำนาจของรัฐ ถ่วงดุลอำนาจรัฐด้วยประชาสังคมโดยไม่ยึดอำนาจ พร้อมกันนั้นก็ถ่วงดุลอำนาจของพลังตลาดหรือทุน ซึ่งสังกัดประชาสังคมไปด้วย โดยช่วงชิงกับฝ่ายทุน เพื่อลดทอน และกำกับบทบาทของรัฐ แย่งกันโอนอำนาจบางส่วนที่เคยเป็นของรัฐมาเป็นของ ประชาชน (แทนที่จะตกเป็นของฝ่ายทุน) เพื่อใช้มันโดยตรง และไม่ต้องผ่านรัฐดังก่อน ผลักดันให้ รัฐใช้อำนาจที่เหลือนองเจตนารมณ์ประชาชน (แทนที่จะสนองผลประโยชน์ของฝ่ายทุน) ดำเนินการต่อสู้ด้วยวิธีขยายสิทธิประชาธิปไตยออกไป และย้ายจุดเน้นจากการเมืองแบบเลือกตั้ง ผู้แทนมาเป็นการเมืองแบบมีส่วนร่วม (ขณะที่ฝ่ายทุนใช้ตลาดเสรีเป็นฐานที่มันสำคัญ)

พลังพลวัตใหม่ของการเมืองภาคประชาชน ได้แก่ กลุ่มธุรกิจรายย่อยและ คนชั้นกลางทั่วไปในสังคมเมือง ซึ่งแตกต่าง ไม่วางใจ และอาจคัดค้านหรือปฏิเสธการตัดสินใจของ กลุ่มทุนใหญ่ที่อยู่บนเวทีการเมืองกับกลุ่มปัญญาชนสาธารณะ สื่อมวลชนอิสระ และ กลุ่มประชาชนผู้เสียเปรียบ

ความเป็นมาของการเมืองภาคประชาชนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เป็นหลักหมายสำคัญ ช่วงหลังจากนั้น องค์กรพัฒนาเอกชน (เอ็นจีโอ) เป็นห่วงเชื่อมต่อสำคัญ ระหว่างขบวนการปฏิวัติแบบเก่าไปสู่การเมืองภาคประชาชนแบบใหม่

บุคลิกลักษณะของการเมืองภาคประชาชนคือเป็นขบวนการประชาธิปไตยที่ค่อนข้างราดิกัล (Radical Democratic Movements) ของกลุ่มย่อยที่ค่อนข้างจะกระจัดกระจายเป็นไปเอง โดยปราศจากศูนย์บัญชาการ มุ่งใช้สิทธิทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยมาแก้ปัญหาเฉพาะเรื่องเฉพาะจุด ไม่มีกรอบอุดมการณ์ตายตัว ไม่ต้องการยึดอำนาจรัฐด้วยการโค่นอำนาจรัฐเก่าแล้วจัดตั้งอำนาจรัฐใหม่ เพื่อเปลี่ยนแปลงจัดระเบียบโครงสร้างสังคมใหม่หมดตามแนวคิดแบบใดแบบหนึ่ง ถือเป็นระบวนทัศน์เอาประชาชนเป็นตัวตั้ง (People-oriented) ดังนั้นจึงต่างจากขบวนการปฏิวัติสมัยก่อนที่เอารัฐเป็นตัวตั้ง (State-oriented) และมุ่งยึดอำนาจรัฐมาดัดแปลงสังคมให้เป็นไปตามอุดมการณ์ที่ชัดเจน ฉะนั้น การเคลื่อนไหวของกลุ่มต่างๆ ในการเมืองภาคประชาชน จึงมีประเด็นเรียกร้องต่อสู้ที่หลากหลายมาก แนวทางการเคลื่อนไหวก็ไม่เห็นพ้องต้องกันเสียทีเดียว จุดร่วมที่มีอยู่คือ ประเด็นปัญหาเหล่านั้นล้วนเกิดจากระบบอำนาจรัฐรวมศูนย์ส่วนกลาง และความจำกััดจำเขี่ยไม่พอเพียงของประชาธิปไตยแบบตัวแทนในเวทีรัฐสภา มากกว่าความเป็นเอกภาพของการเมืองภาคประชาชนเอง ดังที่เรียกกันว่า one no, many yeses

ทิศทางและแม่แบบการเคลื่อนไหว การเมืองภาคประชาชนมีทิศทางการเคลื่อนไหวใหญ่ๆ 4 แบบ คือ

- 1) ร้องทุกข์ เรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหาที่ไม่ได้รับการเหลียวแล เช่น กรณีแม่ใหญ่ไฮ ชันจันทา ร่วมกับสมัชชาคนจน และเอ็นจีโอกลุ่มต่างๆ ประท้วงเขื่อนห้วยละเห้ทำวมที่นาทำกินนาน 27 ปี
- 2) มุ่งตรวจสอบกระบวนการใช้อำนาจรัฐ เช่น กรณีเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนตรวจสอบทุจริตยาอื้อฉาวในกระทรวงสาธารณสุข
- 3) ประท้วงอำนาจรัฐ และเรียกร้องให้ถ่ายโอนอำนาจที่รัฐเคยมีมาเป็นของประชาชน เช่น กรณีร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชนฉบับประชาชน การต่อต้านโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังถ่านหินที่บ่อนอก-หินกรูด จ.ประจวบคีรีขันธ์ การคัดค้านโครงการวางท่อก๊าซไทย-มาเลเซียของประชาชน อ.จะนะ จ.สงขลา การประท้วงนโยบายแปรรูปรัฐวิสาหกิจของสหภาพแรงงานการไฟฟ้าฝ่ายผลิต และสมาพันธ์แรงงานรัฐวิสาหกิจสัมพันธ์ ฯลฯ
- 4) ร่วมมือเชิงวิพากษ์ (Critical co-operation) หรือเกี่ยวข้องอย่างสร้างสรรค์ (Constructive Engagement) กับรัฐ เพื่อเบียดแย่งพื้นที่ในกระบวนการใช้อำนาจมาเป็นของประชาสังคม เช่น แนวทางการเคลื่อนไหวสามเหลี่ยมเข็มนาของหมอประเวศ วะสี เป็นต้น

นับว่าการเคลื่อนไหวการเมืองภาคประชาชนในทิศทางที่ 3) กล่าวคือ "ประท้วงอำนาจรัฐ และเรียกร้องให้ถ่ายโอนอำนาจที่รัฐเคยมีมาเป็นของประชาชน" สอดคล้องกับแนวทางถ่ายโอนอำนาจของรัฐไปสู่สังคมมากที่สุด อีกทั้งเป็นการช่วงชิงฐานะได้เปรียบเสียเปรียบกับพลังตลาด/ทุนด้วย จึงอาจถือได้ว่าเป็นแม่แบบ (Model) ของการเมืองภาคประชาชน

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (2544) กล่าวว่า การเมืองภาคตัวแทน ยังไม่พอที่จะทำให้ระบอบประชาธิปไตย เป็นกลไกในการแก้ปัญหาของบ้านเมืองได้ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล เห็นว่าการเมืองภาคพลเมือง ไม่ใช่สิ่งที่จะมาแทนที่ หรือแย่งยึดบทบาท ของการเมืองแบบเลือกตั้ง หากจะเป็นส่วนเสริมที่สำคัญของระบอบประชาธิปไตยที่ยังขาดตกบกพร่อง ในระยะยาวการเมืองภาคประชาชนจะช่วยให้การเมืองภาคตัวแทน มีลักษณะสนองตอบต่อประชาชนมากขึ้น และอาจจะมีส่วนตัดแปลง ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม ไปในทิศทางที่มีการครอบงำจากรัฐน้อยลง

สิทธิเสรีภาพของประชาชนคือ กลไกการแก้ปัญหาของประเทศชาติ รัฐบาลจะแก้ไข ปัญหาโดยลำพังไม่ได้แล้ว หากจะต้องอาศัยพลังสร้างสรรค์ของประชาชนหมู่เหล่าต่างๆ ไปพร้อมกัน การยินยอมให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพในการจัดการปัญหาของตนเอง แม้ว่าจะเป็น การลดทอนขอบเขตการใช้อำนาจของรัฐลงไปบ้าง แต่ก็เท่ากับเป็นการกระจายความรับผิดชอบ ในการสะสางปัญหาต่าง ๆ ออกไปจากศูนย์อำนาจ ทำให้รัฐบาลไม่ต้องมาแบกรับภาระจนสิ้นเกิน และประชาชนก็พอใจที่ได้กำหนดชะตากรรมของตนเอง ประชาชนที่เดือดร้อนไม่ได้ต้องการ ขออะไรจากรัฐบาล หากขอสิทธิเสรีภาพที่จะดูแลตัวเอง โดยรัฐไม่ต้องเข้ามาแทรกแซง และถ้าเป็นไปได้ก็ขอให้ช่วยยกเลิกโครงสร้างต่างๆ ที่กีดทับอิสรภาพในการทำมาหากิน ของพวกเขา ประชาชนต้องการสิทธิเสรีภาพ เพื่อไปใช้ชีวิต เพื่อไปสร้างสรรค์ชีวิต ที่ดีกว่า ถูกต้องกว่า ตลอดจนมีโอกาสที่จะอยู่รอดมากกว่า เพราะฉะนั้น ถ้าเรามองในมุมกว้าง และถอยห่าง ออกจากความขัดแย้งทั้งหลายทั้งปวง ก็จะพบว่าการเมืองภาคพลเมือง ซึ่งเป็นหลักประกันสิทธิ เสรีภาพของประชาชนนั้น แท้จริงแล้วคือ กระบวนการที่กำลังตัดแปลงปรับปรุงทั้งสังคมไทย และ รัฐไทยไปพร้อม ๆ กัน

กล่าวคือ ช่วยทำให้รัฐลดขอบเขต ตลอดจนมีความยับยั้งชั่งใจมากขึ้น ในการที่จะใช้อำนาจกับสังคม ขณะเดียวกันก็ช่วยฝึกฝนฝ่ายประชาชน ในการที่จะรับผิดชอบ และดูแลตนเอง ในลักษณะรวมหมู่ และค่อยๆ ถอนตัวออกจากความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบเก่าๆ ที่เป็นแบบ อุปถัมภ์ค้ำจุน ที่สุดแล้วก็จะส่งผลดีต่อระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทน ส่งผลดีต่อการเลือกตั้ง ที่เราใช้เป็นกระบวนการคัดสรรคณะบุคคลขึ้นมาปกครองประเทศ ตลอดจนส่งผลดีต่อการ ตรวจสอบนโยบาย และการทำงานของรัฐบาล ที่มาจากฉันทานุมัติของสังคม

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล สรุปว่า การเมืองภาคตัวแทนเป็นสิ่งที่ไม่เพียงพอ สำหรับการขับเคลื่อนระบอบประชาธิปไตย และการเมืองภาคพลเมือง คือความจำเป็นที่ขาดไม่ได้

ชัยวัฒน์ สุรวิชัย กล่าวว่าแนวคิดการเมืองภาคประชาชน คือ การมีส่วนร่วมโดยตรงของประชาชนในกระบวนการตัดสินใจต่าง ๆ ของรัฐ ขององค์กรปกครองท้องถิ่น หรือแม้แต่ขององค์กรเอกชนขนาดใหญ่ ฯลฯ ทั้งนี้ เพราะการเมืองภาคประชาชน มีความหมายกว้างขวาง และมากกว่าการเมืองแบบเลือกตั้ง ที่ถือเป็นประชาธิปไตยแบบตัวแทน เพราะ

- 1) เป็นการใช้อำนาจของประชาชน ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของ ประเทศ
- 2) เป็นการใช้อำนาจอธิปไตยโดยตรง ของประชาชน
- 3) เป็นเรื่องของกระบวนการทั้งระบบ ตั้งแต่เริ่มต้นจนจบกระบวนการความ ซึ่งทำให้เป็นการยกระดับความคิดประชาธิปไตย และเป็นการพัฒนาสมาชิกของสังคมให้มีคุณภาพ และจะทำให้สังคมมีคุณภาพตามมา อันจะเป็นการเสริมฐานะ และบทบาทของประชาธิปไตยให้มั่นคงถาวร

แนวคิดการเมืองภาคประชาชน มีหลักการสำคัญก็คือ การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาชน ให้กับชุมชน และกลุ่มคนที่หลากหลาย ทำให้เป็นกลุ่มองค์กรที่มีคุณภาพ และมีพลังเข้มแข็งเพียงพอที่จะไปต่อกรกับพรรคการเมือง หรืออำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ที่จะมาแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ และผลประโยชน์ของประชาชนไป รวมทั้งการตรวจสอบควบคุมนักเลือกตั้งอย่างเป็นทางการตั้งแต่การสมัคร การหาเสียง และรวมทั้งเมื่อได้ตำแหน่งทางการเมืองทั้งในระดับประเทศ และท้องถิ่น ก็เสนอให้มีการออกนโยบายหรือกฎหมายให้อยู่ในแนวทาง และทิศทางที่เป็นประโยชน์ต่อประชาชนและประเทศ

“ชุมชน” เป็นหัวใจที่อ่อนที่สุด ของอำนาจปกครองของรัฐ แต่เป็นจุดที่แข็งที่สุดของการเมืองภาคประชาชน เพราะชุมชนมีพื้นฐานที่สำคัญที่สุดคือ ความรักในแผ่นดินของผู้คนในชุมชน จะเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิด “การมีส่วนร่วม โดยธรรมชาติ” เพราะเป็นผลประโยชน์ของผู้คนในชุมชน “เป็นทั้งประวัติศาสตร์ (อดีต) เป็นทั้งปัจจุบัน และเป็นอนาคต (ของลูกหลาน) ของคนในชุมชน”

ชัยวัฒน์ สุรวิชัย สรุปว่า “การปกครองตนเองของประชาชน เป็นเรื่องธรรมชาติของคน เพราะจะทำให้เกิดผลประโยชน์สูงสุดแก่ประชาชน แต่ชนชั้นปกครองและกลุ่มผู้กุมอำนาจ ซึ่งเป็นคนส่วนน้อยในสังคม ไม่เพียงแต่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่ยังทำลายคนด้วยกัน โดยการให้คนมาอยู่ภายใต้การปกครองของคน หรือทำให้คนกลายเป็นทาสในรูปแบบต่าง ๆ ตามยุคที่เปลี่ยนไป เพียงเพื่ออำนาจ และผลประโยชน์ของตนเท่านั้น”

การพัฒนาสังคมไทยในปัจจุบัน ปิดกั้นการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่น ตามสิทธิ์ชุมชนที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ไม่นับขบวนการ "ชุมชนเข้มแข็ง" ฟังตนเอง แต่เน้นให้รับบริการจากรัฐแบบปัจเจกหรือรับการสงเคราะห์จากรัฐ เช่น การกู้เงิน ใช้เงินเป็นปัจจัยสำคัญของการดำเนินชีวิต ใช้วิธีคิดแบบธุรกิจแสวงหากำไร แปรธรรมชาติให้เป็นเงิน แปรวัฒนธรรมและภูมิปัญญาเป็นสินค้าเพื่อเปลี่ยนให้เป็นเงิน (กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2550)

ทางแก้ไขก็ต้องหันไปใช้หลักการประชาธิปไตยชุมชน หรือทำให้ฐานรากเข้มแข็งก่อน เช่น การนำพลังทุนทางสังคม และวัฒนธรรมมาใช้ให้เกิดผลเช่น จัดตั้งเครือข่าย ขอแรงผู้อาวุโสทั้งวิชาการ และประสบการณ์ รวมทั้งใช้หลักคุณธรรมในทางศาสนามาใช้อย่างตั้งใจ เต็มใจ และทุ่มเท ตัวผู้นำ ต้องมีคุณธรรม มีจิตสาธารณะ และรู้จักการทำงานเป็นทีม ต้องมีกระบวนการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชน มีแผนแม่บทชุมชน มีการกระจายทรัพยากรอย่างทั่วถึง และเป็นธรรมต้องทำงานเพื่อชุมชนท้องถิ่น และไม่อยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของนักการเมือง หรือนายทุนภายนอก

บทสรุปของการพัฒนาที่สมดุล ยั่งยืน และเป็นธรรม จะมีเรื่อง "ชุมชนเข้มแข็ง" เป็นแกนหลัก และมี 4 องค์ประกอบที่สอดรับประสานกัน เช่น

1. การเมืองภาคประชาชน ต้องทำให้ประชาชนมีส่วนร่วม ชุมชนเข้มแข็งและรู้จักจัดการตนเอง
2. ภาคเศรษฐกิจ ต้องใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง (มีคุณธรรม นำความรู้มาใช้สร้างภูมิคุ้มกัน และไม่ทำอะไรเกินตัว) เน้นการพึ่งพาตนเองและการพึ่งพาซึ่งกันและกัน
3. นำเรื่องวัฒนธรรมมาเป็นองค์ประกอบหลัก อีกด้านหนึ่งโดยให้ชุมชนรู้จักเรื่องการยอมรับความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม รวมทั้งให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในหมู่ประชาชนต่างวัฒนธรรม
4. สังคมเป็นสุข ทำสังคมให้น่าอยู่ มีการเรียนรู้สรุปบทเรียน และมีความสมานฉันท์

สุจิต บุญบงการ เสนอแนวคิดและทิศทางการพัฒนาการเมืองของไทยว่า กระบวนการพัฒนาทางหลักของกฎหมาย และการปกครองที่ไม่นิยมความรุนแรงโดยเคารพ ในอำนาจอธิปไตยของปวงชนคือ รูปแบบของประชาธิปไตยเสรี (Liberal democracy) หมายถึง ประชาธิปไตยในรูปแบบที่ไม่เน้นแต่เฉพาะกระบวนการเลือกตั้ง แต่ต้องการจะเน้นถึงสิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้วย

สุจิต บุญบงการ กล่าวต่อว่า สำหรับประชาธิปไตยเสรีนั้น รัฐบาลต้องมาจากประชาชน มาจากการเลือกตั้ง นโยบายที่จะนำมาบริหารประเทศมาจากการตัดสินใจของประชาชน อำนาจของผู้ปกครองมีจำกัด มีองค์กรอื่นๆ มาถ่วงดุล ต้องมีเสรีภาพในการจัดตั้งพรรคการเมือง ไม่กีดกันพรรคการเมืองเล็กๆ ให้มานั่งในสภา ยอมให้กลุ่มคนข้างน้อยในสังคมมีบทบาทในการดำเนินกิจกรรมของตน สื่อมวลชนต้องมีสิทธิและเสรีภาพในการนำเสนอข่าวสาร ไม่ถูกรวบงำจากอำนาจทางการเมือง

การที่จะสร้างความมั่นคงให้กับประชาธิปไตยนั้น ความชอบธรรมและการมีวัฒนธรรมทางการเมืองถือเป็นเงื่อนไขสำคัญในการสร้างความมั่นคงให้กับประชาธิปไตย ความชอบธรรมไม่ได้หมายถึงการปกครองที่ถูกต้องตามกฎหมายเท่านั้น แต่ประชาชนต้องยอมรับและมีทัศนคติเชื่อถือในกลไกของระบอบประชาธิปไตย ไม่เน้นความรุนแรง ต้องไม่ไว้ใจผู้ที่มีอำนาจ ให้ความสำคัญต่อปัจเจกบุคคล เสรีภาพของบุคคล และการมีส่วนร่วมทางการเมือง ทั้งนี้ รัฐ พรรคการเมืองหรือภาคประชาชนต้องสร้างความเป็นสถาบันให้ขึ้นไปตามครรลองของประชาธิปไตย และมีรากฝังลึก รัฐเองต้องมีความเป็นธรรมากิบาล ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ทำอย่างไรให้ช่องว่างระหว่างคนชนบทกับคนเมืองไม่ห่างกันมากเกินไป ตลอดจนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ไม่ไกลเกินไป สุจิต บุญบงการ กล่าวว่า ความเข้มแข็งและความเชื่อมั่นของประชาสังคมเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาประชาธิปไตย และเป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้การคานอำนาจของรัฐเกิดขึ้นได้

1.6 รัฐธรรมนูญกับการเมืองภาคพลเมือง

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้กำหนดให้ประชาชนมีสิทธิอยู่ในกระบวนการตัดสินใจนโยบายของรัฐในหลายๆ มาตรการ ทิศทางการปฏิรูปการเมืองที่ประเทศไทยกำลังมุ่งเปิดพื้นที่ให้กับการเมืองภาคพลเมืองอย่างเป็นทางการ และยังฝากความหวังที่จะให้การเมืองภาคพลเมืองเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ และถาวรของระบอบประชาธิปไตยด้วย รัฐธรรมนูญฉบับนี้พยายามแก้ไขหรือป้องกันปัญหาซึ่งเกิดจากการใช้รัฐธรรมนูญฉบับก่อน และคิดหาวิธีการ มาตรการที่จะป้องกัน ฉะนั้น ส.ส.ร.จึงหาวิธีการที่จะแก้ไขข้อบกพร่องของอดีต เช่น ลดการผูกขาดอำนาจรัฐโดย

1. ให้นายกรัฐมนตรีอยู่ในอำนาจไม่เกิน 8 ปี (มาตรา 121)
2. การตราพระราชกำหนดของรัฐ จะต้องถูกตรวจสอบโดยเคร่งครัดจากศาลรัฐธรรมนูญ
3. การจัดงบประมาณต้องมีจำนวนจำกัด (รัฐบาลชุด พ.ต.ท.ทักษิณ ตั้งงบกลางมากกว่าที่เคยจัดไว้สมัยก่อนๆ)

4. ห้ามควรวรรณพรรคการเมืองที่มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในสภาระหว่างอายุของสภา หรือในประเด็นการเพิ่มประสิทธิภาพขององค์กรตรวจสอบอำนาจรัฐ ก็มีมาตราต่างๆ เช่น

1) ให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสามารถอภิปรายนายกรัฐมนตรีได้ง่ายขึ้น โดยใช้เสียงเพียง 1/5 (มาตรา 158)

2) ปรับปรุงระบบสรรหาองค์กรตรวจสอบ เพื่อให้มีความเป็นอิสระอย่างแท้จริงโดยกำหนดให้ประธานศาลรัฐธรรมนูญ ประธานศาลฎีกา ประธานศาลปกครองสูงสุด ประธานสภาผู้แทนราษฎร และผู้นำฝ่ายค้านในสภาผู้แทนราษฎรเป็นคณะบุคคลสรรหาองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ

นอกจากการแก้ไขปัญหาทางการเมืองแล้ว รัฐธรรมนูญฉบับนี้ยังกำหนดแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ ซึ่งมีตัวอย่างอยู่แล้วในรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2540 แต่ฉบับนี้ได้เพิ่มอีกหลาย ๆ มิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจแบบเสรี และเป็นธรรม การกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม ห้ามมิให้เอกชนเข้ามาผูกขาดสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานอันจำเป็นต่อการดำรงชีวิต ตลอดจนนโยบายให้ความคุ้มครองพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือและศาสนาอื่น รวมทั้งนโยบายดูแลที่ดินทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม จุดเน้นของรัฐธรรมนูญใหม่ จึงอยู่ที่การขยายขอบเขตของบทบาทของประชาชนในการเมืองใหม่ ประชาชนจะต้องปรับบทบาทของตนเองจากอดีตที่เป็นเพียงผู้ดู ไปสู่บทบาทของผู้มีส่วนร่วมกลายเป็นพลเมืองเต็มขั้น

รัฐธรรมนูญฉบับนี้ จึงได้มีมาตรการส่งเสริมบทบาทของประชาชนให้กว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าเดิม เช่นการให้สิทธิในการเข้าชื่อ 50,000 คน เพื่อเสนอขอแก้ไขรัฐธรรมนูญ สิทธิในการเข้าชื่อเพียง 10,000 คน เพื่อเสนอร่างกฎหมาย สิทธิจะเข้าชื่อเพียง 20,000 คน เพื่อถอดถอนผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง และราชการประจำระดับสูง

นอกจากนี้ยังได้ขยายสิทธิของชุมชน ให้ครอบคลุมถึงการรวมตัวกันของบุคคลขึ้นเป็นชุมชน และให้สิทธิชุมชนที่จะเรียกร้องหน่วยราชการ หากปฏิบัติการขัดแย้งกับสิทธิของชุมชน ให้ประชาชนในท้องถิ่นสามารถลงประชามติในเรื่องที่เกี่ยวกับท้องถิ่นของตนเอง ที่สำคัญรัฐจะต้องจัดตั้งสภาพัฒนาการเมือง ซึ่งทำหน้าที่สอดส่องให้มีการปฏิบัติตามแผนพัฒนาการเมือง และจัดกองทุนพัฒนาการเมืองภาคพลเมือง โดยสรุปมิติใหม่ที่สำคัญประการหนึ่งของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ คือการขยายบทบาททางการเมืองของภาคพลเมือง

จากแนวความคิดเกี่ยวกับการเมืองภาคประชาชน หรือการเมืองภาคพลเมือง จะพบเห็นว่า เราสามารถที่จะทำความเข้าใจ การเมืองภาคประชาชน ได้หลายแง่มุม แตกต่างกันตามทัศนะของนักวิชาการแต่ละท่าน ซึ่งได้ให้ความสนใจและศึกษาไปในแนวทางของตน ผู้ศึกษาสามารถสรุปได้ว่า การเมืองภาคประชาชน คือ การที่ประชาชนในชุมชนรวมตัวกันเป็นกลุ่ม องค์กร ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิต และทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม ตลอดจนทำเรื่องสำคัญ ๆ ด้วยตนเองร่วมกัน

2. แนวคิดเกี่ยวกับประชาสังคม

2.1 ความหมาย

อันโตนิโอ กรามสกี (Antonio Gramsci) ประชาสังคม คือ กระบวนการของประชาชนในการสร้างพื้นที่การเมืองสาธารณะของตนเอง โดยไม่ตกอยู่ภายใต้พื้นที่การเมืองของรัฐ (Political society) ของทุน ดังนั้น ประชาสังคมจึงต้องเป็นอิสระจากรัฐ และทุน (สงครามทางจุดยืน และสงครามขับเคลื่อน โดย อันโตนิโอ กรามสกี แปลโดยใจ อึ้งภากรณ์)

คำว่า "ประชาสังคม" มาจากภาษาอังกฤษว่า civil society และมีผู้ใช้คำภาษาไทยเทียบเคียงกันหลายคำ อาทิ "สังคมประชาธรรม" (ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม) "สังคมนายกอร์" (เสนห์ จามริก) "วิถีประชา" (ชยอนันต์ สมุทวณิช) ใช้คำนี้โดยมีนัยยะของคำว่า civic movement "อารยสังคม" (อเนก เหล่าธรรมทัศน์) และ "สังคมเข้มแข็ง" (ธีรยุทธ บุญมี) เป็นต้น ทั้งนี้ นักคิดสำคัญ ๆ ของสังคมไทยได้อธิบายขยายความคำว่า "ประชาสังคม" หรือ civil society นี้ในบริบทเงื่อนไข และการให้นำหนักที่แตกต่างกัน อันพอรวบรวมในเบื้องต้นได้ ดังนี้

ประเวศ วะสี นับเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการจุดประกายการคิดถกเถียง ในเรื่อง "ประชาสังคม" ให้มีความเข้มข้นอย่างมากในช่วงระยะ 5-6 ปีที่ผ่านมา โดยผ่านงานเขียนชิ้นสำคัญคือ "สังคมสมานภาพและวิชา" โดยในงานเขียนดังกล่าวประกอบด้วยบทความย่อย ๆ การแสดงปาฐกถา และการอภิปรายในที่ต่าง ๆ ประมวลเป็นความคิดรวบยอดได้ว่า ในสภาพของสังคมไทยปัจจุบัน ภาคส่วนหลัก (Sectors) ของสังคมที่มีความเข้มแข็ง และมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างมากคือ ภาครัฐ หรือ "รัฐสมานภาพ" และภาคธุรกิจเอกชนหรือ "ชนาภาพ" ซึ่งปรากฏการณ์นี้ส่งผลทำให้สังคม ขาดดุลยภาพและเกิดความล้าหลังในการพัฒนา ของฝ่ายประชาชนหรือภาคสังคม ซึ่งเรียกว่า "สังคมนานภาพ" ดังนั้น การนำเสนอแนวคิดของ ประเวศ วะสี จึงมุ่งไปที่ การทำอย่างไรที่จะเกื้อหนุนให้ภาคสังคมหรือภาคประชาชนมีความเข้มแข็งและเกิดดุลยภาพทางสังคมขึ้น ที่เรียกว่าเป็น "สังคมสมานภาพ" โดยนัยยะนี้ ประเวศ วะสี เชื่อว่าจะต้องพัฒนาให้เกิดความเข้มแข็งที่ชุมชน (community strengthening) (ประเวศ วะสี , 2536) จนเกิดคำขยาย

ความตามมา อาทิ ชุมชนเข้มแข็ง ความเป็นชุมชน เป็นต้น ดังการให้ความหมายของการเป็น "ชุมชน" ในที่นี้ว่าหมายถึง "การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมี วัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกัน หรือมีความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน หรือมีการรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่าง และมีระบบการจัดการในระดับกลุ่ม" (ประเวศ วะสี, 2539) ซึ่งโดยนัยยะนี้ประชาสังคมที่เข้มแข็งต้องมีรากฐานที่เกิดจากการมีชุมชนที่หลากหลาย และเข้มแข็งด้วย มีข้อพึงสังเกตสำคัญต่อเรื่องการเกี่ยวพันภาคสังคม ที่เสนอแนวคิดในเชิงกลยุทธ์ที่ว่าด้วย "ความร่วมมือเบญจภาคี" (ต่อมาใช้คำว่า "พหุภาคี") โดยมองว่าชุมชนในปัจจุบันอ่อนแอมาก การที่จะทำให้ชุมชน มีความเข้มแข็งได้นั้น จะต้องเกิดจากความร่วมมือ และการทำงานร่วมกันของภาคสังคมต่าง ๆ ซึ่งรวมทั้งภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชนด้วย "สังคมสมานภาพ" จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยกระบวนการถักทอความรักของคนในสังคมของคนในชุมชนถักทอทั้งแนวดิ่ง อันหมายถึง โครงสร้างอำนาจที่เป็นทางการ และแนวนอนซึ่ง หมายถึงพันธมิตร/เพื่อน/เครือข่ายเข้าหากัน ซึ่งหากพิจารณาจากประเด็นนี้ การให้ความหมายหรือความสำคัญของ "ประชาสังคม" ของ ประเวศ วะสี นั้น มิได้กล่าวถึง "การปฏิเสธรัฐ" หรือ State Disobedience แต่อย่างใด

ธีรยุทธ บุญมี มองว่าการแก้ปัญหา พื้นฐานทางสังคมนั้นควรให้ความสำคัญกับ "พลังที่สาม" หรือพลังของสังคม หากแม้ว่าสังคมโดยรวมมีความเข้มแข็ง นักธุรกิจ นักวิชาชีพ นักศึกษาปัญญาชนชาวบ้าน สามารถร่วมแรงร่วมใจกัน ผลักดันสังคม ปัญหาต่าง ๆ ที่เป็นพื้นฐานก็จะสามารถเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งนี้ สังคมที่เข้มแข็งในความหมายของ ธีรยุทธ บุญมี นั้น จะเน้นที่ลักษณะที่กระจัดกระจาย (diffuse) พลังทางสังคมที่มาจากทุกส่วนทุกวิชาชีพทุกระดับ รายได้ทุกภูมิภาคของประเทศ ซึ่งโดยนัยยะนี้ จะมีความแตกต่างจากแนวคิด "ประชาชนเป็นส่วนใหญ่" หรือ "อำนาจของประชาชน" ดังเช่นขบวนการ เคลื่อนไหวทางการเมืองในอดีตเป็นอย่างมาก (ธีรยุทธ บุญมี, 2536)

อเนก เหล่าธรรมทัศน์ ได้ให้ความหมายของ "ประชาสังคม" หรือ "อารยสังคม" ที่ครอบคลุมทุกชนชั้นของสังคม เน้นเรื่องความสมานฉันท์ ความกลมเกลียว ความกลมกลืนในภาคประชาสังคมมากกว่าการดูที่ความแตกต่างหรือ ความแตกแยกภายใน อย่างไรก็ตามมุมมองของอเนก เหล่าธรรมทัศน์ ได้ให้ความสนใจเป็นพิเศษกับประเด็นของ "คนชั้นกลาง" "การมีส่วนร่วม" "ความผูกพัน" และ "สำนึกของความเป็นพลเมือง" กล่าวคือ "ประชาสังคม" โดยนัยยะนี้ มิได้หมายถึงความเป็นชุมชนของสังคมชนบทเท่านั้นแต่กิน ความรวม ไปถึงคนชั้นกลางภาคเมืองที่ไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดเป็นเครือญาติหรือเป็น แบบคู่หน้า (face to face relationship) แต่เป็นความผูกพัน (Bond) ของผู้คนที่หลากหลายต่อกันบนฐาน แห่งความร่วมมือและการแสวงหา

การมีส่วนร่วม และด้วยสำนึกที่มีต่อความเป็นพลเมือง หรือ citizenship นั้นเอง นอกจากนี้ อเนก เหล่าธรรมทัศน์ ยังได้ตั้งข้อสังเกตที่สำคัญถึงรากฐานของคนไทย และสังคมไทยว่า คนไทยส่วนมากยังมีระบบวิธีคิดว่าตนเองเป็นไพร่ (client) หรือคิดแบบไพร่ ที่จะต้องมีมูลนายที่ดีโยหาคณดี จึงมักขาดสำนึกของความเป็นพลเมืองและมองปัญหาในเชิงโครงสร้างไม่ออก

อเนก เหล่าธรรมทัศน์ ได้ให้ความสำคัญต่อการผลักดันให้เรื่อง "ประชาสังคม" กลายเป็นแนวคิดในเชิงอุดมการณ์ทางสังคม" ผมขอเสนอให้เรื่อง Civil society เป็นเรื่องของอุดมการณ์ จะต้องมีการขึ้นมาก่อน ไม่มีคำก็ไม่มีความคิด ไม่มีความคิดก็ไม่มีอุดมการณ์ เพราะฉะนั้นคำว่า Civil society ต้องสร้างให้เป็น Concept อย่างเช่น วัฒนธรรมชุมชน จึงจะเห็นมีพลัง มีประโยชน์" (อเนก เหล่าธรรมทัศน์, 2539)

"ประชาคม" หรือ "ประชาสังคม" เป็นสังคมนูปใหม่ที่พัฒนาขึ้นโดยสังคมชั้นกลาง เป็นสังคมที่เกิดจากการรวมกลุ่มกันของปัจเจกบุคคล เพื่อต้องการความมั่นคง ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน จนเกิดเป็นสังคมเมือง (Political Society) ที่ชาวเมืองเริ่มสร้างความเข้มแข็งให้กับตนเอง เรียกว่า "ชุมชนเข้มแข็ง" แม้ว่าประเทศไทยจะมีลักษณะเป็นสังคมชนบทมากกว่าสังคมเมือง ดังที่ อเนก เหล่าธรรมทัศน์ กล่าวไว้ว่า "ประชาคม" หรือ "ประชาสังคม" มิใช่หมายถึงความเป็นชุมชนของสังคมชนบทเท่านั้น แต่รวมความถึงคนชั้นกลางในเมืองที่ไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดในระบบเครือญาติ หรือแบบค้ำหน้า แต่เป็นความผูกพันของผู้คนที่หลากหลายต่อกันบนฐานของความร่วมมือ และการแสวงหาการมีส่วนร่วมด้วยสำนึกของความเป็นพลเมือง

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และนายแพทย์ชูชัย ศุภวงศ์ เป็นนักคิดอีก 2 ท่านที่กล่าวถึง "ประชาสังคม" โดยเน้นที่การปรับใช้ในบริบท ของสังคมไทยค่อนข้างมาก โดยที่ ชัยอนันต์ สมุทวณิช มองว่า "ประชาสังคม" หมายถึง ทุก ๆ ส่วนของสังคมโดยรวมถึงภาครัฐ ภาคประชาชน ด้วย ถือว่าทั้งหมด เป็น Civil Society ซึ่งแตกต่างจากความหมายแบบตะวันตกที่แยกออกมาจากภาครัฐ หรือนอกภาครัฐ แต่หมายถึงทุกฝ่ายเข้ามาเป็น Partnership กัน (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2539) โดยนัยยะนี้ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ให้ความสำคัญกับ Civic movement หรือ "วิถีประชา" ที่เป็นการดำเนินกิจกรรม ของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ โดยเอาตัวกิจกรรมเป็นศูนย์กลางปราศจากการจัดตั้ง ดังข้อเสนอที่สำคัญใน เชิงยุทธศาสตร์การพัฒนา ในช่วงของการจัดทำแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 คือ Area-Function-Participation - AFP กล่าวคือจะต้องเน้นที่กระบวนการมีส่วนร่วม ในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาของ ทุกฝ่ายร่วมกันในระดับพื้นที่ (ย่อย ๆ) ซึ่งในที่นี้ อาจเป็นพื้นที่จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน หรือพื้นที่ในเชิงเศรษฐกิจ เช่น เขตพื้นที่ชายฝั่งทะเล ภาคตะวันออก เป็นต้น (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2539)

ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้สรุปความหมายของคำว่า ประชาสังคม หมายถึง ส่วนของสังคมทุกส่วนที่มีอิทธิพล อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากประวัติศาสตร์สังคม ส่วนอื่น ๆ ของสังคมที่อยู่นอกรัฐ (ภาคที่มีประชาชนทั่วไป) แต่เป็นประชาชนที่มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อน โดยเฉพาะในส่วน พาณิชยกรรม เกษตรกรรม หาก หมายถึงองค์กร ก็เป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้น โดยไม่ใช่อำนาจรัฐ ไม่มีอำนาจรัฐเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ในสังคมไทยจะพบว่า มีภาครัฐไปจัดตั้ง สนับสนุนในรูปของกลุ่มต่าง ๆ รวมถึงองค์กรประชาชนที่เกี่ยวข้องกับการที่ภาครัฐไปให้บริการ สาธารณะด้วย

ชูชัย ศุภวงศ์ ให้ความหมายของ "ประชาสังคม" ที่กว้างขวางและผนวกเอาแนวคิด ที่กล่าว มาข้างต้น มาผสมผสานกันอย่างกลมกลืน กับบริบทของสังคมไทยว่า หมายถึง "การที่ผู้คน ในสังคมเห็น วิถีคุณธรรม หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลับซับซ้อนยากแก่การแก้ไข มีวัตถุประสงค์ร่วมกันซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึก (civic consciousness) ร่วมกัน มารวมตัวกันเป็น กลุ่มหรือองค์กร (civic group) ไม่ว่าจะ เป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน หรือภาคสังคม (ประชาชน) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (Partnership) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือ กระทำการบางอย่างให้บรรลุ วัตถุประสงค์ ทั้งนี้ ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ความเอื้ออาทรต่อกันภายใต้ระบบการจัดการ โดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (Civic network)" (ชูชัย ศุภวงศ์, 2540) ซึ่งอาจเป็นเครือข่าย กลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ สถาบัน และชุมชนที่มีกิจกรรมหรือมีการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐ (State) กับปัจเจกชน (Individuals) โดยจุดเน้นของประชาสังคม ได้แก่

1. ไม่ชอบและไม่ยอมให้รัฐครอบงำหรือสั่งการ แม้ว่าจะยอมรับ ความช่วยเหลือและมีความร่วมมือกับรัฐได้ แต่ก็สามารถชี้นำ กำกับ และคัดค้านรัฐได้พอสมควร
2. ไม่ชอบลัทธิปัจเจกชนนิยมสุดขั้ว ซึ่งส่งเสริมให้คนเห็นแก่ตัว ต่างคน ต่างอยู่ แกร่งแย่งแข่งขันกันจนไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม หากแต่สนับสนุนให้ปัจเจกชนรวมกลุ่ม รวมหมู่ และมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยไม่ปฏิเสธการแสวงหาหรือปกป้องผลประโยชน์ เฉพาะส่วนเฉพาะกลุ่ม

ทั้งนี้ ชูชัย ศุภวงศ์ ยังได้เสนออีกว่าปัจจุบันขบวนการประชาสังคมของไทย ได้มี พัฒนาการและ ความเข้มแข็งเชื่อมโยงเครือข่ายกันมากพอสมควร โดยเฉพาะเครือข่ายของชาวบ้าน และเครือข่ายขององค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ ที่กำลังมีบทบาทสำคัญ ต่อกระบวนการแสวงหา ทางเลือกเพื่อการแก้ปัญหาในด้านต่าง ๆ ของสังคม เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาเอดส์ ปัญหา สาธารณสุข การทำเกษตรทางเลือก เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ชูชัย ศุภวงศ์ ได้ตั้งข้อสังเกตที่สำคัญไว้ว่า ในเงื่อนไขของสังคมไทยปัจจุบันยังคงมีกระแสเหนียวรั้งที่จะลด มิให้ กระบวนการสร้าง

ความเข้มแข็งของสังคมเติบโตขึ้น อันได้แก่ ระบบพรรคการเมือง รัฐไทย และระบบราชการ ระบบการศึกษา ความสัมพันธ์แบบแนวดิ่ง และสื่อมวลชนที่ขาดอิสระเป็นต้น (ชูชัย ศุภวงศ์, 2540)

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม ได้ให้ความหมายของ "ประชาสังคม" ว่าหมายถึง "สังคมที่ประชาชนทั่วไป ต่างมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิต ของประชาชน โดยอาศัยองค์กร กลไก กระบวนการ และกิจกรรมอันหลากหลาย ที่ประชาชนจัดขึ้น" โดยนัยยะของความหลากหลาย ขององค์กรนี้ไม่ว่า จะเป็น กลุ่ม องค์กร ชมรม สมาคม ซึ่งล้วนแต่มีบทบาทสำคัญต่อการผลักดันการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งสิ้น จึงเป็นเสมือน "สังคม" ของ "ประชา" หรือ Society ของ Civil นั้นเอง อย่างไรก็ดี ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม ยังเสนอต่ออีกด้วยว่า "ประชาสังคม" นั้นเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ที่ไม่ใช่ภาครัฐ ซึ่ง ดำเนินงานโดยอาศัยอำนาจตามกฎหมายและก็ไม่ใช่ภาครัฐกิจ ซึ่งดำเนินงานโดยมุ่งหวังผลกำไรเป็นสำคัญ (ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม, 2549)

ประชาสังคม คือเวทีแห่งการต่อสู้ทางอุดมการณ์ของฝ่ายต่างๆ ไม่ว่าจะเป็ทุนนิยมสังคมนิยมโดยรัฐ หรือทุนที่พยายามครอบงำพื้นที่ดังกล่าว แต่ไม่สามารถครอบงำได้ทั้งหมด เวทีแห่งนี้จึงมีความหลากหลาย ซับซ้อน ทั้งขัดแย้งและร่วมมือ ขึ้นอยู่กับยุทธศาสตร์การต่อสู้ของฝ่ายต่างๆ ซึ่งอาจจะใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธีก็ขึ้นอยู่กับคุณภาพของประชาสังคมนั้นๆ ประชาสังคมจึงไม่ได้มีความหมายเป็นเวทีแห่งความสมานฉันท์อย่างเดียว

ประชาสังคม คือ กลุ่มปฏิบัติการ (actors) ในภาคประชาสังคมไม่จำเป็นต้องเป็นไปตามเกณฑ์ “ชนชั้น” ที่ใช้ผลประโยชน์ (Economic interest) เป็นตัวแบ่งตามแนวการวิเคราะห์มาร์กซิสต์แบบเก่า แต่เป็นไปตามแนวที่ กริมซีเสนอ คือ “กลุ่มทางประวัติศาสตร์” (Historical block) ที่เกิดจากกลุ่มต่างๆ ของชนชั้นต่างๆ มาร่วมมือกันเพื่อต่อสู้กับกลุ่มอื่น ทั้งนี้ โดยกลุ่มต่างๆ ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมจะพยายาม ครอบครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ (Hegemony) โดยการครอบงำความคิดของประชาชน และกำหนดวัฒนธรรมหลักในสังคม ดังนั้น เราจึงเห็นการเกาะตัวของกลุ่มต่างๆ ข้ามชนชั้นมาจากฐานอุดมการณ์ความคิดมากกว่าเรื่องฐานผลประโยชน์แต่เพียงอย่างเดียว

อลงกต วรที กล่าวว่ ประชาสังคม คือ การที่ประชาชนในสังคมมีจิตสำนึก ร่วมกัน มีการร่วมมือโดยผ่านองค์กรที่หลากหลาย และมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายย่อย ๆ ของพลเมือง เพื่อทำการแลกเปลี่ยนข้อมูล ความคิด เพื่อสร้างเอกลักษณ์ ความผูกพันและความเชื่อ ร่วมกัน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการมีอิทธิพลในการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐ หรือเพื่อให้รัฐ มีความสำนึกรับผิดชอบต่อสาธารณะ (อ้างใน ถวิลวดี บุรีกุล, 2549)

ศุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ กล่าวว่า แนวคิดประชาสังคม หมายถึง การที่ทุกคนในสังคมมีจิตสำนึก (Civic consciousness) ร่วมกันมารวมตัวกันในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (partnership) ในการกระทำบางอย่าง ทั้งนี้ ด้วยความรักและความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการให้เกิดความรู้ร่วมกัน (อ้างใน ถวิลาดี บุรีกุล, 2549)

อนุชาติ พวงสำลี กล่าวว่า ประชาสังคม อาจอธิบายได้ในสองความหมาย ความหมายแรก คือ สภาพของสังคมที่พึงปรารถนา มีความเป็นสังคมของประชาชนอย่างแท้จริง เป็นสังคมที่ผู้คนทั้งหลายเข้ามามีส่วนร่วม เข้ามามีส่วนกำหนดชะตากรรมของสังคมร่วมกัน เป็นสังคมของอารยธรรมร่วมกัน เป็นสังคมที่เราพึงปรารถนา อีกความหมาย ประชาสังคมอาจจะอธิบายถึงกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ที่จะต้องเร่งสร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมของผู้คนที่หลากหลาย กลุ่ม องค์กรที่หลากหลาย เข้ามาสู่กระบวนการจัดการแก้ไขปัญหา เข้ามามองว่าเขาต้องการสร้างสังคมของเขาอย่างไร และความหมายของการมีประชาสังคมไม่ได้หมายความว่า มีกลุ่มพลังมวลชนมากดันรัฐเพียงอย่างเดียว แต่เป็นกลุ่มของประชาชนรวมตัวกันไปแก้ไขปัญหาท้องถิ่นของตัวเอง (อ้างใน ถวิลาดี บุรีกุล 2549)

จุมพล นิมพานิช (2549 , น. 3-36) ประชาสังคม หมายถึง กลุ่ม ชุมชน ชมรม สมาคม หรือองค์กรต่าง ๆ ที่อยู่นอกภาครัฐ ที่รวมตัวกันเพื่อประกอบกิจการงานสาธารณะ และรู้สึกมีความเป็นเจ้าของสาธารณะและส่วนรวม แทนการปล่อยให้หน่วยงานของรัฐดำเนินงานเพียงลำพัง

ประชาสังคม หมายถึง การที่ผู้คนในสังคมมองเห็นวิกฤติการณ์ หรือรับรู้ปัญหาสังคมที่ซับซ้อน จึงมีวัตถุประสงค์ร่วมกันอันจะนำไปสู่การก่อจิตสำนึก (Civic consciousness) ร่วมกัน รวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร (Civic group) ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน หรือภาคพลเมือง ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (Partnership) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหา หรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกันภายใต้การเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (Civic network) (บงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา, 2550)

คำว่า “ประชาสังคม” หรือ “Civic society” จะต้องมีมากกว่าแค่การรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มตน เพราะต้องเป็นตัวแทนของสมาชิกในสังคมหรือชุมชนนั้น โดยมีเป้าหมายร่วมกันคือการเพิ่มคุณภาพชีวิตที่ดีของสมาชิกทุกคนในสังคม ไม่ใช่เฉพาะกลุ่มตน เป้าหมายที่สำคัญไม่ใช่แค่ดีขึ้น แต่ต้องดีเสมอกันทุกส่วน โดยเรียกร้องความเป็นธรรมในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เป็นประโยชน์กับสมาชิกทุกคนทั้งในปัจจุบันและอนาคต

ประชาสังคม หรือ Civic society คือ การพัฒนาที่เกิดขึ้นจากความริเริ่มของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน โดยทุกฝ่ายในสังคมต่างให้ความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชน คำว่า “ประชารัฐ” จึง หมายถึง รัฐซึ่งมีรัฐบาลเอกชน และประชาชนร่วมมือกันในทุกเรื่องที่เป็นสาธารณะนั่นเอง โดยต้องคำนึงถึงการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) หมายถึงการตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่มีผลกระทบต่อความจำเป็นของคนรุ่นต่อไปในอนาคต” (บงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา, 2550)

ถวิลวดี บุรีกุล (2549 , น.13) ประชาสังคม คือ ประชาชนในสังคมมีจิตสำนึก ร่วมกัน มีการร่วมมือผ่านองค์กรที่หลากหลาย และมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายเพื่อทำการแลกเปลี่ยนข้อมูล มีความคิดเพื่อสร้างเอกลักษณ์ มีความผูกพันและความเชื่อร่วมกัน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการมีอิทธิพลในการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐ หรือเพื่อให้รัฐมีความสำนึก รับผิดชอบต่อสาธารณะ ความหมายใหม่ของประชาสังคม เกี่ยวข้องกับกระบวนการของการรณรงค์ การวิงวอนชักจูง และการต่อสู้เพื่อสิทธิแบบใหม่ที่รวมเรื่องของสถานภาพหญิงชาย สิ่งแวดล้อม และสันติภาพในระดับโลก ชาติ และท้องถิ่น การปกครองระดับโลก กรอบของอำนาจที่หลื่อมกัน ประกอบเป็นประชาสังคมระดับโลก

2.2 ความสำคัญของประชาสังคม

2.2.1 มีประโยชน์ในการระดมพลังมวลชน เพื่อที่จะเปลี่ยนแปลงหรือมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายของรัฐ ให้เป็นไปตามเป้าหมายของกลุ่ม และประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งเรียกรวม ๆ ว่าเป็น “การเมืองแบบใหม่” (The new /postmodern politics)

2.2.2 สร้างแรงผลักดันในเรื่องจริยธรรม (Ethical influence) โดยประชาสังคม มีการดำเนินการบนความต้องการพื้นฐานของประชาชน เพื่อปกป้องสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน การสร้างอิทธิพลต่อการสร้างพื้นฐานของจริยธรรม อยู่ภายใต้การรวมตัวกันในกลุ่มศาสนา กลุ่มที่มีแนวคิดเฉพาะที่ให้ปรัชญาของสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน และเป็นสถาบันที่พวกเขาต้องปกป้อง ทั้งยังเป็นหุ้นส่วนในการเสวนาในชีวิตทางการเมือง และอาจเตือนไปยังรัฐให้มีการคำนึงถึงสิทธิขั้นพื้นฐานเหล่านั้น ในทรรศนะทางการเมืองแล้ว ประชาสังคมยังสามารถส่งผ่านข้อมูลพื้นฐานสำหรับการพิจารณากฎหมายอีกด้วย

2.2.3 ประชาสังคมเป็นองค์กรที่ผลักดันต่อภาคการเมือง เพื่อปกป้องการเป็นประชาธิปไตย และสิทธิเสรีภาพของประชาชน เป็นสิ่งที่ช่วยประกัน การปกป้องค่านิยมและเสรีภาพ ต่อผู้การรวมอำนาจหรือเผด็จการ ประชาสังคมเป็นตัวกระตุ้น (Catalyst) เป็นพื้นที่ที่มีการสนทนาระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ กับผู้มีอำนาจ จุดแข็งของประชาสังคม คือการมีโครงสร้างที่

ยึดหยุ่น ทำให้เอื้อต่อการดำเนินการ ในเรื่องนี้ในประเทศตะวันตก ความเข้มแข็งของประชาสังคม มักเห็นว่าเป็นเกณฑ์ของความสมบูรณ์ และความยั่งยืนของการเป็นประชาธิปไตย (Democracy health and stability) ประชาสังคมเป็นพื้นที่ของพลเมืองที่แสวงหาสันติ เพื่อแสวงหาสันติ เพื่อต่อต้านการกดขี่ การเป็นเผด็จการ และความรุนแรงของรัฐที่ไม่เป็นประชาธิปไตย จากเกณฑ์ที่สำคัญของการพัฒนาประชาธิปไตย ประชาธิปไตยมีความเกี่ยวข้องไม่เพียงแต่การเสริมสร้างสิทธิขั้นพื้นฐาน สถาบัน และกระบวนการที่มีความสำคัญ แต่ยังเป็นการสร้างความยั่งยืนของความสัมพันธ์ทางสังคมที่สนับสนุนการเป็นประชาธิปไตยในระบบของการสนับสนุนการเป็นประชาธิปไตยนี้ ประกอบด้วย การพัฒนาชนชั้นกลางที่มีการศึกษา และกรอบของสถาบันพลเมืองที่สามารถสนับสนุนการเป็นประชาธิปไตย เช่น ในสังคมที่เคยเป็นคอมมิวนิสต์มาก่อน และในประเทศโลกที่สามที่การเป็นประชาธิปไตยมีความก้าวหน้าในศตวรรษที่ 20 ที่ผ่านมา การสร้างประชาสังคมจึงเป็นการผูกมัดตนเองต่อการเปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็นประชาธิปไตย

สำหรับในสังคมไทย การมองประชาสังคมในบริบททางสังคมไทย โดยทั่วไปจะมีลักษณะที่แตกต่างไปจากการมองในทัศนะของตะวันตก คือมิได้มองแยกต่างหากจากรัฐ แต่อาจจะเป็นกลุ่มต่าง ๆ ที่ภาครัฐไปจัดตั้งสนับสนุนด้วย ในรูปกลุ่มต่าง ๆ รวมถึงองค์กรประชาชนที่เกี่ยวข้องกับการที่ภาครัฐให้บริการ เช่น เรื่องเกี่ยวกับกระทรวงสาธารณสุข กระทรวงศึกษาธิการ มูลนิธิเด็ก การศึกษานอกโรงเรียน เป็นต้น ซึ่งเหล่านี้ก็จัดอยู่ในประเภทประชาสังคม แต่ถ้าเป็นตะวันตก ประชาสังคมจะต้องไม่เกี่ยวข้องกับรัฐเลย จะต้องไม่ใช่องค์กรที่ภาครัฐเข้าไปจัดตั้ง (อ้างถึงในจุมพล หนีมพานิช ,2549, น.3-39) อย่างไรก็ตามประชาสังคมไม่จำเป็นต้องไปตามแนวคิดของตะวันตกหรือสังคมไทยถือว่ามีความสำคัญ และมีความจำเป็นต่อสังคม ต่อกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตย

กล่าวอีกนัยหนึ่ง การที่คนในสังคมซึ่งมีจิตสำนึกร่วมกันมารวมตัวกันในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกันในการกระทำบางอย่าง ด้วยความรักความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการบริหารจัดการ ทำให้เกิดความรู้อารมณ์ร่วมกัน ในแง่หลักการถือว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ และจำเป็น โดยในการการรวมตัวกันดังกล่าวอาจไม่จำเป็นต้องอยู่ใกล้ชิดกัน แต่สามารถสื่อสารกันได้ เกิดเป็นองค์กรประชาสังคม (Civic organization) ขึ้น ซึ่งอาจเป็นองค์กรที่เป็นทางการ (นิติบุคคล) หรือไม่ก็เป็นทางการก็ได้

โดยทั่วไป องค์กรประชาสังคมต้องทำให้คนรวมกันเป็นกลุ่ม โดยไม่ทำลายความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และความหลากหลายของปัจเจกชนที่เป็นสมาชิกองค์กร สรุปว่าหากไม่มีปัจเจกชนก็ไม่มีประชาสังคมอย่างที่ควรจะเป็น การมีกลุ่มหลากหลายที่ไม่เคารพปัจเจกชนไม่คำนึงถึงปัจเจกชนเลย ก็ไม่ควรเรียกกลุ่มเหล่านั้นว่า ประชาสังคม และเช่นเดียวกัน หากมีแต่การ

สนใจประโยชน์ส่วนรวมโดยไม่มีช่องว่างหรือพื้นที่ให้เฉพาะตน เฉพาะกลุ่มได้แสดงออก หรือมีเรื่องเฉพาะตน เฉพาะส่วน โดยไม่คำนึงถึงเรื่องของส่วนรวมเลยก็ไม่ถือว่าเป็นประชาสังคม องค์กรประชาสังคม (อ้างถึงในจุมพล หนิมพานิช, 2549, น.3-42)

แม้คำว่า “ประชาสังคม” จะถูกนำมาใช้ครั้งแรกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524-2525 ช่วงปลายของยุคสงครามภายในระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกับรัฐบาลไทย โดยมุ่งเสนอแนวทางใหม่ในการแก้ปัญหาแทนที่วิธีคิดแบบเดิม ๆ ที่ว่าปัญหาสังคมไทยเป็นปัญหาชนชั้น ซึ่งไม่เป็นความจริง เพราะพิสูจน์แล้วว่าปัญหาต่าง ๆ นั้น เกิดจากระบบราชการ หรือการที่รัฐมีอำนาจมากเกินไป แม้ว่าในปัจจุบันก็ยังพบว่าเงื่อนไขของสังคมไทยที่เหนียวรัดงอทำให้ประชาสังคมเติบโตได้ช้าก็คือระบบพรรคการเมือง ระบบราชการ ระบบการศึกษาที่เป็นความสัมพันธ์แบบแนวดิ่ง และสื่อมวลชนที่ขาดเสรีภาพ ดังนั้น จึงเห็นแล้วว่า ระยะเวลาไม่ได้ช่วยให้การพัฒนาประชาสังคมดีขึ้น หากการพัฒนาของประเทศไม่ได้มุ่งเน้นที่การพัฒนาคนอย่างยั่งยืน

ในประเทศที่พัฒนาแล้วอย่าง สหรัฐอเมริกา อังกฤษ สวีเดน เยอรมนี ญี่ปุ่น พบว่าประชาชนมีวินัยสูง มีความรับผิดชอบต่อสังคม และรับรู้สิทธิประโยชน์ของตนเอง ซึ่งหมายถึง Civic society ดังนั้น หัวใจของการเกิดประชาสังคม ก็คือ การสร้างจิตสำนึกคุณธรรมของพลเมือง (Civic virtue) เพราะพลเมือง (Citizen) คือราษฎรที่เข้ามามีส่วนร่วมในการปกครอง เช่น ช่วยตรวจสอบการใช้อำนาจของผู้ปกครอง การออกเสียงประชามติ การทำประชาพิจารณ์ ฯลฯ กล่าวคือสังคมไทยต้องสร้างพลเมืองที่เป็นมากกว่าราษฎร (Subject) ซึ่งหมายถึงผู้ยอมเสียภาษีหรือยอมอยู่ใต้การปกครองเท่านั้น และต้องเป็นมากกว่าคำว่า ประชาชน (People) ที่หมายถึงคนที่ไม่ใช่ผู้ปกครอง

การแก้วิกฤติการณ์ของสังคมปัจจุบันจึงอยู่ที่การส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นและแนวทางการพัฒนาที่ควรจะเป็นรูป จากการมุ่งสร้างความมั่งคั่งของสังคมส่วนบนปรับเปลี่ยนมาเป็นมุ่งสร้างความเข้มแข็งของสังคมฐานล่าง คือชุมชนท้องถิ่น หรือ ประชาสังคม ซึ่งจะทำให้สังคมทั้งหมดแข็งแรงและมั่นคง กล่าวคือ เมื่อคนไทยสำนึกรักแผ่นดินเกิดก็จะก่อให้เกิดพลังแผ่นดินที่ยิ่งใหญ่อันเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาประเทศ

2.3 องค์ประกอบของประชาสังคม

Salamon Sokolowski and List ให้ความเห็นว่าการเป็นประชาสังคมมีองค์ประกอบสำคัญ 5 องค์ประกอบ คือ (อ้างถึงใน ถวิลวดี บุรีกุล 2549, น 1-46)

1) การมีโครงสร้างองค์กร (Organization) ที่ไม่จำเป็นต้องมีการจดทะเบียนไม่ต้องมีกฎหมายรองรับก็ได้ แต่มีการปฏิบัติที่สะท้อนการเป็นสมาชิก พบปะกันเป็นประจำหรือมีกระบวนการที่มีการตัดสินใจที่สมาชิกเห็นว่ามีความถูกต้อง ยอมรับ

2) การเป็นเรื่องส่วนบุคคล (Private) ไม่เป็นส่วนของรัฐ ถึงแม้ได้รับการสนับสนุนจากรัฐก็ตาม

3) ไม่แบ่งสรรกำไร (Not profit distributing) ไม่ทำเพื่อการค้า ไม่กระจายกำไรให้ผู้บริหาร ผู้ปฏิบัติ ผู้เกี่ยวข้อง แต่องค์กรประชาสังคมสามารถสร้างกำไรได้จากการดำเนินงาน แต่กำไรนั้นต้องนำมาสู่การดำเนินงานขององค์กรสนองความต้องการสาธารณะ ซึ่งนี่เองที่ทำให้องค์กรประชาสังคมแตกต่างจากองค์กรทางธุรกิจ

4) ปกครองตนเอง (Self-governing) เช่น มาตรการในการปกครองตนเอง สามารถยุติการดำเนินการได้เอง มีหลักการควบคุมการดำเนินกิจกรรมของตนเอง

5) เป็นการสมัครใจ (Voluntary) ไม่มีการบังคับใครให้มาร่วม สิ่งนี้เกี่ยวข้องกับการเข้าร่วมเพื่อเป้าหมายสาธารณะ

สิ่งที่สำคัญของประชาสังคมคือ การรวมตัวด้วยความสมัครใจและเป็นไปเพื่อประโยชน์ร่วมกันของส่วนรวมหรือของสมาชิก ประชาสังคมยังเป็นกลไกของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการต่อรองกับรัฐอีกด้วย

องค์ประกอบของประชาสังคม อาจกล่าวได้ว่า กิจกรรมหรือการกระทำที่จะเรียกว่า เป็นประชาสังคมได้นั้น จะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ส่วน

องค์ประกอบแรก ได้แก่ องค์ประกอบด้านจิตสำนึกของประชาสังคม (Civic consciousness) หมายถึงความคิดและการยอมรับในเรื่องของการรวมตัวกันอย่างอิสระด้วยความรัก ความเอื้ออาทร การยอมรับในความคิดเห็นของกันและกันและกันในอนาคตที่จะเรียนรู้ร่วมกันหรือแก้ไขปัญหาที่เผชิญอยู่ การรวมตัวกันจึงมีลักษณะเป็นหุ้นส่วน เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ มีอิสระและมีการเรียนรู้ร่วมกัน

องค์ประกอบที่สอง ได้แก่ องค์ประกอบด้านโครงสร้างองค์กรประชาสังคม (Civic organization) หมายถึง กลุ่มที่มีการรวมตัวกัน อาจจะรวมตัวกันในรูปขององค์กรที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้หรืออาจจะเป็นกลุ่มที่รวมตัวกันชั่วคราวเฉพาะเรื่องหรือต่อเนื่องกันก็ได้ โดยที่สมาชิกของกลุ่มที่มารวมกันตัวกันอาจจะส่วนบุคคลในภาครัฐ ภาคธุรกิจหรือภาคเอกชน หรือประชาชนก็ได้ สำหรับจำนวนของสมาชิก โดยทั่วไปจำนวนสมาชิกไม่จำกัด กล่าวคือ อาจจะมีสมาชิกเพียง 2 – 3 คนก็ได้ แต่ประเด็นที่สำคัญก็คือ การรวมกลุ่มดังกล่าวต้องมีจิตสำนึกประชาสังคมครบถ้วน

องค์ประกอบที่สาม ได้แก่ องค์ประกอบด้านเครือข่ายประชาสังคม (Civic network) หมายถึง โครงสร้างและกระบวนการที่เชื่อมโยงสมาชิกในกลุ่ม หรือเชื่อมโยงองค์กรประชาสังคมต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ปัจจัยสำคัญของเครือข่ายของประชาสังคม ก็คือระบบ

การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ และการสัมพันธ์กันด้วยความสมานฉันท์ โดยทั่วไปเครือข่ายประชาสังคมเป็นสิ่งที่ช่วยรวมพลังแห่งจิตสำนึกของสมาชิก และองค์กรประชาสังคมต่าง ๆ ให้เกิดเป็นอำนาจที่สามที่มีความเข้มแข็งในสังคมขึ้นมา

2.3.1 องค์ประกอบเชิงยุทธศาสตร์ของประชาสังคม

มีองค์ประกอบ ดังต่อไปนี้

1) การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน เป็นการมองอนาคตร่วมกัน รับรู้และเข้าใจถึงทิศทาง เป้าหมายที่จะไปด้วยกัน จะทำให้กระบวนการเคลื่อนไหวมีพลัง และลดความขัดแย้งเฉพาะหน้าลง

2) การมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง ประชาสังคมเป็นเรื่องของความหลากหลาย กระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายเป็นเงื่อนไขให้เกิดการรับรู้ ร่วมคิดร่วมตัดสินใจและร่วมลงมือทำอย่างแข็งขัน ด้วยถือว่าเป็นเรื่องที่คุณมีสิทธิมีส่วน

3) การมีองค์ความรู้และความสามารถในการแสวงหาความรู้ ประชาสังคมจะต้องสร้างและสังมองค์ความรู้ ที่จะสามารถปรับใช้และเรียนรู้เพิ่มเติมตลอดเวลา ดังนั้นศักยภาพในการแสวงหาความรู้อย่างต่อเนื่องจึงเป็นสิ่งจำเป็น

4) การมีการเรียนรู้จากการปฏิบัติหรือทำกิจกรรมร่วมกัน ประชาสังคมเป็นกระบวนการทางสังคม ที่ไม่มีสูตรสำเร็จ แต่เป็นเรื่องของการเรียนรู้ร่วมกันจากการปฏิบัติ อันจะช่วยให้เกิดปัญญาหมู่ในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และอยู่บนพื้นฐานของประสบการณ์จริง ในอีกด้านหนึ่งก็จำเป็นจะต้องวิเคราะห์ สังเคราะห์ให้เห็นถึงสถานการณ์ แนวโน้มความเปลี่ยนแปลงไปพร้อม ๆ กันด้วย เพื่อให้สามารถปรับตัวได้เท่าทัน และเป็นฝ่ายก้าวนำมากกว่าการตั้งรับปัญหา

5) การมีความรับผิดชอบต่อสาธารณะในฐานะของพลเมือง ความเป็นประชาสังคมนั้นจะต้องสะท้อนถึงความตื่นตัวของพลเมืองที่เข้ามามีส่วนร่วมกันรับผิดชอบต่อความเป็นอยู่ของส่วนรวมหรือสาธารณะ (Public responsibility) ที่มีได้หวังเพียงรอกอยหรือเรียกร้องการแก้ปัญหาจากรัฐแต่ฝ่ายเดียวโดยตนเองไม่มีส่วนร่วม

6) การมีการติดต่อสื่อสารอย่างต่อเนื่องและเชื่อมโยงด้วยความร่วมมือ การสื่อสารมีความหมายต่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งมีผลต่อการเติบโตและการขยายตัวของประชาสังคม ทั้งยังเป็นการเชื่อมโยงข่ายความร่วมมือต่าง ๆ เข้าด้วยกันเพื่อหนุนเสริมความเข้มแข็งกันและกัน ดังนั้น ช่องทางการสื่อสารในรูปแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะบทบาทของสถาบันสื่อมวลชนย่อมมีความหมายอย่างยิ่งต่อขบวนการประชาสังคมที่จะนำไปสู่การถ่ายทอดของข้อมูลข่าวสารและการรับรู้อย่างเท่าเทียมกันของคนในสังคม

7) การมีระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ การสร้างประชาสังคมต้องวางอยู่บนพื้นฐานของการจัดการที่ดี ทั้งในแง่ขององค์กร ระบบ และคนในองค์กร

2.3.2 องค์ประกอบของประชาสังคมที่เข้มแข็ง (อนุชาติ พวงสำลี อภรณ์จันทร์สม และพีรพัฒน์ โกศลศักดิ์สกุล อ้างถึงในจุมพล หนีมพานิช. 2549, น. 3-19)

1) แนวคิดหรือจิตใจที่มุ่งมั่น (Mind-sets or mentalities) เป็นสิ่งที่กำหนดพฤติกรรม ความสัมพันธ์ทางสังคม และการกระทำในชุมชน ประชาสังคมที่เข้มแข็งของพลเมืองจำต้องตระหนักถึงความเชื่อมโยงของทุกภาคส่วนในสังคม การยอมรับความคิดเห็นอย่างกว้างขวางตลอดจนแนวคิดที่ว่าชาวบ้านก็มีศักยภาพที่จะแก้ปัญหของตนเองได้ เป็นตัวอย่างของ mind-sets ที่สำคัญ

2) ความสัมพันธ์เชิงสาธารณะ (Public relationship) เป็นความสัมพันธ์ของผู้คนที่หลากหลายบนฐานแห่งความร่วมมือซึ่งไม่จำกัดเฉพาะคนคุ้นหน้า หรือมีความสนใจเหมือนกันเท่านั้น

3) โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (Civic infrastructure) การเปิดและค้นหาพื้นที่สาธารณะทั้งที่เป็นพื้นที่เชิงกายภาพและพื้นที่ทางสังคม (Public sphere) ที่ให้ผู้คนมีโอกาสพบปะแลกเปลี่ยน เรียนรู้ร่วมกัน ถือเป็นเรื่องของการจัดหาโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญ ทั้งนี้หมายรวมถึง เครือข่ายที่เชื่อมความสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคล กลุ่ม องค์กร สถาบันที่หลากหลายของสังคมเข้าด้วยกันด้วย และรวมถึงการเปิดพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในสังคมอีกด้วย

4) วิธีแห่งการปฏิบัติ (Practices) Mind-Sets ของชุมชนจะเป็นตัวกำหนดวิธีปฏิบัติที่จะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เช่น หากชุมชนเชื่อว่า พวกเขาสามารถที่จะแก้ปัญหของตนเองได้โดยไม่ต้องรอรับความช่วยเหลือจากภายนอก พวกเขาก็จะช่วยกันหาวิธีการในการแก้ไขปัญหาของตนเอง กระบวนการดังกล่าวมีหลายขั้นตอน ตั้งแต่การกำหนดปัญหาและขอบเขต การพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบด้านและพินิจพิเคราะห์ (Leadership) จึงหมายถึงความสามารถในการจัดการหรือกระตุ้นเพื่อเสริมกระบวนการเหล่านี้ให้เป็นไปอย่างเหมาะสม

5) กระบวนการเรียนรู้ (Civic learning) เป็นกระบวนการเรียนรู้จากการทำงานร่วมกัน ลักษณะของการเรียนรู้จะต้องมีคุณค่าต่อการสร้างสรรค์นั่นคือการเรียนรู้ร่วมกับคนอื่น สนองตอบต่อความสนใจร่วมกันหรือต่อการแก้ปัญหของชุมชน กระบวนการเรียนรู้นี้ยังจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของ Mind-Sets ขึ้นไปเรื่อย ๆ อีกด้วย

บทบาทของประชาสังคม เป็นรากฐานของประชาธิปไตยในตะวันตก จากเดิมที่เป็นประชาธิปไตยแบบตัวแทน (Representative democracy) ประชาสังคมทำให้เกิดการพัฒนากระบวนการประชาธิปไตยแบบทางตรง (Direct democracy) และเปิดกว้าง ซึ่งถือเป็นรากฐานแนวคิด “การเมืองภาคประชาชน” ที่เห็นว่าประชาสังคมหรือภาคประชาชนมีความสำคัญ

2.4 ลักษณะและความเป็นประชาสังคม

2.4.1 มีความหลากหลาย ซึ่งสามารถพิจารณาได้ในหลายมิติ เช่น

- 1) การรวมตัว อาทิ กลุ่ม ชมรม องค์กร สมาคม สถาบัน มูลนิธิ สมาพันธ์ สหกรณ์ คณะกรรมการ เป็นต้น
- 2) พื้นที่ อาทิ กลุ่มจังหวัด จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ชุมชน เขต แขวง ย่าน ละแวกบ้าน หรือขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ เช่น ลุ่มน้ำ แม่น้ำ เป็นต้น
- 3) รูปแบบของกิจกรรม อาทิ กลุ่มสื่อ กลุ่มด้านการศึกษาวิจัย กลุ่มการแสดง เป็นต้น
- 4) ประเด็นความสนใจหรือปัญหา อาทิ การสังคมสงเคราะห์ การออมทรัพย์ การเกษตรและอาชีพ การเมือง สิ่งแวดล้อม ผู้หญิง เด็ก เป็นต้น
- 5) กลุ่มคนที่มารวมตัวกัน ตั้งแต่วัย อายุ เพศ เชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อ การศึกษา ฐานะ อาชีพ และผู้ด้อยโอกาสในทางสังคมอื่น ๆ

2.4.2 การมีความเป็นชุมชน การรวมกลุ่มของประชาคมจำเป็นต้องเกิดและเติบโตบนพื้นฐานแห่งความรัก ความเมตตา ความเอื้ออาทร และความสามัคคี อันเป็นความสัมพันธ์กัน ในแนวราบและเป็นพื้นฐานของพลังในทางความร่วมมือมากกว่านำไปสู่ความแตกแยก และใช้อำนาจ

2.4.3 การมีสำนึกสาธารณะ การเกิดขึ้นของประชาสังคมมีความเป็นธรรมชาติ และอยู่บนเงื่อนไขและสำนึกของความเป็นพลเมือง (Public consciousness) มิใช่การแต่งตั้ง จัดตั้ง โดยกลไกอำนาจรัฐ อย่างไรก็ตาม สำนึกสาธารณะนั้นอาจก่อให้เกิดความเป็นชุมชนตามลักษณะของการออกแบบ หรืออาจเกิดจากสำนึกที่เห็นวิกฤติร่วมกันก็ได้

2.4.4 การมีลักษณะเป็นกระบวนการเรียนรู้ต่อเนื่อง ประชาสังคมเป็นเรื่องของกระบวนการ ที่ต้องอาศัยเวลาและการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน (Interactive learning through actions) อย่างต่อเนื่อง ในลักษณะของสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning society)

2.4.5 การมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันเป็นเครือข่าย ประชาสังคมเป็นกระบวนการความสัมพันธ์ทางสังคม บนช่องทางการติดต่อสื่อสารในลักษณะต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงความรู้ การติดต่อสัมพันธ์กันของผู้คนทั้งโดยตรงและผ่านกิจกรรม จนกลายเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ (Communication and networking)

สรุปได้ว่า ประชาสังคม หมายถึง การที่ประชาชนในสังคมมีจิตสำนึกร่วมกัน รวมตัวกันเป็นกลุ่ม องค์กรที่หลากหลาย ร่วมมือและทำงานร่วมกัน เพื่อแก้ปัญหา จัดการเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของประชาชน หรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ด้วยความรัก ความเอื้ออาทร และความสมานฉันท์ต่อกันภายใต้การเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย

2. แนวคิดของชุมชนท้องถิ่น

ปาริชาติ วลัยเสถียร (อ้างถึงใน พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (อบอุณ) 2549) ระบุ คำว่า Community มีความหมายในภาษาไทยว่า “ชุมชน” ซึ่งแสดงนัยเกี่ยวกับ “การรวมตัวของคน”

ชุมชน ได้ถูกใช้อย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 2505 เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหน่วยราชการที่มีการแยกส่วนพัฒนาการท้องถิ่นออกจากกรมมหาดไทย แล้วจัดตั้งเป็นกรมการพัฒนาชุมชน สังกัดกระทรวงมหาดไทย โดยคำว่า ชุมชน ที่นำมาใช้นั้นให้มีความหมายซ้อนทับกับคำว่า “บ้าน” หรือ “หมู่บ้าน” ที่เป็นหน่วยทางการปกครองพื้นฐานในสังคมไทยมาตั้งแต่ดั้งเดิม

อนุชาติ พวงสำลี และวีระบุรณ วิสารสกุล ให้ความหมายของ ชุมชนประชาสังคม ว่าหมายถึง ชุมชนแห่งสำนึก หรือ Conscious community ที่สมาชิกต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของระบบโดยรวมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น อาจด้วยพื้นฐานของระบบคุณค่าเก่าหรือเป้าประสงค์ใหม่ของการทำงาน

อานันท์ กาญจนพันธ์ (อ้างถึงในพระมหาสุทิตย์ อากาศโร (อบอุณ) 2549 น. 2-17) กล่าวถึง “ความเป็นชุมชน” ว่าเป็นเรื่องของความเป็นตัวตนหรืออัตลักษณ์ (Identity) ซึ่งความเป็นตัวตนอันหลากหลายปรากฏในหลายรูปลักษณะที่มีความหมาย เพราะเป็นความพยายามจะบอกคนอื่นให้รู้ว่า “ฉันเป็นใคร” ซึ่งเป็นเรื่องของการเชื่อมโยงตัวเองกับคนอื่นในสังคม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมิติความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือ สิทธิ ที่หมายถึงได้รับการยอมรับว่าตัวเองมีความชอบธรรม เพราะความเป็นชุมชนวางอยู่บนหลักการเกี่ยวกับอำนาจในการมีส่วนร่วม ดังนั้น หากถูกกีดกันหรือถูกปฏิเสธ ชุมชนก็จะรวมตัวกันเพื่อเรียกร้องสิทธิดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ลักษณะที่

สำคัญของความเป็นชุมชนอาจจะประกอบด้วยปัจจัย 4 ประการ ตามแนวคิดของอานันท์ กาญจนพันธ์ คือ

1) คุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ คุณค่าที่เกิดจากความเอื้ออาทร การช่วยเหลือกัน ความซื่อสัตย์ อย่างเช่น ในกรณีการรวมกลุ่มทำเรื่อง การออมทรัพย์ หรือการให้ความสำคัญกับจริยธรรมของการยังชีพ เช่น การพึ่งพาตนเองในการผลิต การบริโภค ฯลฯ คุณค่าเหล่านี้เป็นคุณค่าในจารีต วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนท้องถิ่นที่มีมาแต่ดั้งเดิม และต่อมามีความพยายามที่จะสร้างเสริมคุณค่าขึ้นมา เช่น ความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของภาคประชาชน ที่เป็นการ บ่งบอกถึงความพยายามที่จะสร้างคุณและจริยธรรมใหม่ที่วางอยู่บนพื้นฐานของอุดมการณ์ เรื่องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่มักแสดงออกผ่านเรื่องสิทธิ เป็นต้น อันเป็นสิ่งที่จะช่วยกำกับ กฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกันในสังคม

2) ทูตทางสังคม ได้แก่ วิธีคิด ระบบความรู้ในการจัดการวิถีของความเป็นชุมชน เช่น การจัดการการใช้ทรัพยากร การจัดระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคมชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ หรือมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยวิธีคิดเชิงซ้อน และเกี่ยวข้องกับเรื่องระบบความรู้/ภูมิปัญญา อีกทั้งยังต้องอาศัยกฎเกณฑ์ทางสังคม พร้อมกันนั้นก็ใช้ความรู้ที่ ซึ่งอาจเป็นในรูปแบบของจารีต ประเพณี กฎหมาย หรือกฎเกณฑ์ทางสังคม พร้อมกันนั้นต้องมีองค์กรที่เข้ามาทำหน้าที่จัดการเรื่องนั้น ๆ เช่น การใช้ทรัพยากรต่าง ๆ การจัดการทุน เป็นต้น

3) สิทธิเกี่ยวกับความชอบธรรม ในความเป็นชุมชนนั้น จำเป็นต้องมีที่ยืนให้กับทุกคน “ชุมชน” จึงเป็นเรื่องของการสร้างพื้นที่หรือหน่วยที่เราจะยืนอยู่ในฐานะที่เป็นมนุษย์ในสังคมเพื่อที่จะให้ตนเองรู้สึกว่ามีตัวตนอยู่ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า จะต้องเป็นพื้นที่ทางกายภาพหรือทางภูมิศาสตร์เท่านั้น แต่ยังหมายถึงพื้นที่ของหน่วยความสัมพันธ์ในระดับต่าง ๆ ด้วย ปัจจุบันแนวคิดเรื่อง “สิทธิ” รวมถึง “สิทธิชุมชน” ได้รับความสำคัญมากขึ้นไม่ว่าจะเป็นสิทธิในแง่ของการปรับเปลี่ยนระบบ กฎเกณฑ์ กระบวนการยุติธรรมเพื่อให้เป็นกลไกรักษาและปกป้องความยุติธรรม ความเสมอภาคของคนในสังคมตามกรอบของรัฐธรรมนุญ หรือสิทธิเกี่ยวข้องกับ ขบวนการทางสังคมในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะในเรื่องการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นหรือสิทธิในการสื่อสารของประชาชนในฐานะที่จะช่วยเพิ่มอำนาจให้กับประชาชนหรือเพื่อให้ “คนตัวเล็กตัวน้อย” ในสังคม ได้มีพื้นที่ในทางสังคมการเมืองเพิ่มขึ้น ซึ่งนั่นก็หมายถึงความเป็นชุมชนแห่ง กลุ่มคนเหล่านั้น ที่ดำเนินไปภายใต้ระบบความสัมพันธ์ทั้งแนวตั้งและแนวนอน

4) การเรียนรู้และการปรับตัวของชุมชน การเรียนรู้และการปรับตัวเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะหากชุมชนไม่มีการเรียนรู้และการปรับตัว ชุมชนท้องถิ่นนั้นอาจตั้งอยู่ไม่ได้ ผลที่ตามมาคือ การสูญเสียเอกลักษณ์ของชุมชน ดังนั้น การเรียนรู้เพื่อจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน และการจัดการตนเองเพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง จึงเป็นส่วนสำคัญของความเป็นชุมชน

ความเป็นชุมชนท้องถิ่นนั้น จะเห็นได้ว่าเป็นการเรียนรู้และการปรับตัว เพื่อให้ชุมชนเกิดความเป็นปึกแผ่น เป็นการสร้างพื้นที่ทางสังคม (Social space) ให้ชุมชนมีที่ยืนหรือสร้างอัตลักษณ์ของตนเองที่เกี่ยวข้องกับสิทธิ และอำนาจของการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรที่ชุมชนแต่ละแห่งจะพึงมีภายใต้ความมั่นคงของรัฐ หรือภายใต้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและรัฐ ที่ร่วมกันผลิตซ้ำในบริบททางสังคม วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง

จากการศึกษาของปาริชาติ วลัยเสถียร (อ้างถึงในพระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอุ้น) 2549 น. 2-19) และโครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข พบว่า ความเป็นชุมชนนั้น เกิดขึ้นจากความรู้สึกร่วม และความผูกพันที่ปัจเจกบุคคลมีต่อสถานที่ การได้ทำกิจกรรม การได้เรียนรู้หรือประสบการณ์ที่มาจากบทเรียนทั้งในด้านความขัดแย้ง และการสร้างสรรค์ อันเป็นผลมาจากการที่คนในชุมชน (รวมถึงคนนอกชุมชน) ได้ร่วมเรียนรู้ และต่อสู้ร่วมกันเพื่อให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง และผลจากการเรียนรู้ร่วมกันนั้นทำให้ชุมชนได้ความรู้ ประสบการณ์ และสร้างระบบ ระเบียบหรือจารีตขึ้นมาใหม่ จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ความเป็นชุมชนท้องถิ่น ก็คือ ความรู้สึกร่วมและกระบวนการของกลุ่มคนที่มีความเกี่ยวข้องกับอุดมการณ์ สิทธิ และอำนาจในการจัดการ การปรับตัว และกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของผู้คนในการจัดการกับสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่

การจำแนกประเภทขององค์กรชุมชนท้องถิ่นตามวัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่ม จำแนกได้ 3 แบบ คือ

1. องค์กรชุมชนท้องถิ่นหรือองค์กรชาวบ้านที่มีวัตถุประสงค์ทางเศรษฐกิจ
2. องค์กรชุมชนท้องถิ่นหรือองค์กรชาวบ้านที่มีวัตถุประสงค์ทางสังคม
3. องค์กรชุมชนท้องถิ่นหรือองค์กรชาวบ้านที่มีวัตถุประสงค์ทางการเมือง หมายถึง

องค์กรที่มีกิจกรรมเพื่อการดำเนินงานอันเป็นส่วนรวมของชุมชน เช่น การพัฒนาหมู่บ้าน เป็นต้น หรือการต่อรองกับหน่วยงานภายนอกชุมชนชนเพื่อดึงงบประมาณเข้าใช้ในกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน การติดต่อสื่อสารกับบุคคลหรือองค์กรภายนอก เช่น การจดทะเบียนต่าง ๆ การภาษีอากร การรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน เป็นต้น กลุ่มที่ทำกิจกรรมดังกล่าวนี้คือ

กลุ่มคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน (กม.) ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า คณะกรรมการหมู่บ้าน หรือบางหมู่บ้าน เรียกคณะกรรมการอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง (อพป.)

การให้ความหมายและจัดประเภทขององค์กรชุมชนท้องถิ่นหรือองค์กรชุมชนหรือ องค์กรชาวบ้านตามลักษณะของกลุ่ม องค์กรชาวบ้านจำแนกตามการให้ความหมายตามลักษณะ ของกลุ่ม แบ่งประเภทได้ 4 ลักษณะหรือ 4 ประเภท คือ

1) องค์กรชาวบ้าน เป็นกลุ่มของชาวชนบทที่รวมกันทำกิจกรรมเฉพาะอย่าง มีกิจกรรมเฉพาะเจาะจง เช่น ธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเลี้ยงสัตว์ กลุ่มเกษตรกรรมผสมผสาน เป็นต้น

2) องค์กรชาวบ้านเป็นกลุ่มซึ่งรวมกิจกรรมหลากหลายอยู่ในหมู่บ้าน เดียวกัน

3) องค์กรชาวบ้านเป็นองค์กรที่ประสานกิจกรรมเหมือน ๆ กันในต่าง หมู่บ้านเป็นเครือข่ายกิจกรรมระหว่างหมู่บ้าน

4) องค์กรชาวบ้านที่รวมกลุ่มต่าง ๆ หลากหลายอาชีพ โดยมีจุดมุ่งหมาย การต่อรองระดับนโยบายและการผลักดันกฎหมายหรือผลประโยชน์ส่วนรวมของชาวบ้านใน หลาย ๆ หมู่บ้าน

การให้ความหมายและจัดประเภทขององค์กรชุมชนท้องถิ่นหรือองค์กรชุมชน หรือองค์กรชาวบ้านตามการก่อตั้งและโครงสร้างของกลุ่ม

1) กลุ่มที่เป็นทางการ เป็นกลุ่มที่มีโครงสร้างถาวร มีการแบ่งหน้าที่ ความรับผิดชอบเป็นทางการ มีกฎระเบียบชัดเจนในการดำเนินงาน ไม่เปลี่ยนแปลงหรือเลิกง่าย ได้ง่าย และมีการประชุมพบปะเป็นเวลาที่แน่นอน

2) กลุ่มไม่เป็นทางการ เป็นกลุ่มไม่มีกฎเกณฑ์ โครงสร้างของกลุ่มไม่ซับซ้อน เป็นกลุ่มที่ดั่งขึ้นในระยะเวลาอันสั้น เปลี่ยนแปลงได้ตามสถานการณ์ และสิ้นสุดได้ง่าย สถานะภาพ ของสมาชิกจะคงอยู่ตราบเท่าที่สมาชิกมีความสนใจในกิจกรรมของกลุ่ม

4. แนวคิดเกี่ยวกับความสมานฉันท์

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2549) ได้ให้ความหมายของคำว่า “สมานฉันท์” ว่าหมายถึง “ความพอใจร่วมกัน” หรือ “ความเห็นพ้องกัน” หมายถึงสภาพอันพึงปรารถนาที่จะเป็น พื้นฐานสำคัญไปสู่ความเจริญงอกงามของประเทศไทย ของสังคมไทย และของประชาชนชาวไทย “สมานฉันท์” เป็นได้ทั้ง “ผลลัพธ์” และ “วิธีการ” ถ้าเป็น “ผลลัพธ์” เราจะพูดว่า “ขอให้เกิด

ความสมานฉันท์ขึ้นในสังคมไทย” เป็นต้น แต่ถ้าพูดว่า “ขอให้เรามาสมานฉันท์กันเถิด” เรากำลังหมายถึงว่า ขอให้เรามา “ดำเนินการ” ในอันที่จะทำให้เกิดความสมานฉันท์ขึ้น จะเกิดความ “สมานฉันท์” จริงแท้ได้ต้องมีทั้ง “กระบวนการ” ที่เห็นพ้องต้องกัน และการบรรลุ “ผลลัพธ์” ที่เห็นพ้องต้องกัน โดยเป็นความเห็นพ้องต้องกันของ “ฝ่ายต่างๆที่เกี่ยวข้องทั้งหมด”

กระบวนการสมานฉันท์จะเปิดกว้างและยืดหยุ่นให้มีการจัดการตนเอง และจัดการร่วมกันจนลงตัวได้ในที่สุด ผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่าย ต้องเห็นชอบร่วมกันเกี่ยวกับ “กระบวนการ” ที่จะใช้ในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง เพื่อให้สามารถนำไปสู่ความ “สมานฉันท์” คือ “ความพอใจร่วมกัน” “ความเห็นพ้องกัน” ทำให้สลายความขัดแย้งที่เป็นปัญหา กลายเป็น “ความพอใจร่วมกัน” หรือความ “สมานฉันท์” นั่นเอง

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2549) ให้ข้อคิดว่า การจะก้าวไปสู่สังคมสมานฉันท์ได้ ต้องอาศัยปัจจัย 3 ประการ คือ

- 1) ระบบและโครงสร้างที่เอื้อให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการพัฒนา
- 2) สังคมจะต้องมีจิตสำนึกและวัฒนธรรมที่เต็มไปด้วยความเอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน
- 3) จะต้องร่วมกันสร้าง หรือนำกระบวนการหรือทักษะใหม่ๆ มาใช้ให้มากขึ้น

เพราะ “การจะก้าวไปสู่สังคมสมานฉันท์ได้มีปัจจัยหลายประการที่ซับซ้อน” เช่น ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ภาษา การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ และค่านิยมต่าง ๆ เป็นต้น

ประเวศ วะสี (2549) สมานฉันท์ คือความถูกต้องลงตัวที่ทำให้ระบบทั้งหมดเคลื่อนไปได้อย่างมีคุณภาพ เช่นรถยนต์จะวิ่งไปได้เรียบร็อยต่อเมื่อส่วนประกอบทุกชิ้นมีความถูกต้อง และทำงานเชื่อมโยงกันอย่างลงตัว หรือมีความสมานฉันท์กันทั้งระบบ หรืออย่างร่างกายของเรามีเซลล์และอวัยวะอย่างสลับซับซ้อนยิ่งกว่าระบบใดๆ แต่ทุกส่วนสมานฉันท์กัน เราจึงมีความเป็นปกติหรือสุขภาพดี ถ้าอวัยวะต่างๆ ขาดความสมานฉันท์ร่างกายของเราจะเสียคุณภาพ คือเจ็บป่วยหรือถึงตาย

สังคมเป็นระบบที่ซับซ้อน ประกอบด้วยบุคคล องค์กร สถาบันอันหลากหลาย สังคมจะเป็นปกติสุขได้ต่อเมื่อองค์ประกอบทั้งหมดมีความถูกต้องและเชื่อมสัมพันธ์กันอย่างลงตัว นั่นคือมีความสมานฉันท์ในสังคม

ความถูกต้องของบุคคล องค์กร สถาบัน และความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง คือปัจจัยแห่งความสมานฉันท์ ความถูกต้อง ประกอบด้วย

1. คิดถูก ประกอบด้วยการเคารพศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นคนของคนทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน คิดถึงส่วนรวมทั้งหมด คิดถึงความถูกต้องเป็นธรรม ไม่เบียดเบียนหรือทำร้ายผู้อื่น มีความกรุณาเป็นพื้นฐานของจิตใจ เป็นต้น

2. พูดยก ใช้สัมมาวาจา พูดความจริง มีปิยวาจา ไม่ส่อเสียดยุยงให้เกิดขัดแย้งหรือแตกร้าวกัน พูดยกกาลเทศะ พูดแล้วเกิดประโยชน์

3. ทำถูก ไม่ฆ่า ไม่อุมฆ่า ไม่ทำร้าย ช่วยเหลือเกื้อกูลกันมีความสัมพันธ์กันอย่างถูกต้อง เช่น ในครอบครัว ในชุมชน ในหน่วยงาน ในสังคมเช่นมีความยุติธรรม มีความเป็นธรรมทางสังคม ถ้ามีความยุติธรรมและความเป็นธรรมทางสังคมแล้วสังคมจะมีความสมานฉันท์

4. สัมพันธ์กันอย่างถูกต้อง สัมพันธ์อยู่ในกันและกัน เช่น ถ้าคิดไม่ถูกต้องก็พูดไม่ถูกต้อง ทำไม่ถูกต้อง และสัมพันธ์กันไม่ถูกต้อง จะสัมพันธ์กันถูกต้องก็ต้องคิดถูก พูดยก ทำถูก ความถูกต้องทั้ง 4 ประการต้องสามัคคีกัน

ความสมานฉันท์เป็นเรื่องของความเชื่อมโยง อะไรที่ตื้นๆ ก็จะแยกส่วน การแยกส่วนก็คือการตัดขาด ไม่สมานฉันท์ การรับรู้ และพิจารณาอะไรอย่างเงิบๆ ลึกๆ จะทำให้เกิดการเชื่อมโยง และเมื่อเชื่อมโยงก็สมานฉันท์

อำนาจรัฐจึงเป็นอำนาจรวมศูนย์ที่ทำกับประชาชน ชุมชน ท้องถิ่น อย่างรุนแรง โครงการพัฒนาใหญ่ๆ ก็นำไปสู่ความขัดแย้งและรุนแรงได้ เพราะโครงการนั้นไปรบกวนวิถีชีวิตชาวบ้านบ้าง ไปทำลายสิ่งแวดล้อมบ้าง เมื่อชาวบ้านและนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมประท้วงก็นำไปสู่การกระทบกระทั่ง และผู้มีอำนาจจะเป็นอำนาจรัฐหรืออำนาจเงินก็ตามมีความโน้มเอียงจะใช้ความรุนแรงเข้าจัดการ เช่น อุมฆ่าหรือลอบฆ่า นักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่คัดค้านโครงการพัฒนาใหญ่ๆ ถูกฆ่าตายไปเป็นจำนวนมาก

การปกครองที่รวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางเป็นสาเหตุของความขัดแย้งรุนแรงทุกอย่างเพราะชุมชนท้องถิ่นต่างๆ มีวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน แต่การปกครองที่รวมศูนย์อำนาจจะยึดกฎหมาย กฎ ระเบียบ และการสั่งการจากส่วนกลาง ทำให้ท้องถิ่นต่างๆ ไม่มีสิทธิในการปกครองตนเอง ความขัดแย้งชนิดนี้จะไม่หายไป ถ้าไม่มีการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น ไม่มีประเทศไหนเจริญได้ถ้าไม่มีการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น สหรัฐอเมริกาเป็นสหรัฐมาตั้งแต่ตั้งประเทศจึงเข้มแข็งโดยรวดเร็ว สวิตเซอร์แลนด์มีความสงบสุขและร่มเย็นทั้งๆ ที่มีคนต่างเชื้อชาติคือ เยอรมัน ฝรั่งเศส อิตาลีเยน ประเทศเล็กนิดเดียวแต่มีการกระจายอำนาจการปกครองไปเป็นสิบกว่าแคว้นตอน ประเทศเยอรมนีก็กระจายอำนาจการปกครองไปสู่แคว้นต่างๆ เป็นต้น

การขาดความยุติธรรม และความเป็นธรรมทางสังคมจะไม่เกิดความสมานฉันท์ความที่เป็นประเทศที่มีวัฒนธรรม และโครงสร้างเชิงอำนาจมาแต่โบราณ สังคมไทยจึงขาดความยุติธรรมและความเป็นธรรมทางสังคม ไม่ว่าจะ เป็นความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ หรือทางกฎหมาย หรือการศึกษา หรือการเข้าถึงทรัพยากรของประเทศ

ที่กล่าวมานี้เพื่อให้เห็น โครงสร้างอันสลับซับซ้อนที่นำไปสู่ความขัดแย้ง และความรุนแรงเรียกว่า "ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง" ซึ่งยากต่อความเข้าใจ และการแก้ไข เมื่อไม่เข้าใจ และแก้ไขไม่ได้ก็นำไปสู่ความรุนแรง และอาจบานปลายกลายเป็นมิลิแทลลีย์ เพราะความสลับซับซ้อน และความยากของการแก้ปัญหา ถ้ายังใช้ความรุนแรงเข้าแก้ นอกจากแก้ไม่ได้แล้วความรุนแรงจะกลับเพิ่มมากขึ้น ฉะนั้นจึงต้องการความสมานฉันท์และสันติวิธี

ในความขัดแย้งเชิงโครงสร้างนี้เริ่มด้วยเหตุผล และกลไกจะแก้ไม่ได้ เพราะต่างฝ่ายต่างมีเหตุผล เป็นเหตุผลที่ต่างกันเพราะมองมาจากจุดที่ต่างกัน ในโครงสร้างที่ซับซ้อน ยิ่งใช้เหตุผลยิ่งทะเลาะกันมากขึ้น ต้องเริ่มต้นด้วยใจ ใจที่มีความเมตตากรุณา เห็นคนอื่นเป็นเพื่อนมนุษย์ เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เห็นอกเห็นใจ ร่วมทุกข์ เอาความเป็นมนุษย์เข้ามาเชื่อมโยงกัน จนเกิดความเชื่อถือไว้วางใจกัน และหาทางออกร่วมกัน ถ้าเกิดความเชื่อถือไว้วางใจและหาทางออกร่วมกันก็จะพบทางออกจากเรื่องที่ซับซ้อนได้ เมื่อเอาใจต่อใจเข้ามาเชื่อมโยงกัน หรือเอาหัวใจของความเป็นมนุษย์เข้ามาสัมผัสกัน จะเกิดพลังมหาศาลที่จะทำให้พบทางออกร่วมกัน

ความสมานฉันท์จึงเริ่มด้วยใจ หรือหัวใจของความเป็นมนุษย์ ไม่ใช่เริ่มด้วยเหตุผล ใจต่อใจที่เข้ามาเชื่อมกัน ด้วยหัวใจของความเป็นมนุษย์ จะทำให้เกิดสนามพลังแห่งความสุข และความสร้างสรรค์ ที่ทำให้ไปคลายโครงสร้างแห่งความรุนแรงได้

ความสมานฉันท์ไม่ได้แปลว่าไม่ทำตามกฎหมายแต่การทำตามกฎหมายอย่างเดียว โดยปราศจากความสมานฉันท์แก้ปัญหาไม่ได้ ความสมานฉันท์ ความยุติธรรม และความเป็นธรรม จะทำให้เกิดภูมิคุ้มกันทางร่างกาย สังคมที่มีภูมิคุ้มกัน ความสมานฉันท์และความยุติธรรม คือภูมิคุ้มกันของสังคม

วันชัย วัฒนศัพท์ (2549) การสร้างความสมานฉันท์ให้เกิดขึ้น ต้องสร้างความไว้วางใจต่อกัน และสำคัญที่สุดต้องฟังกัน วิธีการที่ดี คือการเจรจาไกล่เกลี่ย

พระธรรมกิตติวงศ์ (2549) กล่าวว่า การสร้างความสมานฉันท์ ต้องเริ่มที่ให้อภัย ไม่คิดว่าเป็นศัตรู มีปมวิวาทต่อกัน ไม่พูดร้ายด้วยอารมณ์ คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม และการวางตัวให้เหมาะสม เคารพผู้ใหญ่ และรู้จักอ่อนปรน

โคทม อาริยา กล่าวว่า แนวทางสร้างความสมานฉันท์ ต้องอดทน และยึดมั่นที่จะทำให้ได้ ต้องสร้างความร่วมมือในชุมชน พื้นที่

คำว่า "สมานฉันท์" ตามพจนานุกรมที่ตุลาการรัฐธรรมนูญได้เคยหยิบคำบางคำมาใช้ นั้น ได้ให้ความหมายของคำคำนี้ว่า ความพอใจร่วมกัน ความเห็นพ้องกัน ซึ่งหากพิจารณาตามความหมายของคำคำนี้แล้วจะเห็นได้ว่า ความพอใจร่วมกันจะเกิดขึ้นได้เมื่อการกระทำนั้นเป็นการกระทำที่ทำให้เกิดประโยชน์ที่ดีต่อสังคมโดยรวม ดังนั้นการกระทำใดที่อาจทำให้กระทบต่อ

คนบางกลุ่ม แต่ได้ประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ ก็ถือได้ว่าเกิดความพอใจร่วมกันที่จะมาสมานฉันท์กัน ดังนั้น จะเห็นได้ว่า トラบาคที่ความพ้องกัน ความยุติธรรมไม่เกิดขึ้นในสังคม トラบานั้น ความสมานฉันท์ของคนในประเทศไทย โดยเฉพาะคนรุ่นต่อไป ก็จะฝังรากลึกลงในจิตใจ และจะเป็นトラบาคของคนรุ่นก่อนที่สร้างความไม่เท่าเทียมกันให้กับสังคมไทย ดังนั้น การสร้างความสมานฉันท์ให้คนในชาติ ต้องเริ่มต้นจากการมีความยุติธรรมให้กับทุกคนทุกส่วน ไม่ว่าคน ๆ นั้นจะเป็นเศรษฐีหรือยาก คนมีความรู้สูง หรือคนมีความรู้ต่ำ เมื่อนั้น ความสมานฉันท์ย่อมเกิดในสังคมไทยตลอดไป

มารค ตามไท (2548) บอกว่า สังคมสมานฉันท์ จะต้องมียุทธศาสตร์ 4 ประการ

- 1) ทุกคนในสังคมรู้สึกว่าการพัฒนาเฉพาะของตนเป็นส่วนหนึ่ง ของวัฒนธรรมรวมของสังคม เท่าๆ กับวัฒนธรรมอื่นในสังคม
- 2) ความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคม สามารถแสดงออกได้ในสาธารณะ ในทุกมิติ เช่น การแต่งกาย พิธีกรรม ฯลฯ ยกเว้นเรื่องของการใช้เหตุผล ในมิตินี้ทุกส่วนของสังคม ยอมรับใช้เหตุผลสาธารณะร่วมได้
- 3) ทุกคนในสังคมมีสถานะเป็นพลเมืองเต็มๆ รวมทั้งรับทราบในสิทธิและความรับผิดชอบต่างๆ ที่ตามมา (เข้าใจเหมือนกัน)
- 4) ทุกคนในสังคมมีความหวังในการที่จะปรับฐานะทางเศรษฐกิจของตนเอง และครอบครัวให้ดีขึ้นได้ จะเดินไปสู่สมานฉันท์ได้ ถ้าสามารถตอบสนองความต้องการ 2 อย่าง คือ ความต้องการทางเสรีภาพ และความรู้สึกว่ามีคนคอยดูแลห่วงใย

ภิกษุธรรมชุต (2551) กล่าวว่า เราสามารถนำความสงบสันติมาสู่สังคมได้ด้วยการสร้างสันติภาวะในใจของเรา และนำมาหาคำสอนของพุทธองค์เกี่ยวกับ 6 วิธีแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนสมานฉันท์มาใช้ในสถานการณ์ปัจจุบัน ปรับใช้ได้ครบถ้วน ที่ทำงาน สังคม และประเทศชาติของเรา ดังนี้

1. ตระหนักว่าเราอยู่ร่วมในสิ่งแวดล้อมเดียวกัน เราอยู่ภายใต้หลังคาเดียวกัน ในสังฆะแห่งการปฏิบัติ หรือเรียกได้ว่า พุทธบริษัท 4 ประกอบด้วย พระภิกษุ พระภิกษุณี ฆราวาสหญิง ฆราวาสชาย แต่เราสามารถมีวิถีชีวิตร่วมกันได้ เราอยู่ใต้หลังคาแห่งอุดมคติเดียวกัน

ในปัจจุบันคนไทยทุกคนล้วนอยากให้ประเทศมีความสงบสันติ ในสถานการณ์เช่นนี้ทำให้ทุกคนรู้สึกเหมือนนั่งอยู่บนฐานไฟร้อน และอยากให้สถานการณ์สงบเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ นี่คือความหมายที่หนึ่งของการมีสิ่งแวดล้อมเดียวกัน

ถ้ามองให้กว้างไปกว่านั้น เราอยู่บนพื้นโลกเดียวกัน อยู่ใต้หลังคาเดียวกัน แผ่นฟ้าเดียวกัน สถานการณ์โลกร้อนที่เราประสบอยู่ไม่ใช่ปัญหาของใครคนใดคนหนึ่ง ทว่าทุกหนแห่งล้วนได้รับผลกระทบ และทุกคนในแต่ละประเทศต่างมีความรับผิดชอบในการดูแลภาวะโลกร้อน

2. แลกเปลี่ยนสิ่งของ สิ่งที่ทำเป็นอย่างเท่าเทียมกัน ในการดำรงชีวิตเราจำเป็นต้องมีปัจจัยสี่ และเด็ก ๆ ทุกคนต้องการได้รับการศึกษา ในสังคมปัจจุบันเราเห็นคนที่มั่งคั่ง และยากจน แต่ไม่ควรมึนคณาจนไม่มีอาหารรับประทาน ในขณะที่บางคนทิ้งขว้างอาหารเหล่านั้น ลูกของคนมีฐานะอาจมีโอกาสนักศึกษามาก แต่คนทั่วไปก็ควรได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานด้วยเช่นกัน หากคนในสังคมไม่ได้รับพื้นฐานเหล่านี้ พวกเขาข่อมเป็นทุกข์ เราจึงไม่ควรแบ่งแยกคนรวยและคนจน แต่มองว่าทุกคนเป็นสมาชิกของสังคม ทุกคนควรได้รับปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้มีชีวิตอยู่ได้

3. เคารพกฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกัน กฎในการอยู่ร่วมกันช่วยให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างปลอดภัย เช่น ขับรถเมื่อพบไฟแดงต้องหยุด หากเราทุกคนฝึกปฏิบัติตามกฎหมายแล้ว เราจะไม่มีการคอร์รัปชัน การฉ้อราษฎร์บังหลวง และทุกคนควรมีสติธิได้รับการคุ้มครองเช่นนั้น

4. การใช้เวลาแห่งความรักความเมตตา มีคำกล่าวที่ว่า “คำพูดเป็นสิ่งที่ไม่ต้องหาซื้อ เราต้องใช้คำพูดอย่างระมัดระวัง เพื่อไม่เป็นการทำร้ายใคร” คำพูดนี้พูดง่ายแต่ทำยาก เพราะคำพูดล้วนมาจากความคิดเห็น หลายครั้งเราพูดโดยไม่มีความตระหนักรู้ซึ่งสร้างความทุกข์ให้กับตัวเราเอง และผู้อื่น

5. การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นที่มีต่อกันและกัน เมื่อมองไปในปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่ง คนสองคนอาจเห็นไม่เหมือนกัน เช่น ในวันที่ฝนตก เราอาจไม่พอใจเพราะเราต้องการออกไปข้างนอก ในขณะที่ชาวสวนที่รอเวลาฝนตกอย่างความสุข หรือภายในจิตใจเราก็สามารถมีความคิดเห็นที่เปลี่ยนแปลงไปได้มาก จะเห็นได้ว่าในตัวบุคคลเพียงแคคนเดียวสามารถมีทัศนคติ และความคิดเห็นที่เปลี่ยนแปลงไปได้ การอยู่ร่วมกันในสังคมข่อมมีความคิดที่ต่างกัน ฉะนั้นการแลกเปลี่ยนจึงเป็นสิ่งสำคัญ

6. การยอมรับความคิดเห็นผู้อื่น การไม่บังคับข่มขู่ให้ผู้อื่นคิดตามเรา และมีการตัดสินใจร่วมกันในสังคมประชาธิปไตยทุกเสียงควรได้รับฟัง และมีโอกาสได้แลกเปลี่ยน บางความเห็นสามารถพูดคุยในเวลาไม่นาน บางความเห็นจำเป็นต้องพูดคุยกันหลายเดือน เมื่อเราสามารถฟังความเห็น และเปิดโอกาสให้ทุกคนได้แลกเปลี่ยน เมื่อมีการตัดสินใจเกิดขึ้น คนที่มีความคิดเห็นต่างออกไปข่อมมีความสุข เพราะเขาได้แสดงความคิดเห็น และรับฟังความเห็นของผู้อื่น

แน่นอนว่าความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่จะได้รับการเลือกเป็นข้อตัดสินใจ แต่ถ้าผลการแสดงความคิดเห็นมีความใกล้เคียงกัน นั่นแปลว่า มีการแบ่งแยกในชุมชน ฉะนั้น ในฐานะผู้นำเราต้องมองอย่างลึกซึ้ง

ความสมานฉันท์ในมุมมองของชาวบ้าน (สมสุข บุญไชยบัญชา , พรรณทิพย์ เพชรมาก, 2549) จากการพูดคุยกับแกนนำชาวบ้านหลายคน ได้ให้ความหมาย “สมานฉันท์” ในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการมองในระดับชุมชน เช่น

สมานฉันท์ คือการสร้างความสามัคคี ความร่วมมือร่วมใจ ลดความขัดแย้ง ในการคิด มาใช้ปัญญาร่วมกันแก้ปัญหา มีเป้าหมายที่จะทำให้เกิดประโยชน์ร่วมกัน เปิดพื้นที่ ให้คนได้มาคิด มาพูดคุย มาทำงานร่วมกัน ปัญหาความขัดแย้งในปัจจุบันส่วนหนึ่งมาจากคนไม่ได้ รับรู้ข้อมูลที่ชัดเจน ไม่เข้าใจไม่มีโอกาสได้พูดซักถามแลกเปลี่ยน นำความไม่เข้าใจไปขยาย ยิ่งทำให้เกิดความขัดแย้ง

ความสมานฉันท์ ตั้งแต่ตอนนี้ไประบอบจิตสำนึก คนก็ไประบอบ มองเฉพาะเรื่อง ตัวเอง ทำเพื่อประโยชน์ตัวเองคิดถึงส่วนรวมประโยชน์คนส่วนใหญ่น้อยลง ถ้าจะทำให้เกิดความ สมานฉันท์จะต้องเริ่มตั้งแต่ระดับชุมชนทำให้คนหันมองไปข้างหน้าว่าจะอยู่ดีขึ้นอย่างไร มาช่วยกันคิดมาช่วยกันทำไม่ติดอยู่กับปัญหาเดิม ๆ

สมานฉันท์ คือ การที่คนหันหน้าเข้าหากัน มาคิด มาสร้างระบบร่วมกันว่า เราจะพัฒนาชุมชนเราให้ดีขึ้นอย่างไร คิดถึงปัญหาความต้องการของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ไม่ว่าจะ เป็นเด็ก ผู้สูงอายุ คนยากไร้ สร้างพื้นที่ให้คนเหล่านี้มีโอกาสได้ร่วมคิด พัฒนาให้เป็นประเด็น ร่วมของชุมชน จะทำให้เกิดการร่วมกันคิด ร่วมกันทำมากขึ้น นอกจะภายในชุมชน แล้วต้องมองว่า คนในชุมชน สัมพันธ์กับระบบที่เกี่ยวข้อง เช่น วัด โรงเรียน อบต. เทศบาล สถาบันต่าง ๆ อย่างไร บ้าง หน่วยงานเหล่านี้จะมีบทบาทช่วยเสริมหนุนให้สิ่งที่ชุมชนร่วมกันคิดร่วมกันทำเป็นจริงขึ้น ได้อย่างไร จนทำให้เกิดเป็นระบบที่มีการคิดการมีส่วนร่วมระดับท้องถิ่น ซึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญ ของความสมานฉันท์ในระดับประเทศ

สมานฉันท์ เป็นการเชื่อมร้อยผู้คนจากกลุ่มต่าง ๆ ที่อาจกระจัดกระจาย ไม่ค่อย มีโอกาสได้พูดคุยกัน ได้มาพูดคุยแลกเปลี่ยนกัน เห็นทุกข์ร่วมกัน มาร่วมกันแก้ทุกข์ หรือปัญหา ของชุมชนมาร่วมกันทำให้เห็นผลดีขึ้นทำให้คนมีเพื่อนมากขึ้น มีความมั่นใจ เชื่อมั่นใน สิ่งที่ร่วมกันทำ เป็นเพื่อนกัน

สมานฉันท์ คือ การที่คนไม่เอารัดเอาเปรียบกันอยู่ร่วมกัน โดยการร่วมมือร่วมใจ ร่วมมือ กันอย่างร่มเย็นเป็นสุข ไม่มีความขัดแย้งกันรุนแรง หรือถ้ามีปัญหาความขัดแย้งก็สามารถช่วยกัน คลี่คลายแก้ไขได้

สมานฉันท์ คือ การอยู่ร่วมกันโดยการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการพูดคุยปรึกษาหารือกัน มีน้ำใจ เห็นอกเห็นใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สามัคคีกลมเกลียว ร่วมกันแก้ไขปัญหาของชุมชนทำงานร่วมกัน

สมานฉันท์ คือ ความสามัคคี ประองคอง เอื้ออาทร ช่วยเหลือกัน มีความเข้าใจกัน ทำงานร่วมกันเป็นหมู่คณะ ไม่ยึดติดกับปัญหาเดิม ๆ มีความร่วมมือหลายฝ่ายที่จะช่วยกันแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง

สรุปจากมุมมองของชาวบ้านในเรื่องความสมานฉันท์ พอจะประมวลภาพรวมประเด็นสำคัญ ได้แก่

1) การร่วมคิดร่วมทำ เปิดพื้นที่ให้กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน สังคม ได้มีบทบาทมีส่วนร่วมในการจัดการการแก้ไขปัญหาของตนเอง

2) การทำงานร่วมกันทำให้เกิดความเข้าใจ ได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน ความสมานฉันท์ไม่สามารถเกิดขึ้นได้จากเวทีพูดคุย ต้องเริ่มต้นจากการทำ

3) ความเห็นใจ เอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูล ผู้ที่ด้อยโอกาสกว่า อ่อนแอ ให้ได้รับการเอาใจใส่ ไม่กีดกันออก

4) การมองไปข้างหน้า มองเป้าหมายที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นร่วมกัน ไม่ยึดติดอยู่กับเรื่องเดิม ๆ ร่วมกันคิดค้นหาวิธีการคลี่คลายปัญหาที่เกิดขึ้น

5) การสร้างกติกา สร้างระบบร่วมกัน ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การปรับระบบ กฎหมาย โครงสร้าง ให้เอื้อต่อการสร้างความสมานฉันท์

5. โครงการตำบลนำร่องสมานฉันท์ด้วยระบบมาตรฐานงานชุมชนและจิตสำนึก

พลเมือง

5.1 ความเป็นมา

ปีงบประมาณ พ.ศ.2547 กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้จัดทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือกับ กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม โดยมีสาระสำคัญ เพื่อสนับสนุน และจัดตั้งอาสาสมัครยุติธรรมตามข้อเสนอของศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชนระดับตำบล (ศอชต.) ให้มีตัวแทนจำนวนตำบลละ 5 คน จาก 1,000 ตำบล ใน 11 จังหวัด แล้วดำเนินการฝึกอบรมให้เป็นผู้มีความรู้เกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540

และในปีงบประมาณ พ.ศ. 2548 ได้ขยายการฝึกอบรมอาสาสมัครยุคิทธิธรรมออกไปอีก 1,000 ตำบล ใน 17 จังหวัด รวมทั้ง 2 ปี กรมการพัฒนาชุมชนได้จัดฝึกอบรมโดยการสนับสนุนงบประมาณจากกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ เพื่อสร้างอาสาสมัครยุคิทธิธรรม ซึ่งปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นอาสาสมัครคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพทั้งสิ้น จำนวน 10,000 คนใน 2,000 ตำบล 28 จังหวัด

ต่อมาในปีงบประมาณ พ.ศ.2549 กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพสนับสนุนงบประมาณให้แก่อาสาสมัครยุคิทธิธรรมและเสรีภาพที่ผ่านการอบรมจากกรมการพัฒนาชุมชน จังหวัดละ 20,000 บาท จัดกิจกรรมตามความต้องการของอาสาสมัครคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพเหล่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่ได้ดำเนินกิจกรรมในลักษณะการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ และกฎหมายพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิต เช่น กฎหมายจราจร กฎหมายที่ดิน เป็นต้น

ปีงบประมาณ พ.ศ. 2550 กรมการพัฒนาชุมชนร่วมกับกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพพิจารณาปรับปรุงบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ เพื่อขยายขอบเขตการประสานความร่วมมือและการสนับสนุนซึ่งกันและกัน ให้กว้างขวางครอบคลุมมากขึ้น กล่าวคือ ให้มีระยะเวลาของความร่วมมือระหว่างกันออกไปจนถึงปี พ.ศ.2553 การประสานความร่วมมือให้ครอบคลุมในประเด็นการแลกเปลี่ยนข้อมูลพื้นฐานที่จำเป็น การแลกเปลี่ยนประสบการณ์การดำเนินงานในพื้นที่ของกันและกัน จากนั้น ได้จัดเวทีเสวนาผู้นำชุมชนในประเด็น “ผู้นำชุมชนกับการสร้างจิตสำนึกพลเมืองในการจัดการความขัดแย้งเพื่อนำไปสู่ชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข” ได้ความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานของทั้งสองหน่วยงาน และได้มีการประชุมหารือระหว่างสองหน่วยงานร่วมกันมาหลายครั้ง เพื่อกำหนดกรอบการดำเนินงานในปีงบประมาณถัดไป

ปีงบประมาณ พ.ศ. 2551 กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ ได้จัดทำโครงการสนับสนุนพื้นที่นำร่องในการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความขัดแย้งของชุมชน ซึ่งได้ร่วมมือกับกรมการพัฒนาชุมชนผลักดันให้เกิดตำบลนำร่องสมานฉันท์ด้วยระบบมาตรฐานงานชุมชนและจิตสำนึกพลเมืองขึ้นในพื้นที่นำร่อง 4 ภูมิภาค ๆ ละ 1 แห่ง รวม 4 แห่ง โดยมีกรอบและแนวทางการดำเนินงานตามโครงการ ดังต่อไปนี้

5.2 วัตถุประสงค์ เป้าหมาย และหลักการสำคัญของโครงการ

5.2.1 วัตถุประสงค์

1) เพื่อสังเคราะห์ตัวแบบการประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานทั้งสองในระดับส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้การประสานงานระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นไปในลักษณะเสริมพลัง (Empowerment) ให้กับศักยภาพของชุมชนในการจัดการกับปัญหาของชุมชนด้วยระบบมาตรฐานงานชุมชน และจิตสำนึกพลเมืองเพื่อความยั่งยืนในอนาคต

2) เพื่อพัฒนาตำบลเป้าหมายใน 4 ภูมิภาค ๆ ละ 1 ตำบล รวม 4 ตำบล ให้เป็น ตำบลนำร่องสมานฉันท์ด้วยระบบมาตรฐานงานชุมชน (มชช.) และจิตสำนึกพลเมือง

5.2.1 เป้าหมาย

1) พื้นที่เป้าหมาย ประกอบด้วย

- ภาคเหนือ ตำบลป่าอ้อดอนชัย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย
- ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตำบลโคกยาง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
- ภาคกลาง ตำบลท่าถ่าน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา
- ภาคใต้ ตำบลในวงใต้ อำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง

2) กลุ่มเป้าหมาย ประกอบด้วย

ศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชนระดับตำบล/อาสาสมัครคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ/เครือข่ายยุติธรรม/ศูนย์ยุติธรรม

5.2.2 หลักการสำคัญในการดำเนินโครงการ

1) ยึดการประสานความร่วมมือในการดำเนินงานร่วมกันของหน่วยงานภาคีที่เกี่ยวข้อง โดยกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพกับกรมการพัฒนาชุมชนเป็นคู่ภาคีหลักในการดำเนินโครงการในพื้นที่ และหน่วยงานระดับภูมิภาคของหน่วยงานภาคีดังกล่าวทั้งสองเป็นผู้กระตุ้นและสนับสนุนการดำเนินงานของภาคประชาชน และชุมชนในพื้นที่

2) ยึดหลักการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน และชุมชนให้เข้าร่วมดำเนินงานทุกขั้นตอนของโครงการ ตั้งแต่เริ่มต้น ขับเคลื่อน ติดตามความก้าวหน้า และประเมินผลสรุปช่วงสุดท้ายของโครงการ

3) ใช้เวทีประชาคมเป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย เป็นเครื่องมือสำคัญในการขับเคลื่อนโครงการ

4) ยึดหลักการพึ่งพาตนเองของชุมชนเป็นเป้าหมายสำคัญในการดำเนินกิจกรรมของโครงการ

5.3 กระบวนการดำเนินงาน

ระยะที่ 1 สร้างความเข้าใจและขับเคลื่อนการดำเนินงาน

1) จัดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ เพื่อสร้างความเข้าใจ และความร่วมมือในการดำเนินงานสร้างตำบลนำร่องสมานฉันท์ด้วยระบบมาตรฐานงานชุมชน และจิตสำนึกพลเมือง มีผู้เข้าร่วมประชุมประกอบด้วย คณะกรรมการบริหาร ศอช.ต. และผู้แทนองค์กรสมาชิก จำนวน 45 คน และกรรมการประจำศูนย์ยุติธรรมชุมชน (ถ้ามี)

และอาสาสมัครคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ จำนวน 5 คน รวมประมาณ 50 คน โดยมีประเด็นแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ดังนี้

- (1) ชี้แจงวัตถุประสงค์ความเห็นมาของโครงการฯ
- (2) สร้างการเรียนรู้ระบบมาตรฐานงานชุมชน (มชช.) และการประยุกต์ใช้แบบมีส่วนร่วม
- (3) สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนสมานฉันท์และจิตสำนึกพลเมือง
- (4) การนำระบบมาตรฐานงานชุมชนประเภทเครือข่ายองค์กรชุมชนมาพิจารณาองค์ประกอบ และสร้างตัวชี้วัดที่แสดงให้เห็นถึงความสมานฉันท์ และจิตสำนึกพลเมือง
- (5) สอช.ต. และศูนย์ยุติธรรมชุมชน (อาสาสมัครคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ) ร่วมกันขับเคลื่อนให้เกิดตำบลนำร่องสมานฉันท์ด้วยระบบมาตรฐานงานชุมชน และจิตสำนึกพลเมืองได้อย่างไร
- (6) ตัวท่าน/องค์กรของท่าน จะช่วยผลักดันให้ตำบลใช้ระบบมาตรฐานงานชุมชน เพื่อสร้างความสมานฉันท์และจิตสำนึกพลเมืองแก่ประชาชนในชุมชนได้อย่างไร

2) กลุ่มเป้าหมายดำเนินการสำรวจตนเอง จัดทำตัวชี้วัด และแผนพัฒนาตนเองตามกรอบความคิดที่ได้จาก 1) ที่แสดงให้เห็นถึงความสมานฉันท์และจิตสำนึกพลเมือง โดยบูรณาการกับแผนชุมชนระดับตำบล และได้รับการสนับสนุนทรัพยากรจากภาคีพัฒนา

ระยะที่ 2 ระยะติดตามความก้าวหน้า

3) เจ้าหน้าที่ของสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัด/อำเภอ และพนักงานคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพประจำจังหวัด สนับสนุนการดำเนินงานโดยให้คำปรึกษา แนะนำ ช่วยเหลือ และการจัดทำรายงานสรุปผลการดำเนินงาน

4) จัดเวทีประเมินผลแบบมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผนพัฒนาตนเองที่ได้จาก 2) โดยคณะกรรมการ สอช.ต. และเครือข่ายยุติธรรม ร่วมกับเจ้าหน้าที่ระดับพื้นที่ตำบล อำเภอ จังหวัด หรือเขต/ภาค (แล้วแต่กรณี) (จำนวน 2 ครั้ง) พร้อมจัดทำรายงาน โดยมีประเด็น ดังนี้

- (1) ทบทวนเป้าหมายปลายทางของโครงการ
- (2) จัดลำดับความสำคัญของกิจกรรมในโครงการที่ทำให้บรรลุตามเป้าหมาย
- (3) ประเมินตนเองว่าแต่ละคนที่เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในโครงการมีส่วนร่วมมากน้อยเพียงใด และจะพัฒนาให้ดีขึ้นได้อย่างไร
- (4) แสดงผลการประเมินตัวชี้วัดตามระบบมาตรฐานงานชุมชน
- (5) ปัญหา อุปสรรคและปัจจัยความสำเร็จในการดำเนินงาน
- (6) ประเด็นอื่นที่เห็นว่าสำคัญ

ระยะที่ 3 สรุปและประเมินผล

5) เจ้าหน้าที่สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัด/อำเภอ และพนักงานคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพประจำจังหวัด สนับสนุนการดำเนินงาน โดยให้คำแนะนำ ปรีกษา ช่วยเหลือ ให้กลุ่มเป้าหมายดำเนินกิจกรรมได้ดีขึ้น ตามที่ได้จากการจัดเวทีประเมินผลการดำเนินงานในข้อ 4 และประสานงานกับคณะกรรมการมาตรฐานงานชุมชนระดับอำเภอ (มชช.อ.) เพื่อขอรับการประเมิน โดยคำนึงถึงความพร้อมของ สอช.ต. และศูนย์ยุติธรรมชุมชน (อาสาสมัครคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ)

6) เจ้าหน้าที่สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัด/อำเภอ และพนักงานคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพประจำจังหวัด และเจ้าหน้าที่ในระดับตำบล จัดเวทีประเมินผลแบบมีส่วนร่วม เพื่อสรุปผลการดำเนินงานที่ผ่านมาทั้งหมดของ สอช.ต. และศูนย์ยุติธรรมชุมชน (อาสาสมัครคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ) จำนวน 30 – 40 คน พร้อมจัดทำรายงาน โดยมีประเด็น ดังนี้

(1) ทบทวนเป้าหมายปลายทางของโครงการ

(2) แสดงผลการประเมินตัวชี้วัดตามระบบมาตรฐานงานชุมชน กรณีที่ได้รับ การประเมินจากคณะกรรมการมาตรฐานงานชุมชนระดับอำเภอ (มชช.อ.)

(3) เปรียบเทียบผลการดำเนินงานในระยะที่ 2 และระยะที่ 3 มีพัฒนาการอย่างไรบ้าง และแต่ละคนที่เข้าร่วมกิจกรรมมีบทบาทต่อการพัฒนาอย่างไร

(4) การขับเคลื่อนเพื่อขยายผลการดำเนินงานตามโครงการไปสู่พื้นที่ข้างเคียง ได้อย่างไร และนำไปสู่ความยั่งยืนในอนาคตได้อย่างไร

(5) ปัญหาอุปสรรค และปัจจัยความสำเร็จในการดำเนินงาน

(6) ประเด็นอื่นที่เห็นว่าสำคัญ

7) สถาบันการศึกษาที่ร่วมมือกับกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ ดำเนินการสรุปผลการดำเนินงานของพื้นที่เป้าหมาย และถอดบทเรียนเพื่อทำการสังเคราะห์ตัวแบบการประสานความร่วมมือของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความขัดแย้งของชุมชน พร้อมจัดเวทีนำเสนอผลดังกล่าวในส่วนกลาง โดยเชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและภาคีพัฒนาได้ร่วมวิจารย์ และให้ข้อเสนอแนะ ตลอดจนความคิดเห็นต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่แนวทางการดำเนินงานในปีงบประมาณถัดไป ซึ่งจะดำเนินการจัดเวทีนำเสนอ ประมาณเดือนกันยายน 2551

5.4 ผลผลิตและผลลัพธ์

5.4.1 ผลผลิต

(1) ได้ตัวแบบการประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานทั้งสองทั้งในระดับ ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง โดยเป็นไปในลักษณะเสริมพลัง (Empowerment) ให้กับศักยภาพของชุมชนในการจัดการปัญหาของชุมชนด้วยระบบมาตรฐานงานชุมชนและจิตสำนึกพลเมืองอย่างยั่งยืนในอนาคต

(2) เกิดตำบลนำร่องสมานฉันท์ด้วยระบบมาตรฐานงานชุมชน และจิตสำนึกพลเมือง

5.4.2 ผลลัพธ์

เกิดการบูรณาการทำงานระหว่างหน่วยงานภาคีที่สนับสนุนการจัดการของชุมชน โดยใช้ระบบมาตรฐานงานชุมชนและจิตสำนึกพลเมืองเป็นเครื่องมือและเป้าหมาย

5.5 การรายงานผล

มีการรายงานผลในขั้นตอนสำคัญของการดำเนินงานตามโครงการ ดังนี้

5.5.1 การรายงานแผนการดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ส่วนภูมิภาคที่กำหนดร่วมกับกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ ในการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การดำเนินงานตามโครงการ การติดตามประเมินผลความก้าวหน้าระหว่างดำเนินการ โครงการ และช่วงสรุปผลการดำเนินงาน โครงการที่ผ่านมารวม 3 ครั้ง

5.5.2 การรายงานผลการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้การดำเนินงานตามโครงการ การติดตามประเมินผลความก้าวหน้าระหว่างดำเนินการ โครงการ และช่วงเวลาสรุปผลการดำเนินงาน โครงการที่ผ่านมารวม 3 ครั้ง และการสนับสนุนการจัดกิจกรรมตามแผนพัฒนาตนเอง

5.6 การประเมินผล

การประเมินผลในโครงการนี้ จะดำเนินการใน 2 ลักษณะ คือ

5.6.1 ส่วนภูมิภาคประเมินผลแบบมีส่วนร่วม โดยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อติดตามประเมินผลในช่วงระหว่างดำเนินการ โครงการ และช่วงสรุปสุดท้ายของการดำเนินการ โครงการ ซึ่งจะมีเจ้าหน้าที่ส่วนภูมิภาค และกลุ่มเป้าหมายร่วมดำเนินการประเมิน

5.6.2 ส่วนกลางประเมินผลโดยการวิเคราะห์จากแบบการรายงานผลที่เจ้าหน้าที่ส่วนภูมิภาครายงานเข้ามาสู่ส่วนกลาง

6. ข้อมูลพื้นฐานของตำบลในวงใต้

ตำบลในวงใต้ อำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง มีการดำเนินงานพัฒนาที่ต่อเนื่องมาตั้งแต่ปี 2526 และดำเนินงานปรับปรุงพัฒนา มีความก้าวหน้ามาถึงปัจจุบัน

6.1 ประวัติตำบล

ตำบลในวงใต้ อำเภอละอุ่น จังหวัดระนอง ได้จัดตั้งเป็นหมู่บ้านและตำบล เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2538 เป็นชุมชนก่อตั้งใหม่ ผู้คนจากจังหวัดนครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี และจังหวัดทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้มาอยู่ร่วมกัน มีพัฒนาการการรวมตัวรวมกลุ่ม ช่วยเหลือกันและกันอย่างต่อเนื่อง มากกว่า 26 ปี

ความหมายคำว่า “ในวง” หมายถึงในวงเขา หรือพื้นที่ที่มีภูเขาล้อมรอบ เรียกตามสภาพภูมิประเทศ ที่ในอดีต ชาวบ้านแถวบ้านปังหวาน อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร และชาวบ้านแถวบ้านปากแพรก ตำบลละอุ่นเหนือ อำเภอละอุ่น เรียกขานกันมาก่อน เมื่อเข้าไปหาของป่าหรือล่าสัตว์ป่า ก็มักเดินทางเข้าไป “ในวง” จนกระทั่งตั้งเป็นตำบลจึงเรียก บ้านในวง และตำบลในวงใต้ ตำบลในเหนือ

6.2 ที่ตั้ง

ตำบลในวงใต้ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ และห่างจากที่ว่าการอำเภอละอุ่น ไปตามถนนสายละอุ่น-ทุ่งตะโก 30 กิโลเมตร โดยเดินทางจากที่ว่าการอำเภอละอุ่น ไป 25 กิโลเมตร มีทางแยกเลี้ยวขวาจากถนนลาดยางสายดังกล่าว ที่บริเวณบ้านคอกช้าง หมู่ที่ 2 ตำบลในวงเหนือ ผ่านบ้านผาพิง เข้าไปถึงบ้านเนินทอง บ้านทับเหนือ และบ้านบุรีรัมย์ ตำบลในวงใต้

6.3 เนื้อที่

ตำบลในวงใต้ มีพื้นที่ทั้งหมด 13,496 ไร่ แยกเป็น

6.4 สภาพภูมิประเทศ

บริเวณที่ตั้งชุมชน ส่วนใหญ่เป็นที่ราบ ลาดเนินเขา และที่เนินสูง สภาพดินเหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกไม้ผล สภาพอากาศมี 2 ฤดูคือฤดูฝนและฤดูร้อน แต่เนื่องจากตำบลในวงใต้ตั้งกลางหุบเขา ติดต่อกับเขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกหงาวและเขตป่าสงวนแห่งชาติอากาศจึงเย็นสบายตลอดปี อุณหภูมิต่ำกว่าพื้นที่อื่นประมาณ 3-4 องศาเซลเซียส และมีทะเลหมอกปกคลุมพื้นที่ระหว่างเดือนพฤศจิกายน-เมษายน ซึ่งอยู่ในช่วงฤดูร้อน ดอกกาแฟบานขาวละลานตาทั่วหุบเขา ส่งกลิ่นหอมฟุ้งจรจายไปทั่ว

6.5 การปกครอง

- 1) นายสุรินทร์ แจ่มขัน เป็นกำนันคนแรก ปี พ.ศ. 2538-2548
- 2) นายระพีณ นวลน้อย พ.ศ.2548 - ปัจจุบัน

แบ่งเป็น 3 หมู่บ้าน ได้แก่

- หมู่ที่ 1 บ้านบุรีรัมย์ มีนายสมบูรณ์ สุดไชยเรศ เป็นผู้ใหญ่บ้าน
- หมู่ที่ 2 บ้านเนินทอง มีนายระพีณ นวลน้อย เป็นกำนัน
- หมู่ที่ 3 บ้านทับเหนือ มีนายสาคร ศรีทอง เป็นผู้ใหญ่บ้าน

ประชาชนในตำบลในวงใต้ มีความตื่นตัวทางการเมือง ไม่ขายสิทธิ์ขายเสียง การใช้สิทธิเลือกตั้งทุกครั้งทุกประเภท มีผู้ออกมาใช้สิทธิเกินร้อยละ 95 เป็นการออกเสียงอย่างอิสระ ไม่มีการฉ้อฉล

6.6 สภาพประชากรและครัวเรือน

จากการจัดเก็บข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน มีครัวเรือนทั้งสิ้น 256 ครัวเรือน แยกได้ดังนี้

- หมู่ที่ 1 บ้านบุรีรัมย์ มี 74 ครัวเรือน
- หมู่ที่ 2 บ้านเนินทอง มี 78 ครัวเรือน
- หมู่ที่ 3 บ้านทับเหนือ มี 104 ครัวเรือน

ประชากรทั้งหมด 887 คน แยกเป็นชาย 489 คน หญิง 428 คน แะเป็นรายหมู่บ้านได้ดังนี้

- หมู่ที่ 1 บ้านบุรีรัมย์ มีประชากร 282 คน แยกเป็นชาย 181 คน หญิง 131 คน
- หมู่ที่ 2 บ้านเนินทอง มีประชากร 233 คน แยกเป็นชาย 113 คน หญิง 120 คน
- หมู่ที่ 3 บ้านทับเหนือ มีประชากร 372 คน แยกเป็นชาย 195 คน หญิง 177 คน

6.7 สภาพทางเศรษฐกิจ

ส่วนใหญ่อาชีพทำสวนกาแฟ สวนทุเรียน และไม้ผลอื่นๆ เป็นอาชีพหลัก ส่วนอาชีพรองได้แก่ทำสวนหมาก ก่อขัง ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ซึ่งทำผสมผสานกับพืชหลักในพื้นที่เดียวกัน

6.8 รายได้ของประชาชน

จากการจัดเก็บข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน(จปฐ.) ปี 2551 พบว่าทุกครัวเรือนมีรายได้มากกว่า คนละ 23,000 บาทต่อปี มีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี แยกรายหมู่บ้านได้ดังนี้

1. บ้านบุรีรัมย์ หมู่ที่ 1 มีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี 69,548 บาท
2. บ้านเนินทอง หมู่ที่ 2 มีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี 57,333 บาท
3. บ้านทับเหนือ หมู่ที่ 3 มีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี 50,724 บาท

ชาวตำบลในวงใต้ส่วนใหญ่ดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในขั้นพอยู่พอกินและอยู่ดีกินดี

6.9 กลุ่ม/องค์กร

6.9.1 กลุ่มผลิตซาไบหม่อน บ้านบุรีรัมย์ หมู่ที่ 1 ตำบลในวงใต้ เป็นกิจกรรมส่งเสริมอาชีพสร้างรายได้ให้กับสตรีในชุมชน เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือน ปัจจุบันมีสมาชิกจำนวน 17 คน มีคณะกรรมการ 5 คน มีนางวันทอง แก่นดี เป็นประธาน นางเพียรทอง ลิ้นไธสง เป็นเลขานุการ ในระยะแรกกลุ่มมีเงินทุน จำนวน 6,500 บาท สมาชิกกลุ่มจะมาช่วยกันผลิตข้าวเหนียวและซาไบหม่อน ณ ที่ทำการกลุ่ม ซึ่งมีเครื่องอบซาไบหม่อน เครื่องมือในการทำข้าวเหนียว กลุ่มฯ ได้รับการสนับสนุนจาก สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดระนอง องค์การบริหารส่วนจังหวัดระนอง และสำนักงานเกษตรจังหวัดระนอง ขณะนี้กลุ่มมีทรัพย์สินประมาณ 300,000 บาท และมีเงินทุนหมุนเวียน จำนวน 30,000 บาท ซาไบหม่อน และ ข้าวเหนียวซาไบหม่อน/ลูกหม่อน สามารถสร้างรายได้ให้กลุ่มฯ ปีละประมาณ 100,000 บาท

6.9.2 กลุ่มปรับปรุงคุณภาพกาแฟ บ้านบุรีรัมย์ หมู่ที่ 1 ตำบลในวงใต้ ก่อตั้งเมื่อปี 2542 มีสมาชิก จำนวน 80 คน มีเงินทุนหมุนเวียน จำนวน 30,000 บาท

6.9.3 กลุ่มเพาะเห็ดตะลาปลาดีบ้านบุรีรัมย์ หมู่ที่ 1 ตำบลในวงใต้ มีสมาชิกจำนวน 26 ครัวเรือน คณะกรรมการบริหารกลุ่ม 7 คน มีนายอ่อนจันทร์ ปริตรวาเป็นประธาน และนายประสิทธิ์ สีหาบุตร เป็นเลขานุการ สมาชิกกลุ่มฯ จะนำตาลปลาดีมาหมักประมาณ 1 สัปดาห์ จากนั้นนำมากรองรวมกันเพื่อ โรยเชื้อเห็ด สมาชิกกลุ่มจะช่วยกันลงแรงในการรวมกองตะลาปลาดี การเก็บดอกเห็ดพร้อมตากแห้ง จากนั้นจะมีพ่อค้ามารับซื้อเห็ดถึงในหมู่บ้าน เห็ดจากตะลาปลาดีสามารถสร้างรายได้ปีละไม่น้อยกว่า 5 ล้านบาท

6.9.4 กลุ่มปลูกหม่อนเลี้ยงไหม บ้านบุรีรัมย์ หมู่ที่ 1 ตำบลในวงใต้ เมื่อปี 2542 นายสอน แก่นดี ได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกหม่อนไหม ปัจจุบันมีครัวเรือนที่ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมจำนวน 45 ครัวเรือน โดยมีนายสอน แก่นดี เป็นประธาน สามารถผลิตเส้นไหมส่งขายสร้างรายได้เสริมให้กับครัวเรือนทุกปี โดยเฉพาะในปี 2550 สามารถสร้างรายได้ในรอบที่ 1 เป็นเงินจำนวน 500,000 บาท

6.9.5 กลุ่มชมรมผู้สูงอายุ บ้านบุรีรัมย์ หมู่ที่ 1 ตำบลในวงใต้ จัดตั้งเมื่อปี 2546 มีสมาชิก จำนวน 32 คน มีเงินทุนจัดตั้ง จำนวน 19,359 บาท และได้จัดหาเพิ่มอีก จำนวน 193,058 บาท เพื่อใช้เป็นเงินทุนสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุ

6.9.6 ร้านค้าชุมชน บ้านบุรีรัมย์ หมู่ที่ 1 ตำบลในวงใต้ มีสมาชิก จำนวน 119 คน มีเงินทุนหมุนเวียน จำนวน 205,000 บาท มีการปันผลกำไรให้สมาชิกทุก 6 เดือน

6.9.7 กลุ่มปุ๋ยน้ำ/ปุ๋ยหมัก/ปุ๋ยคอก บ้านบุรีรัมย์ หมู่ที่ 1 ตำบลในวงใต้ มีสมาชิก จำนวน 52 คน มีการจัดทำปุ๋ยน้ำไว้ใช้ในครัวเรือน/หมู่บ้าน

6.9.8 กลุ่มอนุรักษ์บ้านบุรีรัมย์ หมู่ที่ 1 ตำบลในวงใต้ มีสมาชิก จำนวน 30 ครัวเรือน เพื่ออนุรักษ์ป่าไม้และแหล่งน้ำในพื้นที่ป่าชุมชน จำนวน 800 ไร่ มีกิจกรรมปลูกต้นไม้ปีละ 3 ครั้ง ปัจจุบันมีต้นไม้ในดูแลและบำรุงรักษา จำนวน 3,600 ต้น และประกาศเป็นเขตอนุรักษ์สัตว์น้ำ หากผู้ใดฝ่าฝืนกฎระเบียบจะต้องเสียค่าปรับบำรุงหมู่บ้านครั้งละ 500 บาท

6.9.10 กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต บ้านเนินทอง หมู่ที่ 2 ตำบลในวงใต้ เป็นการรวมตัวกันตั้งขึ้นเพื่อเก็บออมเงินไว้เป็นทุนในการผลิต หรือยามจำเป็นเดือดร้อน ตั้งเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2540 สมาชิกก่อตั้งส่วนใหญ่เป็นผู้นำชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้านของตำบลในวงใต้ สมาชิกก่อตั้ง จำนวน 22 คน เงินตั้งจะสะสมครั้งแรก 1,950 บาท ประธานคนแรกคือ นายสุรินทร์ แข่งขัน โดยมีนายบรรจบ โพธิ์ศรี เป็นเหรียญและเป็นผู้ริเริ่มก่อตั้ง ภายใต้การสนับสนุนและส่งเสริมของ นายมารี ชูดวง พัฒนาการประจำตำบล และสภาตำบลในวงใต้ ปัจจุบันมีสมาชิกทั้งหมด 380 คน เงินตั้งจะสะสม จำนวน 1,451,940 บาท ตั้งจะสะสม พิเศษ 21,050 บาท ลูกหนี้สามัญ 172 ราย จำนวนเงิน 1,752,645 บาท นายสมเกียรติ คงโอ เป็นประธาน โดยมี นายวินัย นวลน้อย เป็นเหรียญ

6.9.11 ร้านค้าชุมชนบ้านเนินทอง หมู่ที่ 2 ตำบลในวงใต้ จัดตั้งขึ้นเพื่อจำหน่ายสินค้าอุปโภค บริโภค ให้กับประชาชนในชุมชนในราคายุติธรรม ใช้เงินทุนในการดำเนินงานจากการระดมหุ้นๆละ 100บาท แต่ไม่เกิน 2,000 บาท จากครัวเรือนในชุมชน จำนวน 108 ครัวเรือน มีทุนเริ่มแรกในการก่อตั้งเมื่อปี 2544 จำนวน 280,000 บาท (สองแสนแปดหมื่นบาทถ้วน) ปัจจุบันมีเงินทุนหมุนเวียนในการดำเนินงาน จำนวนทั้งสิ้น 520,000 บาท (ห้าแสนสองหมื่นบาทถ้วน) มีคณะกรรมการบริหารจัดการร้านค้า จำนวน 9 คน มีพนักงานขายจำนวน 1 คน โดยจัดจ้างเดือนละ 5,000 บาท ผลกำไรที่ได้จะนำมาจัดสรรคืนให้กับสมาชิก

6.9.12 กลุ่มผู้ปลูกทุเรียนทวาย บ้านเนินทอง หมู่ที่ 2 ตำบลในวงใต้ เป็นการรวมกลุ่มของชาวบ้านที่มีอาชีพปลูกทุเรียน จำนวน 17 ครัวเรือน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาคุณภาพทุเรียนเพื่อการส่งออก มีการจัดตั้งโรงเรียนทุเรียน ฝึกสอนให้ความรู้สมาชิกในด้านการเตรียมดิน การเร่งดอก การตัดแต่งช่อดอก การดูแลและบำรุงรักษา สมาชิกกลุ่มจะใช้วิธีการจำหน่ายโดยการเชิญพ่อค้าผู้รับซื้อมาขึ้นขอ เพื่อเสนอราคากับกลุ่ม พ่อค้ารายใดเสนอราคาสูงสุดจึงจะมีสิทธิรับซื้อทุเรียนจากกลุ่ม ปัจจุบัน กลุ่มสามารถสร้างรายได้ปีละไม่น้อยกว่า 50 ล้านบาท ปัจจุบันมีนายระพีณ นวลน้อย เป็นประธานกลุ่ม

6.9.13 กลุ่มวิสาหกิจชุมชนผสมปุ๋ย บ้านเนินทอง หมู่ที่ 2 ตำบลในวงใต้ มีสมาชิกจำนวน 25 คนเป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นเพื่อร่วมกันลดต้นทุนการผลิต โดยการผสมปุ๋ยใช้เอง มีนางพรทิพย์ แข่งขัน เป็นประธาน วิธีการดำเนินงานของกลุ่ม คือจัดซื้อแม่ปุ๋ยมาผสมใช้เอง แล้วจำหน่ายให้กับคนในชุมชน ขณะนี้กลุ่มฯ มีทุนดำเนินการ 280,000 บาท เป็นทุนหมุนเวียน ซึ่งปุ๋ยที่ผสมเองจะมีราคาถูกกว่าปุ๋ยสูตรหรือปุ๋ยตามท้องตลาดในสูตรเดียวกันประมาณกระสอบละ 150 - 300 บาท

6.9.14 กองทุนหมู่บ้านบ้านเนินทอง หมู่ที่ 2 ตำบลในวงใต้ เป็นกองทุนที่จัดตั้งขึ้นเมื่อ 14 กรกฎาคม 2544 มีเงินสนับสนุนจากรัฐบาล จำนวน 1,100,000 บาท มีสมาชิกทั้งหมด 73 คน มีเงินทุนจำนวน 1,486,626 บาท มีกิจกรรมต่อเนื่องจากกิจกรรมกองทุนหมู่บ้าน คือ ร้านค้าชุมชน ปัจจุบันมีเงินทุนหมุนเวียน (เฉพาะร้านค้า) จำนวน 300,000 บาท สมาชิกกองทุนหมู่บ้านทุกคนต้องมีการลงหุ้นในร้านค้าชุมชนด้วย ปัจจุบันมีนายวินัย นวลน้อย เป็นประธาน และนางศิรินทิพย์ แคนตะ เป็นเลขานุการ

6.9.15 กลุ่มเฟอร์นิเจอร์ไม้กาแพบ้านทับเหนือ หมู่ที่ 3 ตำบลในวงใต้ จัดตั้งเมื่อปี 2544 ชาวสวนกาแพจะตัดตกแต่งต้นกาแพทุกปีหลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิต เพื่อให้ต้นกาแพแตกกิ่งใหม่สำหรับให้ผลผลิตในอีก 3 ปีข้างหน้า ดังนั้น ในระยะ 3 ปี ที่ตัดแต่งต้นกาแพทำให้ชาวสวนกาแพขาดรายได้ จึงได้มีแกนนำของชาวสวนกาแพรวมกลุ่มผู้มีความสนใจ จำนวน 15 คน ฝึกอบรมการผลิตไม้กาแพเป็นเฟอร์นิเจอร์ เช่น ชุดรับแขก เก้าอี้พักผ่อน ชั้นวางของ โดยเชิญวิทยากรจากกลุ่มเฟอร์นิเจอร์ไม้กาแพบ้านทองหลาง อำเภอเกาะเปอร์ จังหวัดระนอง ฝึกอบรม ๔๕ วัน โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานจังหวัดระนอง ต่อมาได้รับสนับสนุนวัสดุและเครื่องมือในการทำเฟอร์นิเจอร์ จากงบประมาณยุทธศาสตร์จังหวัดระนอง ปัจจุบันมีสมาชิกจำนวน 7 คน มีนายประเสริฐ ทานคำ เป็นประธาน และนายสมควร ไชยะเก เป็นเลขานุการ สามารถสร้างรายได้ให้กับสมาชิกปีละ 25,000 บาทต่อคน

6.9.16 สหกรณ์ชาวสวนกาแพตำบลในวง จัดตั้งขึ้นเพื่อรวบรวมผู้ผลิตกาแพแล้วประสานกับธนาคาร ธกส. และโรงงานเนสกาแพ ในการรับซื้อผลผลิต ปัจจุบันมีสมาชิกจำนวน 240 คน คณะกรรมการบริหาร 9 คน มีนายจอมกุล สอนจันทร์ เป็นประธาน กลุ่มฯจะรับฝากเงินจากสมาชิกและให้กู้เงินในอัตราดอกเบี้ยต่ำ

6.9.17 กลุ่มวิสาหกิจชาวสวนทุเรียนหมู่ที่ 3 ตำบลในวงใต้ จัดตั้งขึ้นเพื่อรวบรวมผู้ปลูกทุเรียน ผลิตผลผลิตช่วยเหลือกันในการเก็บเกี่ยวผลผลิต มีนายชานินทร์ อ้นพรหม เป็นประธาน

7. การสำรวจวรรณกรรม

ศาสตราจารย์โรเบิร์ต พัทนัม (Robert Putnam) (อ้างถึงในบงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา, 2549) จากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด พบว่าทางตอนเหนือของประเทศ แอวมิลาน ทอริโน เสรฐูกิจดี การเมืองดี และศีลธรรมดี แต่ทางตอนใต้กลับพบความแตกต่าง เพราะแควซิชิลี มีแต่ความยากจน น้อฉล คอร์รัปชัน มาเฟีย ฯลฯ คำถามก็คือ อะไรทำให้ประเทศอิตาลี มีความแตกต่างกันถึงเพียงนั้น ทั้งที่ใช้กฎหมายฉบับเดียวกัน กล่าวคือ การปกครองท้องถิ่นของอิตาลีเข้มแข็ง และไม่มีการทุจริต เพราะประชาชนเข้มแข็ง และมีส่วนร่วมในการปกครองอย่างเต็มที่ ซึ่งโรเบิร์ต พัทนัม ได้ให้คำตอบว่า ประชาธิปไตยที่จะได้ผลนั้นต้องเป็น “ประชาธิปไตยโดยทางราบ” ไม่ใช่ประชาธิปไตยทางคิง Structure เป็นเครือข่ายของกลุ่มประชาสังคมในระดับต่าง ๆ เป็นโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (civic Tradition) หมายถึง การที่ประชาชนมีวัฒนธรรมรวมกัน ทำกิจกรรมต่าง ๆ อย่างมากที่เรียกกันว่ามีความเป็นประชาสังคม (Civic Society) หรือ ประชาคมเข้มแข็ง หรือการมีทุนทางสังคมตรงกันข้ามกับสังคมที่มีความสัมพันธ์กันด้วยอำนาจ เช่น นายกับไพร่ ผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ที่เรียกว่า ความสัมพันธ์ทางคิง

ผลงานของปีเตอร์ เซ็ง (Peter Senge) (อ้างถึงในบงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา, 2549) เกี่ยวกับเรื่องการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ ซึ่งจะเป็นที่มาของการสร้างประชาสังคม ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ

1. Personal Mastery หมายถึงการกำหนดตัวตนของประชาชนเพื่อเรียนรู้ พร้อมรับการเปลี่ยนแปลง เพื่อที่จะเข้าสู่กระบวนการประชาสังคม
2. Shared Vision หมายถึง การกำหนดสร้างวิสัยทัศน์และทิศทางร่วมกัน โดยมองอนาคตร่วมกันของประชาชน
3. Team learning หมายถึง รูปแบบกระบวนการจัดการแบบใหม่ ให้กับประชาชน กล่าวคือ การสร้างความเข้าใจว่า ผู้นำแบบเดิมเป็นผู้นำเดี่ยว ต้องเปลี่ยนเป็นการนำแบบกลุ่ม

กรณีศึกษาประชาคมตำบลหัวสำโรง (2549) ซึ่งมีจุดเริ่มต้นมาจากรากฐานทางวัฒนธรรมที่ประสบความสำเร็จ สามารถเป็นกรณีศึกษาให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแห่งอื่น ๆ ได้ การจัดตั้งสภาวัฒนธรรมหัวสำโรง เริ่มต้นจากการใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research :PAR) ตั้งแต่การเตรียมการพูดคุยกันในการประชุมสภาตำบล จนถึงการสถาปนาสภาตำบลหัวสำโรงขึ้นเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และการเกิดขึ้นของประชาสังคมกลุ่มต่าง ๆ เช่น การจัดตั้งกลุ่มดูแลวัดร้าง กลุ่มสัจจะออมทรัพย์

กลุ่มแม่บ้านผลิตข้าวซ้อมมือ กลุ่มแม่บ้านผลิตน้ำพริก ชมรมคนเก่ายังเก่ง เมื่อนำข้อมูลที่รวบรวมไว้ มาวิเคราะห์ โดยการวิเคราะห์เนื้อหา โดยใช้องค์ประกอบสำคัญ 3 ประการที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนที่ได้จากคำปฎิญาในการประชุมระดับโลก เรื่องการศึกษาชุมชน ครั้งที่ 7 มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์สภาพวัฒนธรรมตำบลหัวสำโรง ผลที่ได้รับจากการจัดตั้งประชาคมในรูปแบบสภาวัฒนธรรมตำบลหัวสำโรง คือ ข้อมูลท้องถิ่น ที่ประกอบด้วย

1. ภูมิธรรมภูมิปัญญา (Spirituality) แบ่งออกเป็นภูมิธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น และองค์ความรู้จากภายนอก

2. กระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) แบ่งออกเป็น

2.1 กระบวนการกลุ่ม

2.2 การเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง

2.3 การเรียนรู้จากการแก้ปัญหาในชีวิตจริง

2.4 การเรียนรู้และทำงานร่วมกัน ในลักษณะเป็นเครือข่าย

3. การจัดการ (Management) ซึ่งแบ่งออกเป็น กระบวนการพัฒนาสังคม และการจัดโครงสร้าง และหน้าที่ของสภาวัฒนธรรมในลักษณะแนวราบมากกว่าแนวตั้ง

กรณีศึกษาเรื่อง การบริหารจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้างของประชาชน 3 อำเภอ คือ อำเภอหางดง อำเภอแมริ่ม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ที่นำเสนอโดย นายชัยพันธุ์ ประกาสะวัต ผู้อำนวยการสถาบันเพื่อสิทธิชุมชน กล่าวถึงปัญหาการแย่งชิงน้ำ เมื่อมีผู้คนเข้าไปใช้มากขึ้นทำให้ระบบเหมืองฝายเดิมถูกเปลี่ยนแปลงไปเป็นอ่างเก็บน้ำและฝายคอนกรีต จึงมีการจัดตั้งคณะกรรมการร่วม 3 ฝ่าย โดยราชการเข้าไปไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง เรื่องการใช้น้ำของชุมชน แต่ขาดความต่อเนื่อง เมื่อเปลี่ยนคน นโยบายก็เปลี่ยนไป ทุกอย่างจึงไม่ได้รับการแก้ไข วิถีคิดใหม่ของการแบ่งปันการใช้น้ำ โดยทางศูนย์ชาติพันธุ์ ร่วมกับมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (ศกน.) และคณะกรรมการประสานงานประชาชนเพื่อท้องถิ่น (ค.ป.ถ.) ได้จัดให้มีการประชุมร่วมกันระหว่างชาวบ้านและคนบนดอย ซึ่งได้ข้อสรุปว่าต้องมีการร่วมมือกันแก้ไขปัญหาด้วยแนวทางสันติวิธี และใช้หลักการแบ่งปันพึ่งพากันและกัน โดยมีรูปแบบของคณะกรรมการร่วม มีการร่างแนวทางการแก้ไขปัญหาระยะสั้น ระยะยาว โดยใช้หลัก “สิทธิชุมชน” ตามรัฐธรรมนูญมาตรา 46 ที่กำหนดให้หน่วยงานของรัฐ หรือแม่แต่องค์กรการพัฒนาเอกชนเข้าไปมีส่วนร่วม เป็นเพียงที่ปรึกษาเท่านั้น โดยให้กระบวนการตัดสินใจและการนำภูมิปัญญาของชาวบ้าน ซึ่งถูกละเลยนำกลับมาใช้ ซึ่งคณะกรรมการได้ร่างกติกาใช้น้ำขึ้นกันเอง จากคนต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ แม้ว่า จะมีความเห็นที่แตกต่างกันอยู่บ้าง แต่ก็สรุปตรงที่มีการทำประชา

พิจารณาในท้องถิ่น ตามรัฐธรรมนูญมาตรา 59 เพื่อเป็นกติกาของชุมชนต่อไป เนื่องจากเห็นว่า กฎหมายฉบับเดิวยังไม่เหมาะสมกับคนทั้งประเทศ เพราะสภาพของท้องถิ่นที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะเรื่องการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อม

เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์จังหวัดสงขลา กว่า 20 กลุ่ม มีวงเงินหมุนเวียนประมาณ 100 ล้านบาท ที่มีครูชบ ยอดแก้ว เป็นกำลังสำคัญ และกว่า 100 กลุ่มออมทรัพย์ในจังหวัดตราด ที่มีพระสุบิน ปณีโต เป็นผู้ให้การสนับสนุน ได้มาเชื่อมต่อกันปี พ.ศ. 2540 โดยการจัดตั้ง “ศูนย์กลางทางการเงินของชุมชน” เป็นเครือข่ายข้ามจังหวัด ระหว่างจังหวัดสงขลา กับจังหวัดตราด ความสำเร็จของกลุ่มออมทรัพย์ทั้งสอง ทำให้หลายกลุ่มมีเงินออมมากกว่าเงินกู้เป็นเหตุให้มีเงินเหลือในระบบ ซึ่งหากไม่มีการจัดการเงินออมก็จะไม่ถูกหมุนเวียนให้เกิดประโยชน์แห่งการผลิต ซึ่งจะเป็นภาระในการจ่ายเงินปันผลด้วย การเชื่อมโยงกันเพื่อถ่ายเทเงินที่เหลือแก่กัน ก็จะเกิดประโยชน์แก่ทั้งชุมชนทั้งผู้ให้และผู้กู้ด้วย เป้าหมายที่สำคัญ คือ ดอกผลจากเงินออมถูกใช้เพื่อจัดตั้งกองทุนสวัสดิการของชุมชน การเสริมสร้างจริยธรรมและคุณค่า สร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนของเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์

วิเชียร บุราณรักษ์ (2548) ศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชน ศึกษากรณี กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจังหวัดอุดรธานี สรุปว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชนในสภาวะปัจจุบัน เป็นอีกหนึ่งในแนวทางการแสดงบทบาทตามสิทธิพลเมืองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง ดังนั้น ภาครัฐควรให้ความสำคัญในการเปิดพื้นที่สาธารณะให้ขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชนที่จะสัมพันธ์ ปะทะสังสรรค์ แทรกซึม ตลอดจนแย่งพื้นที่สาธารณะ ช่วงชิงอำนาจ ผลประโยชน์ ทรัพยากร อุดมการณ์ ตลอดจนทางเลือกของการพัฒนากับหน่วยทางสังคมภาคต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือภาคทุน

กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของการเมืองภาคประชาชนในกรณีสวนสัตว์กลางคืนจังหวัดเชียงใหม่ โดยมีธนา โกสุมภ์ (2549) ซึ่งศึกษาภาคส่วนประชาสังคมของการเมืองภาคประชาชน ผลการวิจัยพบว่า การเคลื่อนไหวทางสังคมของภาคีอีกเชียงใหม่ เป็นกระบวนการที่สำคัญ ในการพยายามนำเสนอรูปแบบการพัฒนาที่พึงปรารถนาของภาคประชาชนแบบองค์รวมทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นมิติด้านสังคมวัฒนธรรม จิตวิญญาณ กฎหมาย สิ่งแวดล้อม และวิชาการ ซึ่งแตกต่างจากที่ผ่านมาในเชียงใหม่ ที่เคลื่อนไหวแยกเป็นประเด็นของแต่ละองค์กรแตกต่างกันไป เช่น กฎหมายป่าชุมชน การสร้างทางยกระดับ หรือมลพิษทางอากาศ เป็นต้น

การเคลื่อนไหวทางสังคมของภาคีคนฮักเจียงใหม่ไม่ได้เป็นแค่การรวมตัวกันต่อสู้เพื่อตรวจสอบประเด็นโครงการสวนสัตว์กลางคืนเจียงใหม่เท่านั้น แต่เป็นการเติบโตของการเคลื่อนไหวทางสังคมของการเมืองภาคประชาชนระดับท้องถิ่นที่เข้ามาตรวจสอบโครงการพัฒนาของรัฐบาลที่กำหนดนโยบายจากส่วนกลาง ละเลยการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น ขาดความโปร่งใส ทั้งในแง่งบประมาณ และข้อมูล มีผลประโยชน์ทับซ้อนมหาศาลต่อกลุ่มธุรกิจการเมือง ดังเช่นโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั่วประเทศ

อาแว มะแส (2553) ได้ทำการศึกษาไว้และพบว่า สังคมชนบท สมาชิกของชุมชนมักจะมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ใกล้ชิดผ่านระบบเครือญาติ และยึดโยงด้วยวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีอิทธิพลสูงต่อวิถีชีวิตในแต่ละชุมชน ชุมชนชนบทที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนามักจะดำเนินงานพัฒนาในรูปแบบของการทำกิจกรรมร่วมด้วยเสมอ การทำกิจกรรมร่วมเป็นเครื่องมือการพัฒนาที่มีผลอย่างสำคัญต่อการยกระดับคุณภาพสังคมในชุมชนใน 4 ด้านด้วยกัน คือด้านความมั่นคงทางสังคมเศรษฐกิจ ด้านความครอบคลุมทางสังคม ด้านความสามัคคีกันทางสังคม และด้านการสร้างความเข้มแข็ง

